НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ISSN 0201-419

КУЛЬТУРА СЛОВА

CULTURE OF THE WORD

Збірник наукових праць

Заснований у 1967 р.

Випуск 86

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
Київ 2017

УДК 811.161.2;81’38:42
К 90

Засновники:
Національна академія наук України,
Інститут української мови.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 11864 – 735Р від 19.10.2006.

Включено до переліку друкованих наукових фахових видань України (наказ МОН України від 22.12.2016 №1604).

Відповідальний за випуск – С. П. Бибик.

До друку рекомендувала вчена рада Інституту української мови НАН України (протокол № 7 від 22 червня 2017 року)

Збірник виходить у ювілейний для редакції рік – 50-й. Його підготовлено на вшанування багаторічної праці головного редактора – провідного вченого Національної академії наук України, авторитетного дослідника в галузі лінгвостилістики, лінгвофольклористики, історії літературної мови та культури мови – доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України – Світлани Яківни Єрмоленко. Дописи в рубриці «Постаті українських мовознавців» узагальнюють її внесок у розвиток українського мовознавства, сама ж Професор ділиться своїми думками про широке й вузьке розуміння культури мови, про мову як чинник порозуміння.

Статті, вміщені у збірнику, висвітлюють важливі питання сучасної української стилістики та культури мови як з погляду теорії, так і практики мовної діяльності. Це дослідження з лінгвотекстознавства, дискурсології, медійної стилістики, граматичної стилістики, історії мови, лексикології, ономастики. Простежено актуальні для сьогоденної мовної практики процеси оновлення словника та актуалізації морфологічних і синтаксичних варіантів.

Увагу авторів привертає індивідуальна мовна майстерність письменників, виявлення нових тенденцій у мові художньої літератури та засобах масової інформації.

Адреса редакції:
Інститут української мови Національної академії наук України,
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001.
Тел.: 278-4281, 279-1885;
e-mail: kultura-slova@ukr.net

ISSN 0201-419

ЗМІСТ

СЛОВО В САКРАЛЬНОМУ СТИЛІ

МОВА І ЧАС

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ПИСЕМНОСТІ

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

ГРАМАТИЧНА СТИЛІСТИКА

CONTENTS

WORD IN SACRAL STYLE

LANGUAGE AND TIME

LANGUAGE OF THE MEDIA

FROM THE HISTORY OF CULTURE AND LITERATURE

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

GRAMMATICAL STYLISTICS

ДУМКИ ПОНАД ЧАСОМ

Світлана Єрмоленко

МОВА МАЄ ОБ’ЄДНУВАТИ, А НЕ РОЗ’ЄДНУВАТИ

В українській мові є таке прозоре за своєю будовою і значенням слово *порозуміння*, утворене від дієслова *порозумітися*, що означає ‘дійти згоди’, ‘знайти спільну мову’, ‘домовитися з кимось, погодивши свої дії’. Словник української мови за редакцією Бориса Грінченка не фіксує слів *порозумітися, порозуміння*, хоч класики української літератури, зокрема І. Франко, М. Коцюбинський, а також письменники другої половини ХХ ст., тобто найближчого до нас часу, вживали ці слова, що й засвідчує Словник української мови в 11-ти томах.

Створені в різний час, словники літературної мови мають різний обсяг лексичного матеріалу й не завжди встигають фіксувати всі слова з мовної практики. По-перше, природна мова – це живий організм, що постійно змінюється в часі, відгукуючись на потреби різноманітного спілкування мовців. По-друге, словник виконує нормативну функцію, тобто він фіксує літературну норму конкретної мовної історії, як вона відображена в свідомості носіїв мови. Саме мовна свідомість лексикографів, які володіють фактичним матеріалом, визначає, якою мірою поєднані в нормативному словнику реалії минулого й сучасного життя літературної мови.

Нормативна функція словника завжди пов’язана з оцінкою стану літературної мови в конкретному історичному часі.

Чи існує «порозуміння» між створеними в різний час словниками? Адже вони віддзеркалюють різні принципи, різні теоретичні засади укладання словників, а також орієнтують на практичну реалізацію завдань нормування літературної мови. Таких завдань значно більше, ніж пропонованих у словниках рекомендаційних стилістичних ремарок. Деякі із ремарок (*застаріле, історичне, рідковживане*) – це показники змін літературної мови в часі. Залежно від призначення словника формується реєстр його слів.

Наприклад, укладачі словника мови письменника фіксують особливі форми індивідуального слововживання автора, відмінні від загальновживаної норми. Відомо, що в мовній практиці Т. Шевченка є форми *сем’я, люде*. У літературній мові їм відповідають слова *сім’я, люди*. «Словник мови Шевченка» подає варіанти *сім’я, сем’я,* зазначаючи кількість уживань кожного з варіантів [Словник 1964, 2: 252]. Варіантність *люди, люде* в зазначеному словнику не має кількісного розмежування [Словник 1964, 1: 362 – 384]. У реєстрі сучасного нормативного словника, звичайно, не будемо шукати таких варіантів. А в ілюстративному матеріалі, який подають лексикографи до тлумачень слова-поняття?

Перед укладачем сучасного нормативного словника постає проблема: чи зберігати авторську форму слів, цитуючи Шевченкові рядки за академічним виданням, чи адаптувати їх до сучасного правопису. Очевидно, зважаючи на різні завдання словників, сучасний лексикон має подавати ***актуальну норму***, відходячи від фактів історії мови й фіксуючи ***нормативне сучасне слововживання***. Випадків «проникнення» історії мови в сучасну лексикографічну практику можна навести чимало. Стилістичні ремарки *застаріле, рідко* – це певні маркери історії слововживання, які мають бути знаками «порозуміння» між різними часовими зрізами літературної мови, а також «порозуміння» між різними словниками.

Коли відбуваються дискусії, якою має бути сучасна зразкова літературна мова, люди, спілкуючись однією мовою, не завжди можуть порозумітися між собою. У кожного

є своє уявлення про літературну мову, своє розуміння мовної норми. Найбільшою мірою воно залежить від мовного досвіду, освіти, традиції засвоєння й використання літературної мови в практичній діяльності мовця. Адже мовці часто спілкуються соціальними, діалектними різновидами національної мови, мають свої мовні вподобання.

Дискусії про нормування сучасної літературної мови обов’язково торкаються поняття *культури мови.* ***Вузьке розуміння культури мови*** – це оцінка грамотності слововживання, використання правил усної і писемної мови. ***Широке розуміння культури мови*** – оцінка стилістичної гнучкості мови, використання всіх її виразових засобів для точного передавання думки й висловлення почуттів.

Культивування мовних зразків властиве літературному стандарту, що утверджується в суспільстві через практику навчально-освітніх закладів, книгодрукування, засоби масової інформації. А втім, мовна практика засвідчує, що функціонування літературного стандарту регламентоване певними сферами. Адже для того, щоб порозумітися, не обов’язково володіти зразковою літературною мовою. Більше важить здатність співрозмовника налагодити мовний контакт, його уміння уважно слухати чи вслухатися в те, що йому каже мовець, уміння підтримати розмову. У цих випадках відбувається не перевірка знання літературної мови, а перевірка комунікативного таланту людей, де велику роль відіграє інтонація, жести, розмова «очі в очі». Це важливий компонент порозуміння.

Комунікативний талант кожного члена мовної спільноти обов’язково передбачає оволодіння певними правилами мовної поведінки. На наших очах відбувається зміна в культурі радіомовлення, коли журналісти, ведучі програм створюють атмосферу невимушеного спілкування між собою, із запрошеними співрозмовниками, з радіослухачами.

Є культура писемної мови і культура усної мови. З демократизацією суспільства розширилися можливості самовираження особистості, висловлення власних думок, з’явилася певна розкутість у спілкуванні. Різні норми

поведінки й мовного спілкування властиві офіційно-діловому регламентованому й невимушеному товариському спілкуванню.

Рефлексія над мовними зворотами, пошуки адекватних засобів перекладу з інших мов, оцінка мови художніх текстів, що належать до різних часових зрізів літературно-мовної практики – все це сфери культуромовного аналізу, сфери застосування *культуромовного мікроскопа*, який виявляє ознаки дотримання літературної норми. Цей «інструмент» застосовується до текстів різних функціональних стилів. Це зумовлено й природою використовуваної лексики, особливостями побудови текстів. Наприклад, в офіційно-діловому тексті зовсім недоречні розмовні, діалектні вислови, натомість у художньому вони виконують стилістичну функцію: урізноманітнюють мову персонажів, створюють особливі регістри індивідуального стилю. Коли треба відтворити особливості художнього стилю, колорит місцевості, доби в художній усній оповіді, марковані стилістичною ремаркою слова можуть виконувати естетичну функцію. Але й читач відповідно має бути підготовлений для сприйняття такої функції, тобто відчути стилістичну гру художнім словом.

Тим часом не завжди можуть «порозумітися» між собою творці художнього тексту й читачі, власне дослідники мови художньої літератури. З відстані десятиліть цікаво читати, як фахівці – мовознавці (а саме вони – прискіпливі читачі!) оцінювали факти конкретного слововживання письменників-мовотворців. Над лінгвістичними оцінками превалювала основна думка: художник слова має дбати про розвиток літературної мови, культивувати її норму. І хоч було розуміння того, що ***мова художньої літератури не тотожна літературній мові***, проте саме в художній мові шукали зразки літературної норми. Адже саме художнє слово порівняно з іншими суспільними сферами функціонування української мови в умовах заблокованої національної культури було реальним виявом мовотворчості.

Художній стиль – це те мовне спілкування, де найактивніше, найорганічніше відбувається взаємодія літературної мови й діалектів національної мови. Наприклад,

сучасні художні тексти практикою використання діалектизмів хочуть привернути читача до природного побутування народнорозмовного слова, і тим самим заперечити практику радянських часів, коли мову художньої літератури називали «дистильованою», «безбарвною».

Найчастіше діалектизми мають два шляхи урізноманітнення мови художнього тексту: а) розкриття змісту слова в самому контексті, б) пояснення значення діалектного слова або в тексті, або в примітках. В обох випадках художній текст має досягати своєї мети – виконувати естетичну функцію, стимулювати читацький інтерес, володіти достатньою енергією пізнання.

Пізнавально-естетична гармонія, на нашу думку, характерна для мови роману Марини Гримич «Падре Балтазар на прізвисько Тойво» (К. : Нора-Друк, 2017. – 256 с.).

Цікавий сюжет поєднує кілька ліній, одна з яких – народна легенда про кронпринца Рудольфа, єдиного сина імператора Франца Йосифа І, який насправді не покінчив життя самогубством, а заснував у Бразилії світле, ідеальне царство «Нова Австрія». Узявши за основу таку легенду, М. Гримич урізноманітнює її введенням непересічного персонажа – падре Балтазара.

Текст цього твору захоплює не лише сюжетом, а й етнокультурною та мовною інформаційною насиченістю.

Йдеться про поєднання в романі мовних знаків бразильської, канадської та української культур. Українська культура (у свідомості мігрантів – Старий світ) асоціюється з образом баби Юстини, внук якої виріс у Канаді й у пошуках пригод (він мав авантюристичний характер) опинився в Бразилії. У творі природно звучать назви побуту, реалій як результат міжкультурної взаємодії. Але одна річ – фіксувати ці реалії, подаючи їх науковий опис, і зовсім інша – зробити ці назви-поняття знаковими характеристиками діалогів і внутрішньої мови виведених персонажів. Значення усіх використаних слів-екзотизмів та іншомовних характерних мовних зворотів з англійсько-бразильської, англійсько-канадської, португальсько-бразильської мов розшифровуються у примітках, рідше – в тексті. З приміток читач дізнається

про значення слів *фазендейро* (бразильський фермер, власник фазенди); *фармарі* (Так в укр.-кан. говірці називають фермерів. – *прим. автора*); *роси* (Росами називають поля, розташовані поза сільськими осідками. – *прим. автора*); *фойси.* Пор.: *Так само Никитка з'ясував, що криві шаблюки, які він спершу прийняв за холодну зброю, – то насправді були фармарські знаряддя праці, що звалися «фойси»* (Знаряддя праці в Південній Бразилії – щось середнє між косами і мачете. – *прим. автора*). *Ними селяни фойсували* (Косили – укр.-браз., з порт. – *прим. автора*).

Оскільки часто розповідь веде персонаж (падре Балтазар, він же Никитка), то пояснення слів-понять, уживаних у бразильській мові, потрапляють або в його монологи, або в авторську нейтральну мову. Монологи Балтазара стилізовані під український діалект, збережений українськими переселенцями до Канади. У казковій Новій Австрії так само зберігаються ознаки діалектної мови переселенців, представників південно-західного наріччя української мови. Для сучасного читача така стилізована мова асоціюється частково з мовою української діаспори в Канаді та Америці.

Уживані діалектні слова урізноманітнюють мову персонажів художнього твору, надають їй інтонаційного експресивного забарвлення, пор.:

– *А чому вона* [Марушка] *така дивна? – спитав отець Балтазар.*

– *Таке сі трапляє, отче. Грамотні люде называют це «ностальжія». Хороба така. Соудаде по-бразилянському* (Українці Бразилії називають місцеву португальську мову бразилянською. – *прим. автора*), *– коли людина не може звикнути до нового місця. Все їй осоружне, ніщо не тішить. Так сі стало з нашов Марушков.*

Як засоби стилізації говіркової системи використано вставні слова, частки, прислівники (*той-во*, *гей-би*, *йой*, *файно*, *тіко*), форми зворотного дієслова на *ся* (*так сі стало),* особливості відмінювання дієслів, іменників (*вірут*, *житє*, *справедливости*), форми роду іменників та вимова цих слів (*карнаваля*, *жунгля*, *кольонія*, *пор'ядок*). Пор. уривки: *Я ... той-во ... ваш – ... парох, який ... той-во ... приїхав до вас у цю*

... той-во жунглю, щоб вести вас, мов сліпих кошенят, до ... той-во ... світла великого!; *– Йой, отче, та то така історія! Наші люде вірут, що Габріель – то є австрійський цісар! Справжнісінький, їй-бо! Що він кинув те цісарське житє, вчинив у своєму замку таку карнавалю, що гей-би він умер, а сам поїхав до Бразилії, купив тут землицю і постановив, що тут буде Австрія, тіко не та, стара, а нова. І назвав він нашу кольонію Нова Австрія. І все у нас – як має бути: все по справедливости... Дуже файно всім сі жиє.*

Стилізація не означає автентичного відтворення на письмі діалектних особливостей вимови, слововживання, граматики. Вона має передати загальний колорит мови, відмінної від загальновживаної, забарвити мову персонажів, а для цього потрібний натяк на відхід від літературного стандарту.

У тексті роману чимало уривків, де відтворено колорит загальновживаної розмовної мови з актуалізацією вставних слів, використанням синтаксису внутрішньої мови, у якій з'являється відповідно до змісту чужомовна реалія, обов'язково пояснена в авторській примітці. Наприклад: *А то й, гляди, ніхто тебе і не вбивав би за картярський борг. Раптом тобі пішла б карта! Адже колись і тобі фортуна мала б усміхнутися! Помаленьку-потихеньку відбив би ти свій борг, а там, диви! – грошеняток назбирав би! А там – глянь! – викупив би назад свій клаптик землі на Клондайку і торбинку нагетів* (Nagget – маленькі золоті самородки, які добувають на Юконі, зокрема, колись на Клондайку. – *прим. автора*) *назбирав би*.

Стилістика роману М. Гримич демонструє майстерність авторки в чергуванні різних типів тональності, різних регістрів художньої оповіді, насиченої інформацією про історію, побут, мову переселенців з України. З погляду подання в тексті історичних відомостей показовий уривок так званої проповіді Балтазара, зверненої до прихожан Нової Австрії:

Французи на преріях вже мешкали добрих сто років, вони добре знали що й до чого і були знаменитими провідниками для новоприбулих. Сіли Василь з П'єром на вегон – то такий віз, як ваша карoсса, тільки ліпша, вкрита матерією, – і поїхали по околицях Васильові очі розбігалися від тих

акрів, що їх роздавала новопоселенцям Канадська залізниця майже задарма. 160 акрів, це майже втричі більше, ніж ваш шякр. У наведеному тексті мова священика не стилізована під територіальну говірку, як в інших частинах роману, де відтворено характерні діалектні особливості.

До цієї інформації подано примітку – історичну довідку: *Практично земельні наділи першопоселенцям канадських прерій роздавала залізнична компанія, яка була власником тих земель і проклала трансканадську залізницю. Це було їй вигідно з тих причин, що в такий спосіб обживалися землі навколо прокладеної в дикій природі колії, і в такий спосіб поверталися інвестиції.* Через таку додаткову інформацію розширюється ***пізнавально-культурологічна цінність художнього твору***, а сам текст набуває багатовимірної структури.

Чергування міні-текстів – стилізованої мови персонажів і авторської мови – показове для оповідної манери авторки, яка є такими урізноманітненими структурно-мовними, текстовими переходами досягає поліфонічного звучання художнього тексту. Приклад мови персонажа: *Бо як стягнеш бика ременем – так він сі буде брикати. Правда, серед каубоїв є звичай: не стєгувати тісно, щоб не нашкодити бику. Але коли каубої сі хочут помстити комусь, як тому Никитці, то стєгуют більше, і то біда. І, той-во, Никитка про те не знав, і він, той-во, зручно сі всів на бика, поки той стояв у ґепі* (Кишеня – з англ. gap. – *прим. автора*), *такій пастці – вузькій такій кишеньці, затиснений між дошками. Туди заганєют биків, щоб булрайдер* (англ. Bul rider – спеціаліст з їзди на биках. – *прим. автора*) *міг сісти йому на карка*.

Інша лексична, синтаксична будова авторського тексту, пор.: *Поза тим падре усвідомлював, що Габріеля приваблював в ньому не начитаний Балтазар, а відчайдух «Никитка», що досі жив у ньому, прерійський хлопець, що пройшов добрячу ковбойську школу, індіянський «вишкіл» і чоловіче «шліфування» на Клондайку. В Балтазарові Габріеля приваблювало те, чого бракувало йому: здорового вродженого авантюризму*.

Пізнавальна вартість таких художніх текстів не лише в розширенні поняттєвої сфери, а й у використанні можливостей української мови вербалізувати відповідні поняття. Не знайдемо, скажімо, в сучасних українських словниках прикметника *прерійський* (від наявного в лексиконах *прерія*). У тексті М. Гримич утворення цього слова закономірне, мотивоване як структурою української мови, так і потребами розгортання сюжету. Щоправда, не знайомий із конкретним художнім текстом читач не помітить, що сучасний словник не фіксує такого прикметника (адже прерії – це не реалії нашого довкілля). А для лексикографа з культуромовним мікроскопом назване слововживання буде приємною знахідкою. Проте в іншому випадку той самий мікроскоп виявить небажане з погляду культури мови вживання в авторському тексті двох назв: *віконниці* і *ставні*. Вони не стосуються різних реалій і не виконують у художній оповіді стилістичної функції. Нормативні словники української мови фіксують лише одну назву цієї реалії – *віконниці.* Саме як правильну, «свою» сприймає її й український читач.

Естетичний вплив тексту залежить і від конкретних слововживань, і від побудови всього тексту, загалом – від гармонізації мовного досвіду читача і письменника. Їх об’єднує спільна мова, знайомий словник. Але ж не всі слова з художнього тексту фіксує загальномовний словник. Скажімо, в згаданому романі натрапляємо на незвичні словоформи, еквіваленти слів, які читач має розшифрувати: *Так і здавалося, що зараз на* ***онтійно*** *лісовій стежині з’явиться чарівна істота жіночої статі з* ***бабиюстиної*** *казки ... і скаже.* Виділені лексеми важко назвати словами, бо вони утворені з кількох слів і є ознакою усної розмовної мови. Проте порозуміння між авторським текстом і читачем відбулося. З погляду ж культури мови – досягнуто стилістичного ефекту.

Відтворення особливостей говірок, специфіки індивідуального мовлення персонажів потребує майстерності художника слова. А надто коли йдеться в художній оповіді про різні культури, міжетнічні зв’язки. Такі теми зумовлюють використання всіх мовних джерел, розширюють пізнавальні

можливості мови, яка в різноманітності своїх структурно-виразових засобів завжди має об'єднувальну мету – *порозуміння* між читачем і автором.

Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. 1: А – Н / Ред. тому: Т. К. Черторизька. – 484 с.

Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1964. – Т. 2: О – Я / Ред. тому: В. Г. Маринченко, Л. О. Родніна. – 569 с.

REFERENCES

Chertorizhska, T. K. (Ed.). (1964). Shevchenko's Dictionary of Languages: In Two Volumes. (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Marinchenko, V.G. and Rodnina, L.O. (Ed.). (1964). Shevchenko's Dictionary of Languages: In Two Volumes. (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 24.04.2017

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

УДК 81-11

Любов Мацько

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ І МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ВЧЕНОГО

Статтю присвячено аналізу наукового доробку С. Я. Єрмоленко в галузі лінгвостилістики та лінгвофольклористики, лінгвоукраїнознавства, історії літературної мови. Відзначено вагомий внесок ученого на прикладі індивідуальних і колективних монографічних праць «Фольклор і літературна мова», «Мовно-естетичні знаки української культури», «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)», «Мова і українознавчий світогляд», «Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела», «Літературна норма і мовна практика», «Територія мови Тараса Шевченка».

Закцентовано на ролі лексикографічного доробку вченого в розвитку практичної («Новий словник епітетів української мови») та теоретичної лінгвостилістики (енциклопедія «Українська мова»).

***Ключові слова**: мовна особистість ученого, наукова мова, лінгвостилістика, лінгвофольклористика, лінгво-українознавство, словник.*

The article is devoted to the analysis of the scientific work of S. Ya. Yermolenko in the field of linguistic stylistics and linguistic folklore studies, the history of literary language. Significant contribution of the scientist is noted on the example of individual and collective monographic works: «Folklore and literary language», «Language and aesthetic signs of Ukrainian culture», «Essays on Ukrainian Literature

(Stylistics and Language Culture)», «Language and Ukrainian-speaking worldview», «Ukrainian linguistic stylistics of the 20th – early 21st centuries: a system of notions and bibliographic sources», «Literary norm and language practice», «The territory of the language of Taras Shevchenko's language».

The attention is drawn to the role of lexicographic work in the development of practical («New Dictionary of epithets of the Ukrainian language») and theoretical linguistic stylistics (encyclopedia «Ukrainian language»).

***Key words**: linguistic personality of the scientist, scientific language, linguistic style, linguistic folklore studies, linguistic Ukrainian studies, vocabulary.*

Нашу споріднену мовознавчу співпрацю передбачила та певною мірою й спрямовувала Світлана Яківна Єрмоленко ще в першій дарчій присвяті: «Дорогій Любі-Любочці на згадку про юні роки і з найкращими побажаннями пісенного щастя й добра, творчих успіхів на спільній мовознавчій ниві». Це була її монографія «Фольклор і літературна мова» [Єрмоленко 1987].

Дякую долі, що подібних присвят було ще декілька. Унікальність цієї праці, по-перше, у новому історико-філософському осмисленні фольклору повсякденною і спеціалізованою суспільною свідомістю, а по-друге, у методології представлення якості цього естетично-культурного надбання народу, дослідженого за збірками фольклорних матеріалів М. Цертелєва, М. Максимовича, А. Метлинського, П. Куліша, М. Костомарова, П. Чубинського, за виданнями «Русалки Дністрової» М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича та за науковими розвідками П. Житецького, О. Потебні, М. Сумцова, Д. Яворницького, І. Франка, М. Драгоманова. З цих джерел поставала думка, що і в донаціональний період фольклор, народна поезія, жива усна мова також уже були дійовими чинниками формування української мовної картини світу, зокрема впливали на становлення стилістичної системи нової української літературної мови, створюючи в текстах культурно-історичний фон, систему народнопоетичної образності. Вихід монографії, що поєднувала думки високих науковців, митців України

і Європи про народне мистецтво, народну поезію й український фольклор, привертав і привертає увагу молоді України до життя й культури власного народу, його цінностей, здобутків і втрат.

Монографія «Фольклор і літературна мова» опублікована в особливо важливий для оздоровлення суспільного життя в Україні період – після руйнівних походів радянської влади на українську культуру, що тяглися майже все двадцяте століття як у вигляді прямого нищення етносу війнами, виселеннями, голодуванням, так і з незкінченними заборонами та обмеженнями. До честі автора – С. Я. Єрмоленко – слід віднести й те, що монографія «Фольклор і літературна мова» стала й досі є популярним навчальним та науковим посібником з навчальних курсів стилістики української мови, лінгвістичного аналізу поетичної мови, фольклористики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, комунікативної лінгвістики.

Наступною фундаментальною науковою працею Світлани Єрмоленко стали «Нариси з української словесності (стилістика та культура мови» [Єрмоленко 1999]. Ця робота є за змістом настільки широкою та інтерпретативною, що справляє враження авторської лінгвостилістичної енциклопедії. У першому розділі «Спочатку була пісня» постає специфіка процесів категоризації навколишнього світу в свідомості представників етносу, переживання емоційного досвіду мовцями і вироблення в соціумі системи норм сприймання, оцінок та правил поведінки і співжиття, закріплених у мовопісні. Написано цей розділ так переконливо, що думаєш: а може й справді, першою була наша пісня.

Другу частину склав майстерно виконаний стилістичний аналіз індивідуальних стилів – поезій Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського, Б. Тена, А. Малишка, І. Драча, Є. Маланюка, О. Ольжича, прози О. Гончара, У. Самчука, Гр. Тютюнника. Пояснень вибору авторів і їх текстів для аналізу немає. Можна лише здогадуватися і вважати, що дослідниця має такі глибокі філологічні знання, високу національну культуру й освіту та добру науково-методичну підготовку класичного вишу, що допомагають

автору виходити на актуальні ідеї. Наступна з них втілилася у важливій ідеї новочасного українського відродження, яким засвітилася праця С. Я. Єрмоленко «Мова і українознавчий світогляд» (2007).

Під керівництвом члена-кореспондетна НАН України, професора, доктора філологічних наук Світлани Яківни Єрмоленко працівники відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України зібрали, узагальнили і впорядкували всі напрацювання, публікації зі стилістики української мови, видані у другій половині XX ст. та початку XXI ст. І мовознавці України мають посібник для наукової роботи – «Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела» (2007), в якому розділи складаються з теоретичних частин у вигляді авторських вступних статей і прикладної бібліографічної частини. Концепція видання поєднала актуальні питання кількох розділів стилістики: історичної і сучасної, системно-структурної і семантико-функціональної, денотативної і дискурсивної, описової, порівняльної, зіставної, особистісної, лексичної і синтаксичної.

Монографія Світлани Єрмоленко «Мовно-естетичні знаки української культури» (2009) є відповіддю на таку соціолінгвістичну потребу: «від слова чекаємо не лише інформативності, а й *переконливості*, образності, тобто такої *досконалості*, яка властива мові як багатовіковому надбанню нації» [Єрмоленко 2009: 3]. До таких авторка відносить поняття сучасної когнітивістики: *прецедентні тексти, національні символи, знаки культури, ремінісценції, логоепістеми, мовно-естетичні знаки культури*. Основною ознакою сприймання таких одиниць є потреба (чи можливість) осмислення їх суміжно як одиниць мови і одиниць культури, одиниць (квантів) знання і знаків культури (інформацій, кодів про культурний зміст мовних текстів). Досліджуючи мовно-естетичні знаки культури в фольклорі і в мові художньої літератури та в літературній мові як у колективному досвіді народу, авторка відкриває в мовно-естетичних знаках ідею вічності українського народу, безсмертя, державності, незалежності (хто як бачить). Наприклад, у рядках «Енеїди»

Івана Котляревського автор бачить збереження віри, мови: *Но тільки, щоб латинське плем’я удержало на вічне врем’я, імення, мову, віру, вид*. Іншими словами, але така ідея, може, трохи ширше, висловлена в поемі Б. Олійника: *На розпутті доріг історичних / Не згубили ми власне обличчя*, / *Йменн*я, *характер, поставу і звичай*, / *– Землю і долю свою …*

Виявляється, що мовно-естетичні знаки культури «засвідчують і глибинні процеси зв’язку мови з інтелектуальними здобутками нації, серед яких і скарби української мови» [Єрмоленко 2009: 5], і розумово-пізнавальна діяльність людини. Когнітивний підхід до вивчення мовних явищ продукує таким чином активізацію мовно-естетичних знаків, фокусується на їх функціональних можливостях своєрідного сприйняття і відбиття світу етнічною (національною) свідомістю. Світлана Яківна Єрмоленко окреслила поле рис мовно-естетичних знаків, чим допомогла сучасним молодим науковцям оволодівати методикою наукової роботи: уналежнювати їх до мовно-структурних одиниць тексту; співвідносити з просторово-часовими (де? коли?) параметрами мови; визначати їхній зв’язок з текстом або ситуацією; що вони відтворюють, як видозмінюються, зберігаючи упізнаваність; яка їхня текстотвірна функція; яка їхня наповненість символічним змістом; як виявлена в мовно-естетичних знаках герменевтичність, співвіднесеність з іншими текстами; у чому дидактична природа знака; як співіснують горизонтальні та вертикальні тексти культури. Методика науково-дослідної роботи апробована і схвалена викладачами кафедри стилістики української мови НПУ імені М. Драгоманова.

На окрему увагу й високу оцінку серед науково-педагогічної та філологічної громадськості України заслуговує дослідницький проект відділу стилістики та культури мови Інституту української мови Національної академії наук України і здебільшого – персонально Професора Світлана Яківна Єрмоленко, що живе всю другу половину ХХ століття під назвою «Культура слова». Його знають сотні українських філологів, педагогів, студентів, учнів Малої академії наук України.

Серед лексикографічного доробку Світлани Яківни унікальний «Новий словник епітетів української мови» [Єрмоленко 2012], створений у співавторстві з В. І. Єрмоленком та С. П. Бибик. Словник містить 340 реєстрових слів-іменників, означуваних епітетами. І таких епітетів набрано дуже багато, наприклад, до слова *голос* – 500. Індивідуально-авторські означення подаються у реченнях із зазначенням автора. Складається враження, що жоден український епітет не загубився у цьому Словникові.

Колективна монографія під відповідальним редагуванням доктора філологічних наук, професора Світлани Яківни Єрмоленко «Літературна норма і мовна практика» (2013) присвячена питанням руху, дії, змінам і стабілізації, усталенню головної ознаки літературної мови – мовної норми.

Перший розділ узагальнює питання, що складають феноменальність літературної мови і конкретно – української літературної мови. Привертає увагу оновлене визначення поняття літературної мови, її диференційних ознак, критеріїв літературної норми, поняття літературного стандарту в контексті мовної свідомості українців: «Літературна мова – історично закономірна, суспільно важлива і необхідна форма існування національної мови. Такі визначальні ознаки її, як наддіалектний характер і динамічна стабільність норми, кодифікованість у словниках і граматиках, поліфункціональність і вербалізована поняттєва структурованість, якнайтісніше пов'язані з усвідомленням ролі літературної мови – репрезентантки національної єдності» [Літературна 2013: 6]. У монографії обґрунтовано лінгвофілософські й суспільно-культурні основи визначення критеріїв літературної норми: зовнішні (соціально-культурні) та внутрішні (системні). Серед зовнішніх критеріїв мовної норми С. Я. Єрмоленко виділяє: культурно-історичний (традиції в писемних стилях), статистичний (поширеність в узусі), суб'єктивно-смаковий (мовна мода), естетичний (мовно-естетичні знаки культури). До внутрішніх критеріїв віднесено норми мови, що відповідають системі національної мовної практики – фонологічній, орфографічній, граматичній та ін. [Літературна 2013: 21 – 22].

Особливо актуальним вважаємо висвітлення впливу інтернеткомунікації на зміну, розвиток, оновлення літературних норм (графічних, орфографічних, граматичних, лексичних, синтаксичних), на тенденції динаміки мовних норм в Інтернеті, на алгоритм формування загальномовного лексикографічного реєстру [Літературна 2013: 236].

Під заголовком «Вага стилю у формуванні норми» [Літературна 2013: 222] подано схему функціонально-стильових різновидів літературної мови, зокрема повернуто назву *сакральний*, яка найбільше відповідає місії одного з найдавніших стилів української мови – місії святині, святості, духовності.

Стилістична доля Світлани Яківни народилася рано – вже в упорядкуванні бібліографічних джерел про мовотворчість Тараса Шевченка (1960), у статті про стилістичну роль повторів у його поезіях. Правдива, душевно-сповідальна стилістика мови Кобзаря і сьогодні є пріоритетною в дослідженнях вченої. Потім на всіх наступних етапах наукового зростання Світлани Яківни поширюються і поглиблюються її стилістичні дослідження, когніції мови Тараса Шевченка як мови українського народу – нації. Мова Шевченка «як зачарована, невловима субстанція щоразу постає перед нами в новому осмисленні». Увібравши в себе культуру попередніх інтерпретацій «інтелектуально-почуттєвого змісту усних і писемних текстів від давнини до сучасності; глибинне знання Святого письма» [Територія 2016: 9], старокнижних сповідальних текстів, фольклорних, народнопісенних, понадчасових усноразмовних джерел, Тарас Шевченко витворив нову (сучасну) українську літературну мову, що й прискорило становлення нової української державності.

Ця проблема глибоко висвітлена в колективній монографії «Територія мови Тараса Шевченка» (2016) під керівництвом Професора Світлани Яківни Єрмоленко: «Для нас *територія мови Шевченка* – це почуттєвий інтелект, який не вимірюється обсягом словника, граматичними й словотвірними формами, а становить той оприявнений у поетичній мові зміст, що перебуває й перебуватиме понад часом. Твори

Кобзаря прочитуватимуть нові й нові покоління. Для них розкриватиметься нова естетика Шевченкового слова. І це буде доти, поки звучатиме жива українська мова. Шевченко дав життя нашій мові як Вічності. Його філософія слова розкриває природу людини, для якої спілкування – умова буття на землі, для якої рідне слово – це початок і кінець.

Територія мови Шевченка – це ословлені картини, в яких для кожного слова пензель художника знайшов найкраще, єдино можливе місце. *Територія мови Шевченка* – це музика українського слова, яку чуємо в народній пісні і в тих Шевченкових рядках, які важко або й не можна відрізнити від народної пісні. *Територія мови Шевченка* – це його неспокійне, невловиме, народжене в розмові з Богом Слово, яке пропікає душі тих, хто торкається таїни мовотворчості поета. Територія простого й глибоко інтелектуального, новаторського Шевченкового слова розпросторюється і в часі, і в просторі» [Територія 2016: 309].

Закономірно, що здобутки Світлани Яківни Єрмоленко заслуговують на найкращі слова про ювілярку – *сучасну українську елітарну мовну особистість*, яка спрямовує свої світоглядно-пізнавальні, історико-культурні, філологічні знання, наукові ідеї на креативні проекти для розвитку української науки, культури, освіти.

Науковий дискурс Професора Єрмоленко характеризується високою ментально-пізнавальною і ціннісно-образною концептосферами, є відчуття, ніби найменший порух думки чи смисл у її обґрунтуваннях завжди шукає образне обличчя живої мови чи прецедентного художнього тексту.

Популярним у лінгводидактиці є короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів «Українська мова», виданий за редакцією С. Я. Єрмоленко (2001). Подані визначення слів, назв, понять, явищ, ознак, дій і влучні приклади з українських творів, переважно тих, що входять до шкільних програми з української літератури. Виходить, що учень, студент одразу одержують відповідь на свій запит.

Є в науковому статусі Світлани Яківни Єрмоленко найвища авторитетна позиція – це членство у редакційній колегії енциклопедії «Українська мова» (2000, 2004, 2007

роки видань). А в ній статті: Стиль. / Стиль індивідуальний. / Стилізація. / Стилістика. / Стилістика граматична. / Стилістична система. / Стильові різновиди української мови [Українська 2007: 672 – 679].

Вітаючи Світлану Яківну Єрмоленко зі славною річницею, бажаючи їй здоров'я і успіхів на наступні роки, дякую їй за те, що вона була, є і буде в моїм житті завжди – науковими працями, порадами, душею.

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

Єрмоленко С. Я. Новий словник епітетів української мови / Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бибик С. П. / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2012. – 488 с.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.

Літературна норма і мовна практика / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, Т. А. Коць, Г. М. Сюта, С. Г. Чемеркін] ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : Вид. «Аспект-поліграф», 2013. – 320 с.

Територія мови Тараса Шевченка : Монографія / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.

Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст. : система понять і бібліографічні джерела / за ред. д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. and others. (2013). *Literary norm and language practice*. Nigyn: Aspekt-polihraf (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Kots, T. A. and others. (2007). *Ukrainian linguistic stylistics of the XXth – beginning of the XXI century: system of concepts and bibliographic sources*. Kyiv: Gramota (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Todor, O. G. (2001). *Ukrainian language. A brief glossary of linguistic terms*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2009). *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1987). *Folklore and literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Vocalchuk, G. M. and others. (2016). *The territory of the language of Taras Shevchenko*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Yermolenko, V. I. and Bybyk, S. P. (2012). *The New Dictionary of Epithets of the Ukrainian Language*. Kyiv: Gramota (in Ukr.)

Статтю отримано 29.05.2017

Lubov Matsko

SCIENTIFIC ACTIVITY AND LINGUISTIC PERSONALITY OF A SCIENTIST

The article is devoted to the analysis of the scientific work of S. Ya. Yermolenko in the field of linguistic stylistics and linguistic folklore studies, the history of literary language. Significant contribution of the scientist is noted on the example of individual and collective monographic works: «Folklore and literary language», «Language and aesthetic signs of Ukrainian culture», «Essays on Ukrainian Literature (Stylistics and Language Culture)», «Language and Ukrainian-speaking worldview», «Ukrainian linguistic stylistics of the 20th − early 21st centuries: a system of notions and bibliographic sources», «Literary norm and language practice», «The territory of the language of Taras Shevchenko's language».

The attention is drawn to the role of lexicographic work in the development of practical («New Dictionary of epithets of the Ukrainian language») and theoretical linguistic stylistics (encyclopedia «Ukrainian language»).

The scientific discourse of Professor Yermolenko is characterized by a high mentally-cognitive and value-figurative conceptual sphere; there is a feeling that the slightest movement of thought or meaning in its rationale is always looking for a figurative face of a living language or a case-law of artistic text.

Naturally, the achievements of Svitlana Yakivna Yermolenko deserve the best words about the jubilee – *a modern Ukrainian elitist linguistic personality* that directs their worldview, cognitive, historical, cultural, philological knowledge, scientific ideas for creative projects for the development of Ukrainian science, culture, and education.

УДК 81-11

Світлана Бибик

ЯВИЛА СЕБЕ І В «КУЛЬТУРІ СЛОВА»: ВІД 35 ДО 85 ВИПУСКУ (СТОРІНКАМИ ПУБЛІКАЦІЙ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА – ПРОФЕСОРА С. Я. ЄРМОЛЕНКО)

Статтю присвячено оглядові публікацій головного редактора щопіврічника «Культура слова». Відзначено роль видання в обґрунтуванні та популяризації важливих для сучасної лінгвостилістики понять «мовно-естетичний знак української культури», «мовно-естетичний канон української літературної мови», «просторова і часова глибина літературної мови». Наголошено на перегляді змісту поняття «стиль», «соціальний престиж літературної мови». Проаналізовано праці, присвячені питанням історії української літературної мови. Схарактеризовано роль головного редактора в популяризації текстів української художньої практики, фольклору.

Ключові слова: *історія української літературної мови, лінгвостилістика, мова фольклору, мовно-естетичний знак української культури, мова письменника, мовна норма*.

The article is devoted to the review of publications of the editor-in-chief edition «Culture of the word». The role of the publication in substantiating and popularizing the concepts of language and aesthetic sign of Ukrainian culture, the language aesthetic canon

of the Ukrainian literary language, spatial and temporal depth of the literary language are important for modern linguistic style. It is emphasized on the review of the content of the concept style, social prestige of the literary language. The works devoted to questions of the history of the Ukrainian literary language are analyzed in the article. The role of the editor in popularization of texts of Ukrainian artistic practice, folklore is described.

Key words: *history of Ukrainian literary language, linguistic style, folklore language, language aesthetic sign of Ukrainian culture, language of the writer, language norm, graphic image of language.*

Науково-популярний щопіврічник «Культура слова» – це особливе академічне видання. Адже його сторінки для багатьох стали платформою зростання, стежиною до наукових вершин. А ще й тому, що автори статей, заміток, консультацій переважно пройшли редакторську школу Професора Світлани Яківни Єрмоленко.

Пам’ятаю, як починала сама. Принесла рукопис з манюсінькими берегами. Мало того, аркуш було списано з двох боків, на що Світлана Яківна зреагувала: «Це так тільки Віктор Іванович пише». (Хто це, тоді я ще не знала). А це все означало, що редактору ніде «розгулятися» – щось підправити, уточнити, відзначити, виділити… Особливих настанов для написання статті не було: простягла мій науковий керівник монографію Л.О. Пустовіт та В.В. Дятчук «Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови» і порадила почитати. Це підштовхнуло до пошуку методики опису матеріалу. Так зачиналася стаття до «Культури слова» про «запахову» семантику в мові Гр. Тютюнника…

Навчаючи писати «ніби говорити з аудиторією подумки», Світлана Яківна сама щиро ділиться своїми міркуваннями, спостереженнями, йде до осмислення деталей поступово, неспішно, ословлюючи те, що відчуває, відкриває для себе і колег-співрозмовників, випробовуючи на інших, чи справді вона переконлива, логічна, цікава у своїх розмислах. Не проговоривши свої думки, вона не береться за письмо-друк, не почне «наклацувати». Так відточується стиль викладу – легкий для сприймання, навіть коли йдеться про

лінгвософські абстракції. Отож, те, що побачило світ, спочатку оживало у Слові, у Розмові – вірних супутниках творчого життя Професора. Не буде перебільшенням, якщо скажемо, що саме сторінки «Культури слова», головним редактором п'ятдесяти випусків якої є Світлана Яківна, були майданчиком для апробації багатьох плідних ідей у галузі лінгвостилістики, лінгвофольклористики, культури мови, історії мови, лінгвоукраїнознавства.

З чого ж почати?..

Є відомі в усій Україні монографії. Але ж вони зростали у сповиткові дорогої «Культури слова», започаткованої ще в 1967 році! Публікувалася Світлана Яківна від часу виходу журналу у світ не в кожному: її праці в 37 науково-популярних брошурках, де вона оприлюднила статті, відповіді на питання культури мови.

Від 35 випуску Світлана Яківна – головний редактор щопіврічника. У 1988 році вона ще продовжувала друкувати фактично образки про життя відомих і загадкових для зацікавлених читачів фольклорних символів, дбайливо шукаючи семантичні ключі, зокрема до образів маку й світанкової зорі [Єрмоленко 1988]. Вже вкотре розкодовуючи *естетизований образ краси*, оспіваний у всіх жанрах народних пісень. Поняття *фольклоризм*, *слово-символ*, *пісенний образ*, *поетична метафора*, *художньо-образна і символічна картина світу* насичують лінгвостилістичний аналіз конкретним терміноапаратом, без якого лінгвофольклористичний напрямок не може бути сформований.

На межі 80-х та 90-х років минулого століття у відділі культури мови Інституту мовознавства АН УРСР, який в 1987 році очолила Світлана Яківна Єрмоленко, закладено фундаментальну для розвитку цього наукового напрямку ідею вузького й широкого розуміння культури мови: поняття культури мови наповнене конкретно-історичним змістом, соціолінгвістичними, психологічними аспектами; дбати про культуру мови означає не тільки володіти нормами літературної мови, а й розширювати сфери застосування української мови, виховувати національну самосвідомість, тому багато важить художньо-поетичний образ рідного слова,

утілений у конкретних мовних знаках української культури [Культура 1990: 7].

І поняття «***мовно-естетичний знак української культури***», «***національно-мовна свідомість***» стають наскрізними в подальших публікаціях, йдуть поруч, коли йдеться про мову І. Котляревського [Єрмоленко 2000], Т. Шевченка [Єрмоленко 2014], листування Лесі Українки [Єрмоленко 1996], поезій С. Руданського [Єрмоленко 2009], І. Франка [Єрмоленко 2016], П. Тичини [Єрмоленко 2016], М. Рильського [Єрмоленко 1996], Б. Олійника, [Єрмоленко 2011], М. Вінграновського [Єрмоленко 2011], Л. Костенко [Єрмоленко 2010], прозу М. Стельмаха [Єрмоленко 2012], І. Нечуя-Левицького [Єрмоленко 2013], М. Коцюбинського [Єрмоленко 2014].

Прочитування текстів української літератури за допомогою лінгвостилістичного інструментального оркестру відкриває перед нами цілісність творів як мовно-естетичних знаків культури, зокрема твору «Садок вишневий коло хати» [Єрмоленко 2014]. Ожили, принаймні у спорідненому філологічному середовищі, міні-тексти афористичного змісту: *Трудно вірить, щоб погану одіж могла носить якась ідея гарна...* (з творів Лесі Українки), *Мого народу гілочка тернова*; *Здається часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю*; *Єдиний, хто не втомлюється, – час. А ми живі, нам треба поспішати*; *Не час минає, а минаєм ми* (з творів Ліни Костенко)… Актуалізують розвідки С.Я. Єрмоленко окремі вербальні символи (*справляти колодія* [Єрмоленко 2009]), «зручні» для повсякденного вжитку вислови на зразок підміченого у С. Руданського «Що розумні такі люди мають розмовляти?»; *Треба всюди, добрі люди, приятеля мати*; *Тоді з світом / Порівняєшся, / В добрі-розумі / Закупаєшся* (з творів С. Руданського), *..найкраща мудрість людини – орати землю; Земля – велике діло; Нема кращої служби, ніж коло землі* (з творів М. Стельмаха), *Ми всі із хліба виростали, сину, / Із праці себто – чуда із чудес – / Яке нас охрестило на Людину, / Піднявши з чотирьох до піднебесь*; *Стоїть на видноколі світла мати – / У неї вчись*; *Трубить Трубіж. Ми вийшли на рубіж / Нового віку* (з творів Б. Олійника)…

З «піднесеним» єднається й «сумне»: «часи каламутні», як казав П. Куліш, та відкрите для себе і людей *Якби з ким сісти хліба з'їсти, / Промовить слово* (Т. Шевченко).

Повернімося до теорії… Крім зазначених вище, дослідниця оперує поняттями *ключове / наскрізне слово (слово-поняття)*, *домінантний / наскрізний мотив*, *знакова номінація поетичного словника*, *актуалізований епітет*, *конкретно-чуттєвий зміст слова* (поняття української лінгвостилістики, пор. термін із праць російського теоретика художньої мови М. М. Кожиної «художньо-образна конкретизація», запропонований і обґрунтований нею у працях 60-х років минулого століття), *асоціативно-образний зв'язок*, *лексико-семантичне поле*, *лексико-асоціативне поле (асоціативно-семантичне)*, *мовомислення письменника*, *мовно-художня практика письменника*, *слововживання письменника*, *ідіостиль*, *індивідуально-авторський словесний образ*, *авторський новотвір*, *словесний мікрообраз*, *словесна картина*, *синтаксично-ритмічний лад мови*, *мовний портрет*, *мовний стереотип*, *поетична універсалія*, *художня оповідь*, *мова епічного твору*, *мова художньої літератури*, *паронімічна атракція*, *парафраз*, *інтертекстуальність*, (*висока*) *естетика поетичного слова*, *асоціативний словник української мови, національно-мовна картина світу, індивідуальна мовна картина світу* та ін. Усі вони підпорядковані єдиній меті – дати об'єктивний і водночас пропущений через емоційно-інтелектуальне сприйняття дослідника портрет письменницької діяльності, довести, що українська літературна мова відкрита для всіх культур світу, що вона має інтелектуальний контекст і в буденному слововжитку, і в художній, книжно-писемній практиці.

Імпонує розроблена у статтях Світлани Яківни диференціація мовно-естетичних знаків на *мовно-предметні* та *мовно-психологічні*, що просто й переконливо показано на прикладі аналізу мови творів Б. Харчука [Єрмоленко 1990]. А ця теорія згодом вивела дослідницю на рівень концептуалізації поняття ***часової і просторової глибини слова***. Спочатку в публікаціях виринає інтуїтивне *глибина національно-мовної свідомості* [Єрмоленко 1998: 11], яку вона

тлумачить як «.. наслідок комплексного виховання – виховання єдності людини з природним середовищем, культурою, з народними традиціями того краю, в якому формується особистість, і насамперед із рідною мовою» [Єрмоленко 1996: 10]. Саму ж метафору «просторова і часова глибина» літературної норми для читачів «Культури слова» пояснює так: вона «ґрунтується на розумінні літературної норми як певного конструкту, який на певному історичному етапі витворюється в свідомості людей, належних до однієї комунікативної спільноти», що вона у кожного з функціональних стилів своя [Єрмоленко 2001: 4, 9], а отже закріплена і відтворюється в різних текстах-зразках (комунікатах). Поняття *мовної свідомості* спроектовано й на мову *ЗМІ*, відповідно змінюється і «просторова» метафора-термін щодо книжно-писемної мовної практики – *тематично-інформаційний простір літературної мови* [Єрмоленко 2013: 124].

Статті Світлани Яківни в «Культурі слова» – це платформа популяризації українського культурного часопростору, адже *поетична мова*, як його складник, на глибоке переконання Професора Єрмоленко, *об'єднує і творців, і читачів* [Єрмоленко 1998: 11], *поезія* – «ніби чутлива мембрана, та сфера, яка тільки їй властивими засобами має здатність затримати час» [Єрмоленко 2010: 9], а *мовотворчість поета* є мірилом розвитку літературної мови [Єрмоленко 2010: 7], *слововживання письменника* – це певний часовий зріз української літературної мови [Єрмоленко 2013: 6].

У зв'язку з останнім перебуває поняття *мовно-естетичного канону української літературної мови* [Єрмоленко 2014: 6], адже естетичний критерій є одним із важливих у розвитку книжно-писемної практики. Апробоване це поняття на ідіостилі Михайла Коцюбинського, згодом Світлана Яківна доводитиме його термінологічність на прикладі мови творів Тараса Шевченка, взірцевості естетики його мовотворчості для письменства другої половини XIX ст. і для наступників. Не раз на сторінках її статей виринуть порівняння Шевченко – Куліш, Куліш – Рильський, Шевченко – Костенко, Шевченко – Коцюбинський, Шевченко – Олійник та ін. Кореляція самобутнього, новаторського й типового, традиційного

в творчих манерах відомих українських митців уможливлює віднайдення й дефінування специфічних рис мовотворчості кожного з них. Наприклад, «Його пейзажі – це не просто індивідуальний набутий життєвий досвід, а збережений у мові, закарбований у словесних картинах психоментальний зв'язок українців із природно-ландшафтними умовами їхнього буття» (про М. Коцюбинського); «Поетичний текст Максима Рильського – неперервна розмова із читачем, друзями, із самим собою. Це поезія роздумів, медитацій, розважливо-спокійної, епічної і водночас ліричної сповіді»; «Мовотворчість Тичини зафіксувала лірично-філософське бачення, сприймання не лише природних явищ, стихій, а й глибоко аналітичне осмислення суспільних подій»; «Говорячи про високу естетику слова поетеси, маємо на увазі той рівень української літературної мови, в якому органічно поєдналися інтелектуалізм і глибоко національна чуттєвість, емоційність вислову» (про Л. Костенко) тощо. Такий ракурс досліджень С. Я. Єрмоленко нині оформлюється в поняття *філософії мови письменника* [Єрмоленко 2016], обґрунтоване на мовостилі Павла Тичини. Дослідниця йде шляхом увиразнення думки про те, що «теорія словесності ґрунтується на філософському осмисленні автором евристичної функції мови» [Єрмоленко 2015: 6].

Мова письменства, пропущена через емоції, чуття відомого лінгвостиліста, її знання часопростору української словесної культури, постає у своїй антропоцентричності. «Що таке 'антропоцентризм'?» – не раз сумнівно запитує колег Світлана Яківна. Сама ж в одній із своїх глибоких статей відповідає: «..антропоцентризм [сучасної поетичної метафори. – *С. Б.*] природний, сутнісний, коли весь огром переживань уконкретнюється в одній особистості, коли й історія подається через душу конкретної людини, тому й олюднюється, інтимізується» [Єрмоленко 2010: 8].

Пояснювати складне так просто і ясно, не оминати помічників-синонімів – це прикметна ознака наукового (тут – науково-популярного) стилю Професора Єрмоленко. Так, поряд можуть постати *семантичний обертон* і *конотація авторського слововживання*; *мовний портрет* і *словесний*

малюнок; *наскрізний мотив* і *улюблений прийом*; *ремінісценції*, *алюзії*, чи за сучасною термінологією, *інтертекстуальні зв'язки*; *творче* (*креативне*) *слово*; *інтерпретативна* (*герменевтична*) *стилістика* і под. Характерні й риторичні питання (*Чи можна це назвати копіюванням реальних монологів?*), й образність оцінок, характеристик (*Вслухаймося лише в його рядки, де є музика пластичного малюнка, точно накреслених ліній, де чується лагідний голос оповідача.*) та інші прикмети легкого, по-науковому виваженого й точного слова. Але це вже тема інших розвідок…

Утім, публікації головного редактора «Культури слова» останніх тридцяти років – це й поширення теорії культури мови, а отже, понять *норма літературної мови (рівневі норми – лексична, граматична, звукова, словозмінна, словотвірна, синтаксична)*, *художньо-стильова норма*, *норма офіційно-ділового стилю* (*публіцистичного стилю*, *наукового стилю*), *загальнолітературна норма, стильова норма, стилістична норма*; *графічний образ мови*, *писемна практика*, *літературний стандарт*, *кодифікація*, *продуктивність норми*, *культуромовна традиція* та ін. Як і інші, поняття ***культура мови*** Професор Єрмоленко пояснює просто: «це усвідомлення значення літературного зразка для розвитку національної культури, а цілісність культури потребує культивування загальноприйнятого літературного стандарту» [Єрмоленко 2013: 124]. Щодо поняття ***норма*** постулює: «не лише відповідність системі, а реальне вживання в літературній практиці, частотність і авторитет соціальної оцінки» [Єрмоленко 2001: 9].

Особливої ваги набула концепція ***соціальної престижності літературної мови***, тобто які соціальні групи вона обслуговує, як поширена в різних навчальних закладах, професійних групах, наскільки вона консолідує суспільство [Єрмоленко 2012]. Сторінкам «Культури слова» довірила головред і популяризацію міркувань М. Грушевського про соціальний престиж літературної мови, його бачення мовної ситуації в Україні на початку XX ст., яка багато в чому подібна до сучасної [Єрмоленко 2016].

Оскільки усі праці Світлани Яківни в «Культурі слова» стосуються стану, якості і текстового вираження літературної мови, то вони тяжіють до ядерного поняття-метафори «часова і просторова глибина літературної норми», а отже, до концепції «мова і час», усі вони є внеском в ***історію української літературної мови*** в її широкому вираженні. У цьому ключі привертає увагу публікація про мову «Енеїди» І. Котляревського [Єрмоленко 2000], авторка якої не оминаючи тонкощів проблеми вияву рівневих і стильових норм літературно-мовної практики в аналізованому тексті, пропонуючи методику аналізу лексико-стилістичного рівня аналізу «слово у словнику і в тексті», ділиться з читачами своїми спостереженнями про те, як народнорозмовна основа утверджувалася в естетичній функції. У сучасне повсякдення (коли холодно в інститутських стінах) часом вписує Світлана Яківна відомі рядки: «Ні холодно було, ні жарко, / А саме так, як в сіряках, / І весело, і так не скучно, / На великодніх як святках». А коли йдеться про митарство українців, то цитує: «Но тілько щоб латинське плем’я / Удержало на вічне врем’я/ Імення, мову, віру, вид».

У контексті історії мови є важливим висновок Світлани Яківни про роль П. Куліша в ракурсі інтелектуалізації літературної практики: «Багато в чому випереджаючи тогочасну писемно-літературну практику, мовотворчість П. Куліша розширювала стилістичні можливості використання словникових багатств української мови, виявляла її словотвірні потенції для називання концептуальних понять індивідуального мовомислення» [Єрмоленко 2010: 15].

Переосмислюючи і доповнюючи вже сказане-написане, Світлана Яківна зокрема пропагує розуміння ***стилю як явища динамічного*** – «як способу, типу мовомислення і мовотворення» [Єрмоленко 2015: 7].

Плекаючи досконале літературне слово, головред підготувала чимало образків-консультацій. Мало хто здогадується, що деякі з них дещо інтимізовані. Приміром, розповідь про відмінювання назв вулиць «З вулиці Хрещатик, до вулиці Стрілецької». У ній – назва вулиці (остання), на якій першокурсниця, студентка Київського державного

університету ім. Т. Г Шевченка, вперше поселилася в 1954 році, коли приїхала вчитися до Києва. Знаєте, чим прикметна розповідь про граматичні синоніми *їдемо в Полтаву – їдемо до Полтави*? Саме Полтавщина – батьківщина чоловіка Світлани Яківни…

Утверджуючи «Любимо те, що знаємо», незмінний кілька десятиліть головний редактор «Культури слова» переконана, що науково-популярне видання «забезпечує зв'язок між науковими описами системи української мови на сучасному рівні розвитку мовознавства і практичними рекомендаціями щодо конкретних мовних правил, обов'язковість дотримання яких мовцями робить літературну мову надійним засобом зв'язку поколінь, важливим складником національної культури» [Єрмоленко 2008: 4]. Сама ж дослідниця являє себе на сторінках видання як філолог-теоретик, словесник з глибоким знанням і тонким відчуттям мовної практики, популяризатор пропущеного через Душу Українського Слова.

Єрмоленко С. Близька для нас поета мова (перечитуючи поезію Бориса Тена) / С. Єрмоленко // Культура слова. – 1998. – Вип. 51. – С. 8 – 14.

Єрмоленко С. «В добрі-розумі закупаєшся» (про мову С. Руданського) / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2009. – Вип. 71. – С. 11 – 16.

Єрмоленко С. «Весь у слові, як у сповиткові» / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2011. – Вип. 74. – С. 6 – 13.

Єрмоленко С. Висока естетика поетичного слова Ліни Костенко / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 6 – 16.

Єрмоленко С. Від випуску до випуску / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2008. – Вип. 70. – С. 3 – 15.

Єрмоленко С. Дума про *землю* і розмова з *землею* у мовомисленні М. Стельмаха / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2012. – Вип. 76. – С. 6 – 14.

Єрмоленко С. Думки понад часом (До 150-річчя від дня народження М. Грушевського) / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2016. – Вип. 84. – С. 9 – 13.

Єрмоленко С. «Енеїда» І. П. Котляревського і нормативна основа сучасної літературної мови / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2000. – Вип. 53 – 54. – С. 15 – 31.

Єрмоленко С. Естетична концепція О. О. Потебні і сучасна стилістика / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2015. – Вип. 83. – С. 6 – 12.

Єрмоленко С. Етнокультурний і соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2013.– Вип. 79. – С. 6 – 15.

Єрмоленко С. З вулиці Хрещатик, до вулиці Стрілецької / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2002. – Вип. 60. – С. 43 – 44.

Єрмоленко С. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2013. – Вип. 79. – С. 123 – 125.

Єрмоленко С. Іван Франко про естетику слова / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2016. – Вип. 85. – С. 8 – 12.

Єрмоленко С. Їдемо в Полтаву – їдемо до Полтави // Культура слова. – 2005. – Вип. 65. – С. 68 – 72.

Єрмоленко С. Культура української мови: Довідник / С. Я. Єрмоленко [та ін.] ; ред. В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.

Єрмоленко С. Літературна норма в часовому і просторовому вимірі / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2001. – Вип. 57 – 58. – С. 3 – 9.

Єрмоленко С. Маєстат Франкового слова / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2016. – Вип. 85. – С. 13 – 25.

Єрмоленко С. Мак чи світанкова зоря? (Про один фольклорний символ) / С. Єрмоленко // Культура слова. – 1988. – Вип. 35. – С. 39 – 42.

Єрмоленко С. Мінливе і вічне слово поезії / С. Єрмоленко // Культура слова. – 1996. – Вип. 48 – 49. – С. 38 – 45.

Єрмоленко С. Мовно-естетичний канон художньої прози Михайла Коцюбинського / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2014. – Вип. 81. – С. 6 – 15.

Єрмоленко С. Пантелеймон Куліш в історії української літературної мови / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 6 – 15.

Єрмоленко С. «Садок вишневий коло хати» – символ української ідентичності / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2014. – Вип. 80. – С. 50 – 59.

Єрмоленко С. «Серце скапує в слово...» (етюд про стиль Б. Харчука) / С. Єрмоленко // Культура слова. – 1990. – Вип. 37. – С. 5 – 10.

Єрмоленко С. «Слово на долоні мови» / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 6 – 13.

Єрмоленко С. Соціальна престижність літературної мови / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2012. – Вип. 77. – С. 43 – 48.

Єрмоленко С. «...Твоя поетеса була Українкою!» (читаючи листи Лесі Українки) / С. Єрмоленко // Культура слова. – 1996. – Вип. 48 – 49. – С. 3 – 10.

Єрмоленко С. Філософія мови Павла Тичини / С. Єрмоленко // Культура слова. – 2016. – Вип. 84. – С. 14 – 25.

REFERENCES

Yermolenko, S. (2000). «Aeneid» I. P. Kotlyarevsky and normative basis of the modern literary language. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *53–54*, 15–31 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2015). Aesthetic Concept of O. O. Potebnia and Contemporary Stylistics. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *83*, 6–12 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2011). «All in the word, as in the midwife». *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *74*, 6–13 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2012). Thought about the land and conversation with the earth in the speech-thinking M. Stelmakh. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *76*, 6–14 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2013). Ethno-cultural and social content of the narrative of Ivan Nechuy-Levytsky. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *79*, 6–15 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2002). From Khreschatyk Street, to the street of Strelets'ka. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *60*, 43–44 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2008). From Release to Issue. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *70*, 3–15 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (1990). «Heart drops in the word ...» (essay on the style of B. Kharchuk). *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *37*, 5–10 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2010). High aesthetics of poetic word Lina Kostenko. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *73*, 6–16.

Yermolenko, S. (2009). «In good-mind you buy» (about the language of S. Rudanskogo). *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *71*, 11–16 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2016). Ivan Franko on the aesthetics of the word. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *85*, 8–12 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2014). Linguistic-aesthetic canon of artistic prose of Mikhail Kotsyubinsky. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *81*, 6–15 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2001). Literary norm in time and spatial dimension / S. Yermolenko. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *57–58*, 3–9 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2013). Means of mass communication and linguistic consciousness of modern Ukrainian. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *79*, 123–125 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (1996). Minimal and eternal word of poetry. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *48–49*, 38–45 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2010). Panteleimon Kulish in the history of the Ukrainian literary language. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *72*, 6–15 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2016). Philosophy of the language of Pavlo Tychyna. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *84*, 14–25 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (1988). Poppy or the dawn? (About one folklore symbol). *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *35*, 39–42 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2012). Social prestige of the literary language. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *77*, 43–48 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2014). «The Cherry Blossom Garden» – a symbol of Ukrainian identity. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *80*, 50–59 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (1990), The Culture of the Ukrainian Language: Reference Book. Kyiv: Lybid (in Ukr.)

Yermolenko, S. (1998). The language of the poet is close to us (revising the poetry of Boris Tena). *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *51*, 8–14 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2016). The mayast of Franko's words. *Culture of the word*, 85, 13–25 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2016). Thoughts Over Time (To the 150th Anniversary of the Birthday of M. Hrushevsky). *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *84*, 9–13 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2005). We go to Poltava. *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *65*, 68–72 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2011). «Word on the palm of speech». *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *75*, 6–13 (in Ukr.)

Yermolenko, S. (1996). «... Your poet was Ukrainian!» (Reading letters of Lesya Ukrainka). *Kultura slova* (*Culture of the word)*, *48–49*, 3–10 (in Ukr.)

Статтю отримано 15.06.2017

Svitlana Bybyk

SHE FOUND HERSELF IN THE «CULTURE OF THE WORD»: FROM 35 TO 85 ISSUES
(FROM THE PAGES OF PUBLICATIONS BY THE EDITOR-IN-CHIEF – PROFESSOR S. YA. YERMOLENKO)

The article is devoted to the review of publications of the editor-in-chief edition «Culture of the word». The role of the publication in substantiating and popularizing the concepts of language and aesthetic sign of Ukrainian culture, the language aesthetic canon of the Ukrainian literary language, spatial and temporal depth of the literary language are important for modern linguistic style. It is emphasized on the review of the content of concept of style, social prestige of the literary language. The works devoted to questions of the history of the Ukrainian literary language are analyzed in the article. The role of the editor in popularization of texts of Ukrainian artistic practice, folklore is described.

The features of the style of scientific work of the editor-in-chief edition «*Culture of the word*» are noted. It is emphasized on the simplicity of scientific presentation, imagery, emotionality, and aphoristic presentation of complex issues of linguistics.

The key concepts of modern science of language, which was introduced for the first time in a scientific circle are explained and explained in the publications of Professor S.Ya.Yermolenko.

The general editorial statement of the editor-in-chief that the scientific-popular edition provides a connection between the scientific descriptions of the system of the Ukrainian language at the modern level of development of linguistics and practical recommendations concerning specific language rules, the obligatory observance of which by speakers makes the literary language a reliable means of communication generations, an important component of national culture.

It is generalized that the researcher reveals himself on the pages of the publication as a philologist-theorist, a professor with deep knowledge and a subtle sense of language practice, a popularizer passed through the Soul of the Ukrainian Word.

УДК 81-11 Анатолій Мойсієнко

С. Я. ЄРМОЛЕНКО ПРО МОВОТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена короткому огляду лінгвостилістичних студій над Шевченковими текстами чл.-кор. НАН України С. Я. Єрмоленко. Звернено увагу на важливість осмислення дослідницею багатовимірності Шевченкового слова, образної індивідуалізації, естетизації в творчості поета народнорозмовних стихій.

***Ключові слова**: українська мова, Шевченкове слово, текст, образ, фольклорні джерела, естетика слова.*

The article is devoted to the short review of linguistic-stylistic studies on Shevchenko’s texts. Corr. Of TheNAS of Ukraine S. Ya. Yermolenko. The attention is paid to the importance of understanding the multidimensionality of Shevchenko’s word, figurative individualization, and aesthetization in the work of the poet’s folk-spoken elements.

***Key words**: The Ukrainian language, Shevchenko’s word, text, image, folk sources, aesthetics of words.*

«Чим була українська мова для Шевченка і чим стала його мова для українців?» – ось одне з чільних питань, що, на нашу думку, має ставити перед собою кожен правдивий сучасний дослідник, беручись до студій про мовотворчість українського генія. На першу частину поставленого питання Світлана Яківна Єрмоленко у статті «Філософія мови Тараса Шевченка» відповідає досить лаконічно, вдаючися до висловлювань і самого поета. Отже, українська мова була для Шевченка: а) ознакою зв’язку з мовою батьків (*Не одцуравсь того слова, / Що мати співала, / Як малого сповивала, / З малим розмовляла*); б) інстинктом збереження своєї національної ідентичності, збереження зв’язку з родом і народом (*І всі мови / Слов’янського люду / – Всі знаєте. / А своєї / Дастьбі… / Колись будем / І по-своєму глаголать…*); в) найдієвішим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, розкриття глибинних дум, мрій, бажань, почувань (*Мій Боже милий, / Даруй словам святую силу / – Людськеє серде*

пробивать, / Людськії сльози проливать); г) невіддільною частиною і потребою людського спілкування (*Якби з ким сісти хліба з'їсти, / Промовить слово…*) [Єрмоленко 2014].

Не менш лаконічно сформульовано і відповідь на другу частину питання: чим стало слово Шевченка для українців? «*Насамперед, мова Шевченка об'єднала українців, які жили в різних державах, викликала в них почуття національної самобутності й любов до України. Мовою Шевченка українці заявили про себе в світі як про націю зі своєю історією, природою, високою духовною і соціально-побутовою культурою, своїм сприйняттям світу, своїм національним характером*».

Ці відповіді-тези в ширших контекстах дослідниці спроектовані на конкретику власне лінгвістичного, стилістичного осмислення Шевченкового слова, що проливає світло на ті засадничі ознаки розуміння Шевченкової мови – чим вона була для самого поета, його сучасників, і чим вона є для нинішніх і зостається для майбутніх поколінь.

Говорячи про глибини, багатовимірність Шевченкової мови, С. Я. Єрмоленка свідома того, що в динамічному процесі розвитку української культури, літератури, мови нове прочитання поетичних текстів Шевченка ґрунтується на «встановленні ієрархічних зв'язків між семантикою художнього слова і мовною свідомістю як творця тексту, так і реципієнта, того, хто сприймає, розуміє текст». Адже «мова Шевченка – це глибинна семантика, логіка мислення і логіка мовної поведінки, яку треба видобувати зі створених генієм текстів, щоразу прочитуючи їх по-новому в світлі нових життєвих реалій і оновленої семантики загальновживаного слова» [Територія 2016: 76 –77].

Оригінальне поетове слово, як спостережливо зазначає дослідниця, нерідко проростає з народних глибин, означених фольклорними джерелами, при цьому народнопоетичний елемент стає тим асоціативно-актуалізаційним чинником, що спрямовує поетову думку на пошук нового, власне Шевченкового вислову. «До народнорозмовних джерел, – зазначає С. Я. Єрмоленко, – зверталися у своїй творчості й попередники, і сучасники поета, але тільки в його текстах

завдяки стилістичному новаторству автора народнорозмовні естетизовані вислови зазвучали як висока поезія глибокого філософського й емоційного змісту». Порівнюючи естетику Шевченкового вірша з творчістю поетів-романтиків, які, за словами дослідниці, «не завжди могли відірватися від зниженого експресивного стилю в зображенні народного життя», у творах яких навіть окремі словесно-художні знахідки, як правило, «не розвивають, не трансформують фольклорні образи», натомість, наголошує авторка, «в Шевченковій мові не було замилування сентиментальністю народного вислову, він не стилізував народну пісню, а творив гармонійну оригінальну поезію», в якій відбивалася висока художньо-естетична культура народного слова, і, використовуючи ті самі фольклорні джерела, Шевченко привносив власне, індивідуальне, «його естетична трансформація фольклору випереджала час і тодішню мовно-літературну практику». Як зразок таких трансформаційних з’яв С. Я. Єрмоленко наводить рядки хрестоматійного вірша поета з отим надзвичайно промовистим *тихосумна розмова*, що, цілком ймовірно, могло постати на основі словосполучення *тихая розмова,* яке спостерігаємо, наприклад, у двох улюблених Шевченком народних піснях, пор.:

А моя могила
Край синього моря,
Де була між нами
Тихая розмова! («Ой не шуми, луже»);

Та й положи, мати поруч головами,
Щоб була розмова тихая між нами!
(«Ой пійду я, пійду не берегом, лугом»);

А ти, моя Україно,
Безталанна вдово,
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На ***розмову тихосумну****,*
На раду з тобою…(«Сон»).

Шевченко в індивідуальних образах актуалізує «той запас асоціативних зв'язків, який притаманний мові фольклору», і саме певний актуалізований образ, наголошує С. Я. Єрмоленко, стає власне авторською знахідкою, яка поповнює виражальні засоби літературної мови, збагачуючи загальномовний словник. На прикладі ряду порівняльних структур у метонімічно-метафоричних контекстах дослідниця показує динаміку асоціативних зв'язків у осмисленні певних художніх форм у творчості поета. Так, звернення до образів «Серце в'яне, нудить світом, / Як пташка без волі», «Чого серце, як голубка, / День і ніч воркує», «Виглянь, голубко, / Та поворкуєм, / Та посумуєм; / Бо я далеко Сю ніч мандрую» засвідчує контекстуальну зумовленість переходу «від порівняння (вираженого, до речі, традиційною сполучниковою формою) до переносного, метафоричного вживання дієслова *воркувати*» в останньому фрагменті, де, зокрема, таке прочитання стимульоване антропоморфізованим змістом слова *голубка*.

Багатовимірність Шевченкового слова, різноголосся цілісної текстової структури вимагає від дослідника тонкого проникнення в семантику і стилістику оповіді, що відзначається винятковою самоорганізацією, внутрішньою діалогізацією. Як приклад різних голосів, що звучать у шевченківському тексті, С. Я. Єрмоленко розглядає, зокрема, такі рядки з «Подражанія 11 Псалму»:

І возвеличимо на диво
І розум наш, і наш язик…
Та й де той пан, що нам закаже
І думать так, і говорить?

– Воскресну я, – той пан вам скаже. –
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих… Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,

Неначе стоптана трава,
І думка ваша, і слова.

Дослідниця вказує на різні регістри звучання цих голосів, що, на перший погляд, могли здатися досить близькими – і за патетикою, і лексико-семантичними характеристиками (*возвеличимо – возвеличу, язик – слово*), – але якщо в першому випадку це голос тих, кого поет називає *лукавії уста*, *велеречивий язик*, то в другому – це голос Господа і самого Шевченка, і відповідно, зауважує Світлана Яківна, «Шевченко звертається до номінації “язик” у значенні “мова” саме в саркастичному контексті, а устами Господа промовляє Шевченко улюблене ***Слово***, яке він ставить на сторожі “людей закованих”, “убогих, нищих”».

Діалогізацію досліджуваного поетичного тексту авторка простежує на конкретних зразках структурно-смислової організації художньої тканини, мотивованої «різними типами питань – питань як реплік класичного діалогу, коли спілкуються двоє суб’єктів, персонажів ліро-епічного, ліричного твору, коли спілкується автор із персонажем, питань, які не передбачають відповіді…». Тут і «питання-сумніви, питання обурення й засудження, питання-співчуття, питання-роздуми», що нерідко формують ампліфіковані ряди, як у однойменній поезії: *Чого мені тяжко, чого мені нудно, / Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне? / Серце моє трудне, / Чого ти бажаєш, що в тебе болить? / Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?*

Ампліфікаційним структурам у мовотворчості поета присвячена одна з ранніх праць С. Я. Єрмоленко – «Стилістична роль повторів у поезіях Т. Шевченка» [Скляр 1965], у якій повторюваний елемент із супровідним означуваним словом кваліфікується як виразно ідіостилістичний маркер Шевченкового тексту. Саме завдяки таким повторам, зазначає дослідниця, «підкреслюється, логічно наголошується ознака, утворюючи ніби другий ступінь емоційної градації. У цих випадках повтор із означенням оформлюється в окрему синтагму, окрему інтонаційно-смислову одиницю» (*В степу, безлюдному степу…*); нерідко

такі повторювані структури «в результаті ритмо-інтонаційного членування речення набувають характеру другорядного підмета, і утворена повтором і означенням до нього синтагма наближається до номінативного речення» (*Не ріки – море розлилось, / Огненне море*!).

У статтях С. Я. Єрмоленко про Шевченкову творчість чітко простежується взаємопов'язаність власне лінгвістичних чинників і стилістичного увиразнення текстової структури на основі тих чи тих лексико-граматичних характеристик мовної палітри поета, які важко уявити без опори на естетичні ідеали мовомислення Шевченка.

Причому естетичний потенціонал Шевченкового слова, стверджує авторка, і є тим визначальним чинником для утвердження певних структурно-граматичних критеріїв нормативності не лише в Шевченковій мовотворчості, а й у літературній мові в цілому. І тому загальноприйнята теза про те, що мовотворчість поета, послуживши зразком літературної норми в лексиці і граматиці, стала вважатись і зразковою в сфері естетики слова, на думку Світлани Яківни, потребує певної корекції: «саме естетика Шевченкового слова і його зміст були первинними, визначальними для того, щоб утвердилася в свідомості українців лексична і граматична літературна мова, взорована на мову Шевченка. Принаймні упродовж століть ці два чинники (структурні зразки та їх естетична функція) формування загальнолітературної норми діють паралельно, а з розширенням лексикографічного опрацювання мови Т. Шевченка, визначенням меж і можливостей авторського слововживання вага естетичного критерію у формуванні загальнолітературної норми зростає».

Думається, саме розумінням естетичного значення творчості великого поета зумовлена і образна назва монографічного дослідження «Територія мови Тараса Шевченка», яке недавно побачило світ за редакцією С. Я. Єрмоленко і з якого своєрідним національним символом постає оте майже сакральне – *мовна територія Шевченка*, територія, де упродовж багатьох років, для багатьох шанувальників і знавців поетового слова вдячним гідом-дослідником зостається Світлана Яківна Єрмоленко.

Єрмоленко С. Я. Філософія мови Тараса Шевченка / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. – 2014. – № 2. – С. 3 – 18.

Скляр С. Я. Стилістична роль повторів у поезіях Т. Г. Шевченка / С. Я. Скляр // Дослідження з мовознавства. – К. : Вид-во АН УРСР, 1965. – С. 15 – 23.

Територія мови Тараса Шевченка: Монографія / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта]; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.

REFERENCES

Sklyar, S. Ya. (1965). Stylistic role of repetitions in the poems of Taras Shevchenko. *Doslidzhennya z movoznav¬stva* (*Research on linguistics)*, 15-23 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2014). Philosophy of Taras Shevchenko's Language. *Ukrayins'ka mova* (*Ukrainian Language)*, *2*, 3-18 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya., Vocalchuk, G. M. et al. (2016). *The territory of the language of Taras Shevchenko*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Статтю отримано 02.06.2017

Anatolij Mojsijenko

S. YA. YERMOLENKO ABOUT THE TARAS SHEVCHENKO'S LINGUISTIC CREATIVITY

The article is devoted to the short review of linguistic-stylistic studies on Shevchenko's texts. Corr. Of The National Academy of Science of Ukraine S. Ya. Yermolenko. «What was the Ukrainian language for Taras Shevchenko and what was his language for Ukrainians?» – this is one of the main questions that every true modern scholar must set for himself, while starting studies about the genre of the Ukrainian genius. Answers to such questions in S. Ya. Yermolenko's studies are designed for the exact linguistic, stylistic conception of Shevchenko's word, which in turn sheds light on those basic elements of understanding the Shevchenko's language – as it was for the poet himself, his contemporaries, and what it is for the present and remains for future generations. Speaking about the multidimensionality of the poet's word, S. Ya. Yermolenko is aware that «the language of Taras Shevchenko has a deep semantics, the

logic of thinking and the logic of linguistic behavior, which must be extracted from the texts created by the genius, each time reading them in a new way in the light of new life realities and updated semantics of the commonly used word. «The original poet's word, as the researcher observes, is often sprouted from folk depths, designated by folk sources, while the folk poetic element becomes an associative and actualizing factor that directs poetry to find a new, actually, Shevchenko's statement. In articles by S. Ya. Yermolenko about Shevchenko's work, it is clearly observed. The interconnectedness of the actual linguistic factors and the stylistic expression of the textual structure on the basis of those or other lexic-grammatical characteristics of the poet's language palette, which in turn is difficult to imagine without relying on the aesthetic ideals of Taras Shevchenko. Moreover, the aesthetic potential of Shevchenko's words, according to the author, is the defining factor for the adoption of certain structural and grammatical normative criteria, not only in Shevchenko's language development, but also in the literary language as a whole.

ТЕОРЕТИЧНА СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2'38

Галина Сюта

ТЕКСТ ЯК ПОНЯТТЯ ТЕОРІЇ ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ

Констатовано актуальність теорії лінгвосинергетики як сучасної інтегративної парадигми пізнання мови і тексту. Висвітлено лінгвістичний зміст синергетичних категорій «нелінійність» та «відкритість». Продемонстровано механізм ризоми як принципу нелінійної організації поетичного тексту. Простежено методологічний і термінологічний розвиток поняття «енергія тексту».

***Ключові слова**: лінгвосинергетика, текст, нелінійність тексту, відкритість тексту, ризома, енергія тексту*.

The actuality of the theory of linguistic synergetics as the modern integrative paradigm of of language and text investigation is established. The linguistic content of synergistic categories «nonlinearity» and «openness» are described.

The mechanism of rhizomes as a principle of nonlinear organization of poetic text is demonstrated. The methodological and terminological development of the concept of «energy of the text» is traced.

***Key words**: linguistic-synergetics, text, non-linearity of text, openness of text, rhizome, energy of text.*

Принципово нову філософію пізнання природи художнього тексту, осучаснене розуміння логіки його внутрішньої організації, психолінгвальних механізмів впливу на читача, закономірностей рецепції та інтерпретації презентувала

лінгвістична синергетика (Н. А. Кузьміна, Н. О. Фатєєва, О. М. Князева, С. П. Курдюмов, О. О. Семенець та ін.).

Лінгвосинергетика сформована як прикладне мовознавче відгалуження загальнонаукового напряму *синергетики*, онтологічну сутність якого визначає цілеспрямована інтеграція і синтез різноманітних дослідницьких парадигм, зокрема й «запозичених» з інших наукових галузей: «За своєю суттю синергетичне мислення є мультипарадигмальним, трансдисциплінарним. Воно здатне поєднувати різні концепції, «наводити мости» між окремими галузями знання» [Семенець 2004: 5]. Стрижневі поняття синергетики, що становлять термінологічне ядро метамови специфікованих галузевих векторів (а такі, крім лінгвістики, вже розвинуто в усіх соціально-гуманітарних дисциплінах), – *складність організації системи, нелінійність розвитку, стабільність / нестабільність, синхронність / асинхронність, когерентність*, *еволюційність* тощо.

Сьогодні статус лінгвосинергетики як сформованого мовознавчого напряму з чітко визначеними об'єктом і завданнями, з належно випрацюваними базовими теоретичними принципами, методологією, метамовою та процедурним апаратом поки що залишається дискусійним. Описові кваліфікації «парадигма світобачення», «теорія інтегративного типу», «інтегрована пізнавальна модель», «нелінійна пізнавальна модель» акцентують її міждисциплінарну природу: «Іноді вона видається велетенським виром, який втягує завдання, методи, ідеї багатьох різноманітних дисциплін, при цьому нове важко відокремити від добре забутого старого [..]. Можна сказати, що синергетика вгадала приховані тенденції розвитку наукового знання, [..] ще не вербалізовані у вигляді єдиної пізнавальної моделі» [Кузьмина 2011: 32].

Два основні сегменти, вже чітко диференційовані в межах лінгвосинергетики, – це вивчення *синергетики мови* і *синергетики тексту*.

Основу пізнавальної стратегії *синергетики мови* становить усвідомлення того, що людська мова – одна з найскладніших відкритих нелінійних інформаційних систем. Закономірності

її *внутрішньої самоорганізації* можна послідовно простежити за рівневим принципом (рівнева стратифікація), ознаку *інформаційності* переконливо репрезентує однойменна облігаторна функція мови, *відкритість* вбачають у тому, що функціонування й розвиток мови пов'язані не тільки з внутрішніми законами, а й із зовнішньолінгвальними чинниками. Пізнавальний зміст цього синергетичного вектора становить вивчення мови «у її відкритості до світу і нових енергій та у постійному розвитку, який не є чим іншим, як змінами зон інтенсивного набирання енергії, вибухом і біфуркацією, тобто розгалуженням шляхів еволюції, появою нової якості та знову настанням періоду рівноваги і накопичення енергії навколо структур-атракторів. Вони організують майбутній стан системи» [Мацько 2009: 425 – 426].

Методологічну перспективність лінгвосинергетики як парадигми дослідження *художнього тексту* умотивовують два вагомі чинники:

1) визнання синергійної природи тексту як комунікативної одиниці: «текст є найкращим показником синергійності (злиття енергій) мови і мовної діяльності, у якому комплексно і ніби паралельно взаємодіють кілька різновеликих систем: система мови як код, мовлення як мовна діяльність автора, комунікативна інтенція (ідея, задум, стратегія, тактика), дія, мовне середовище. [..]. У тексті сходяться чи перетинаються кілька нелінійних різновеликих чи різновагових систем зі своїми енергіями, які взаємодіючи і надаючи свою енергію (запас значень), стають джерелом утворення нової складної системи – тексту» [Мацько 2009: 422];

2) можливість переконструювати проблемне поле лінгвостилістики та лінгвопоетики, осучаснити методики вивчення мови художніх творів. На практиці це передбачає цілеспрямовану інтеграцію, поєднання традиційного інструментарію рівневого і функціонально-семантичного аналізу з принципами синергетичної інтерпретації мовних механізмів поетичної творчості. Такий синкретизм, на думку прихильників лінгвосинергетики тексту, здатен забезпечити максимальну цілісність та об'єктивність пізнання мови художньої літератури: «такі складні семіотичні системи, як

природна людська мова й особливо поетичний дискурс, не можуть бути описані адекватно за допомогою лише одного методу. Необхідна побудова кількох взаємопов'язаних описів мовного явища, виконаних з різних точок зору, і це дасть наближення до істинної картини» [Семенець 2004: 32].

Природно, що не всі з наведених вище понять виявилися продуктивними й перспективними для застосування в лінгвосинергетиці тексту, зокрема як його диференційні характеристики.

Визначальним для розуміння синергетичної природи *тексту* стає поняття *нелінійності*. Передусім воно актуальне для умотивування відкритості, діалогічної природи художнього тексту – динамічної системи, «усі елементи якої (прототекст й автор) рухомі, змінні й знаходяться у відношенні одне до одного у випадковій суперпозиції» [Переломова 2008: 10].

Як синергетична характеристика будь-яких інформаційних систем, обов'язкова умова їхнього функціонування й розвитку, нелінійність у вимірі поетичного тексту набуває кількох теоретико-методологічних конфігурацій.

По-перше, її вважають чинником стабілізаційно-дестабілізаційних тенденцій функціонування тексту чи певного текстового явища або одиниці: стабільність зберігає традицію, створює історичну тяглість розвитку, а отже, убезпечує від хаотичності; з іншого боку, саме випадання з лінійної закономірності, злами прогнозованих траєкторій розвитку створюють найпродуктивніші еволюційні ніші.

По-друге, *нелінійність* поетичного тексту вважають запорукою його здатності до інтертекстуальної деривації, до народження і нарощення нових змістів, оцінно-аксіологічних акцентів, до розширення поля потенційно можливих внутрішньодискурсивних (художніх) та інтермедіальних контекстів реактуалізації. Іншими словами, саме нелінійність є водночас і онтологічною основою, і реалізацією інтертекстуального потенціалу тексту, механізмом його входження в універсум вербальної та невербальної, національної та світової культури.

У постструктуралістських теоріях тексту (головним чином у постмодерністській) із феноменом нелінійності

безпосередньо пов’язаний науковий субконцепт *ризома*. Він був актуалізований в однойменній праці Ж. Дельоза та Ф. Ґваттарі «Ризома» (1974), де обґрунтований у контексті протиставлення поняттю *структура* як чітко систематизованому, ієрархічно впорядкованому, послідовному принципові організації. Сьогодні терміном ризома означають «принципово аструктурний і нелінійний спосіб організації художньої цілісності, що залишає можливість для іманентної рухливості і, відповідно, реалізації її креативного потенціалу самоконфігурування» [Постмодернизм 2001: 524].

Емблематична метафора ризоми, яка образно сконцентровує, «візуалізує» її онтологічно-гносеологічну сутність, – *кореневище.* На відміну від наукової метафори *кореня*, що постулює *організовану* навколо певного системотворчого стрижня і *прогнозовану* еволюцію, диференційними для ризоми є:

– апріорна непередбачуваність напрямів розвитку і можливого взаємоперетину відгалужень: у будь-який момент часу будь-яка лінія ризоми може бути змінена в будь-якій її точці, перебудована на іншу лінію розвитку, може абсолютно довільно перетнутися з іншою лінією. Власне, здатність «розвиватися будь-куди і набувати будь-яких конфігурацій» [Постмодернизм 2001: 657] визначає структурну неможливість «закрити» текст, тобто його *відкритість*;

– безупинна креативна рухливість, процесуальність ризомних структур, яка стимульована внутрішньою енергією їхнього саморозвитку і становить альтернативу замкнутим і статичним лінійним структурам. Прикметно, що для окреслення еволюційних особливостей ризоми Ж. Дельоз застосовує поняття *метастабільності*: ризома «ні стабільна, ні нестабільна, вона радше метастабільна, оскільки наділена потенційною енергією» [цит. за: Постмодернизм 2001: 657]. Очевидною, на нашу думку, є типологічна суголосність цього поняття із сучасним терміном *динамічна стабільність*, пор.: *динамічна стабільність мови, динамічна стабільність норми* тощо [Єрмоленко 2013: 65 – 73].

Уявлення про ризому як максимально відкриту модель творення й функціонування художнього тексту найбільш

предметно конкретизовані у постмодерністському баченні його природи – стереофонічного «відлуння того, що вже було сказано» (Р. Барт), потоку явних і прихованих цитат, які системно вступають у діалогічні – полілогічні, персуазивні – заперечні (дискусійні) відношення з іншими цитатами. У поле цих «перетинів» потрапляють мовні одиниці, різні за походженням (наприклад, фольклорна і біблійна // літературна, національна і світова, поетична й інтермедіальна), за контекстним стилістичним регістром (високопоетична, патетична та іронічна). Пор.: ***Юдоль плачу****, земля моя, планета, / блакитна зірка в часу на плаву, / мій білий світ, міцні твої тенета, –* ***страждаю, мучусь, гину, а живу*** (Л. Костенко); *ворог мій / із явними ознаками дворушності / двоєдушності / в одній особі / конформіст / плазун /* ***The King of Lie*** */ душа моя /* ***білий птах з чорною ознакою*** */ трагедія спокою* (І. Дементьєва); *Але печаль сідає на поля. / Нужда голімі розправляє крила*, / *докіль поет тривожно промовля: /* ***я є народ, якого правди сила***; / ***цю жінку я люблю****, вона просила* (С. Жадан); ***В людині все мусить бути прекрасним****: / Думки й почуття, / Пальто і сорочка, / Шкарпетки й підтяжки, / Зачіска, брови, вії, / Губи і зуби, / Ротова порожнина, слизова оболонка, / Волосся на голові, / В паху і під пахвами, / Нігті, шкіра, мозолі на п'ятах, / Кров, лімфа, / Шлунковий сік* [..] / ***Усмішка її єдина, / Очі її одні*** (О. Ірванець). Жодне з «чужих слів», які становлять діалогічний каркас таких пастішевих текстів, не переважає над іншим, не може бути визначене як більш пріоритетне чи доповнювальне з погляду текстовірності, семантико-експресивної вартісності. Інша річ, що іноді йдеться про більший чи менший ступінь їх рецептивно-інтерпретаційної відкритості.

Принципово нового змісту набуває розглядувана під кутом зору нелінійності тексту традиційна стилістична категорія *метафора*: «Метафора є показник локальної нелінійності тексту чи думки, тобто показник відкритості [..] для різних тлумачень та перетлумачень, для резонування з особистісними смислами читача чи партнера в діалозі» [Князева, Курдюмов]. Пор. базовий для теорії відкритого семіозису постулат У. Еко про те, що ключовими риторичними фігурами і для

наукової, і для художньої об’єктивації дійсності є *метонімія* (механізм реалізації асоціативної подібності) та *метафора* (розгерметизовує, оприявлює парадокси, приховані в мові). А в іще ширшому вимірі все мистецтво, універсум культури постає як *епістемологічна метафора*, яка продукує нове знання: «Текст – це модель борхесівского Алефа, чарівного дзеркала, що концентрує в собі безліч точок простору і відображає все у Всесвіті» [Еко: 52].

Знаковими для лінгвосинергетики є питання потенційної актуалізації художнього *твору* як *тексту.* Обов’язковим компонентом цього пізнання є розмежування *твору* й *тексту* як: а) різних екзистенційних станів того самого феномена (пор.: «художній твір – це один із станів тексту в часі» [Кузьмина 2004: 24]) та б) носіїв різного типу креативної енергії, що визначає різницю їхнього збереження та розвитку в просторі культури і в часі. Розрізнення твору і тексту як станів актуалізації того самого феномена здійснюють за кількома диференційними ознаками.

Твір – це *продукт* інтелектуально-креативної діяльності людини, він завершений, цілісний, структурований, ідентифікується з автором. Натомість *текст* реалізується в акті сприймання, тому він не має властивої твору остаточної завершеності і є радше *простором*, у якому залежно від прагматичних умов сприймання та індивідуальних рецептивних здатностей читача відбувається творення змісту. Саме тому *текст* апріорі «не може непорушно застигнути (скажімо, на книжковій полиці), він за своєю природою має крізь щось рухатися – наприклад, крізь твір, крізь ряд творів» [Барт 1994: 415]. Стимулятором цього руху виступає *енергія тексту*, і тільки за умови її наявності текст може бути вписаним в універсум культури (не тільки вербальної). Джерелами формування такої енергії стають *потенційна енергія прототексту* й *потенційна енергія автора* (Н. А. Кузьміна, О. О. Семенець, О. С. Переломова).

Створення нового тексту (метатексту) в термінах лінгвосинергетики описують як *енергетичний резонанс*, що «виникає між автором та прототекстами і внаслідок

якого відбувається спонтанний викид енергії –матерії, що ознаменовує народження нового тексту» [Кузьмина 2004: 29].

Оскільки перетин (а в ідеалі – збіжність) креативної енергії автора, читача й тексту необхідний також для адекватного сприймання, розуміння нового тексту, встановлення енергетичного резонансу визнають необхідною лінгвопрагматичною умовою «виникнення тексту-інтерпретації [..], в якому первинний текст переструктурований відповідно до специфіки читача в певний момент часу» [Кузьмина 2011: 74].

Важливо, що базове для лінгвосинергетики поняття *енергія тексту* у працях сучасних дослідників перебуває у стані активного поглиблення, уточнення, опрацювання.

Методологічний розвиток поняття *енергія тексту* скоординовується з такими ключовими категоріями сучасної лінгвостилістики, як *мовно-літературна традиція* (енергія забезпечує тяглість, спадковість існування художнього твору в просторі і в часі, тобто його життя як тексту), *лінгвокультурна пам'ять* (енергія уможливлює збереження й відновлення / оновлення зв'язків між текстами вербальної і невербальної культури), *рецепція* та *інтерпретація* (енергія сприяє адекватному прочитанню тексту й розкодуванню закладеної в ньому інформації, є чинником генерації та сприймання змісту) та ін. Пор.: «поняття енергії нерозривно пов'язано з такими формами існування матерії, як простір і час, що є обов'язковою умовою існування інтертексту. Що таке «пам'ять тексту» (слова, жанру, ритму), як відбувається зустріч різних світів – претекстів (прототекстів) у новому тексті, як «вичитати» в тексті інформацію про його минуле і майбутнє? Все це може бути розглянуто у світлі поняття енергії тексту» [Кузьмина 2004: 37].

Термінологічний розвиток поняття *енергія тексту* засвідчує сформоване навколо нього обширне поле метафоричних номінацій і характеристик, як-от: *експліцитна / імпліцитна енергія тексту, енергетична іррадіація тексту, енергетичні властивості тексту, енергетичний потенціал тексту, енергетично сильні / слабкі тексти, енергообмін текстів*

тощо. Для їх устійнення в метамові мовознавства, очевидно, ще потрібні теоретико-практична апробація і час.

Застосування лінгвосинергетичних підходів у стилістиці розширює уявлення про природу поетичного тексту, сприяє виробленню об'ємного розуміння закономірностей його творення й функціонування в універсумі культури. Зокрема, визнання *нелінійності* як принципу організації цілісності поетичного тексту умотивовує розуміння структурної неможливості «закрити» цей текст, отже, його *відкритість*: а) для структурно-семантичних і аксіологічних трансформацій; б) для взаємодії з будь-яким іншим текстом; в) для можливих інтерпретацій залежно від часу сприймання, соціокультурних умов та індивідуального інтелектуально-культурного досвіду читача.

Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт; сост. общ ред. и вступ ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 616 с.

Єрмоленко С. Я. Просторова і часова глибина літературної норми / С. Я. Єрмоленко // Літературна норма і мовна практика : монографія / за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-поліграф», 2013. – С. 65 – 73.

Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е.Н. Князева, С.П. Курдумов. – Спб. : Алетейя, 2002. – 418 с.

Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического язика / Н. А. Кузьмина. – М. : УРСС, 2004. – 272 с.

Кузьмина Н. А. Интертекст. Тема с вариациями: Феномены языка и культуры в интертекстуальной интерпретации / Н. А. Кузьмина. – [изд. 2-е., испр. и доп.]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 272 с.

Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

Переломова О. О. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект / О. С. Переломова. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.

Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

REFERENCES

Bart, R. (1994). *Selected Works: Semiotics. Poetics*. (Ed.). G. K. Kosikova. Moscow: Progress, Universe (in Russ.)

Knyazeva, E. N. and Kurdyumov, S. P. (2002). *Foundations of synergetics. Modes with peaking, self-organization, tempomiry*. St. Petersburg: Aleteyya (in Russ.)

Kuzmina, N. A. (2004). *Intertext and its role in the evolution of poetic language*. Moskow: URSS (in Russ.)

Kuzmina, N. A. (2011). *Intertext. Theme and Variations: Phenomena of Language and Culture in Intertextual Interpretation*. (ed. 2nd Ed., corrected. and additional). Moskow: Knizhnyy dom «LIBROKOM» (in Russ.)

Matsko, L. I. (2009). *Ukrainian language in the educational space: teaching. a manual for students of philology of educational qualification level «master»*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova (in Ukr.)

Perelomova, O. O. (2008). *Linguistic Codes of Intertextuality of Ukrainian Art Discourse: Diachronic Aspect*. Sumy: Sumy State University (in Ukr.)

Semenec, O. (2004). *Synergetics poetic word*. Kirovograd: Imex LTD (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (Ed.). (2013). Spatial and temporal depth of the literary norm. In *Literary norm and linguistic practice (pp. 65 – 73)*. Nizhyn: Vydavnytstvo Aspekt-Polihraf (in Ukr.)

Статтю отримано 28.05.2017

Galyna Syuta

TEXT AS CONCEPT THE THEORY OF LINGUISTIC SYNERGETICS

Linguistic synergetics presents a new understanding of the nature of artistic text, its internal organization, mechanisms of influence on the reader, patterns of reception and interpretation.

The methodological perspective of linguistic synergetics as a paradigm of artistic texts' studying is motivated by two important factors: 1) recognition of the synergistic nature of the text as a communicative unit; 2) the possibility to modernize the methods of studying the artistic texts, to combine traditional instruments of functional-semantic analysis with the principles of synergetic interpretation of language mechanisms of poetic creativity. .

The notion of *nonlinearity* becomes basic for understanding the synergetic nature of the text. It is relevant to motivating the dialogic nature of the artistic text, for understanding of the mechanisms of his intertextual derivation and the integration into the universe of verbal and non-verbal, national and world culture.

With the phenomenon of nonlinearity is directly related the concept of *rhizome*.

Such important terms of modern linguistic synergetics as *the energy of the text, energy resonance, energetically strong / weak texts, energy exchange of texts*, etc. are still remane in a state of theoretical deepening, refinement.

The using of linguistic synergetics approaches in stylistics broadens the knowledges about the nature of the poetic text, forms an integral understanding of the laws of its creation and functioning in the universe of culture.

УДК 811.161.2’73.612.2 Оксана Максим’юк

«АЛМАЗИ ТВОРЧОСТІ БЛИСКУЧІ» (МЕТАФОРИЧНІ НЕРОЗКЛАДНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ)

У статті розглянуто метафоричні нерозкладні словосполучення іменного типу в контексті кореферентності та трансформації синтаксичних зв’язків у структурі речення, проаналізовано синтаксичну природу цього типу словосполучень та їх продуктивність щодо вживання, з’ясовоно, що основною структурно-семантичною ознакою іменних метафоричних словосполучень є вибірковість граматичних конструкцій для реалізації їх значення. Це іменні словосполучення з родовим відмінком імені, словосполучення з метафоризованим прикметником, кореферентним з генітивом, а також іменні трикомпонентні моделі.

***Ключові слова**: кореферентність, метафоризація, інформативна недостатність, семантично неподільне словосполучення, генітивне метафоричне словосполучення, трансформація синтаксичних зв’язків.*

The metaphorical stable phrases of nominal type in the context of co-referential and transformation of syntactic relations in the sentence structure is described in the article. The syntactic nature of word

combinations of this type and their productivity with respect to the use were analyzed.It's defined that the main structurally semantic meaning of metaphorical nominal word-combinations, is a selective grammar structures for the realization of their value. These nominal word-combinations, with the generic case name, a phrase with an adjective metaphorization and the name of the three-components models.

***Keywords**: co-reference, metaphorical word-combinations, transformation ofsyntactical relations, informative failure, semantically-indivisible, transformation of syntactic relations*.

Семантична структура інформативно недостатніх слів по-різному представлена в нерозкладних словосполученнях, зокрема метафоричних. Їхні складники зазнають «семантичної переструктуризації», «набувають якісно нових синтагматичних та функціональйних характеристик» [Коваль 2004: 17].

Зацікавлення питаннями народження метафори, змінами в її семантичній структурі та особливостями граматичної організації сягає в глибини століть. Відомо, що в основі метафори лежить, за Арістотелем, «приховане порівняння», а за дефініціями сучасних лінгвістів, – «імпліцитна аналогія нового з наявним», «дальшого» з «ближчим», «менш відомого» з «відомішим» і т. ін. [Тараненко 2004: 307]. Такі метафори є класичними, у їх основі – «вторгнення синтезу в зону аналізу, уявлення (образу) в зону поняття, уявлення в зону інтелекту, одиничного в царство узагальненого, індивідуальності в «країну класів» [Арутюнова 1978: 348].

Сучасні мовознавчі студії пов'язані з когнітологічною та культурологічною природою метафори, з пошуками нових образних смислів у структурі дискурсу. Основними напрямами дослідження метафори є семасіологічний, ономасіологічний, культурологічний (Н. Д. Арутюнова, М. П. Кочерган, О. О. Тараненко, Т. Є. Кіс та ін.). Поширене вивчення метафори за граматичними ознаками – типами словосполучень, модальністю, предикативністю.

Як відомо, метафоричні значення з'являються в результаті переносного вживання компонентів синтаксичного словосполучення, побудованого за певною моделлю. Отже,

слова реалізують семантичні зв’язки, що не випливають з їхніх парадигматичних характеристик. Звичність / незвичність семантичного зв’язку між словами є критерієм розрізнення неметафоричних і метафоричних словосполучень.. Пор. з одного боку словосполучення *колосок пшениці // пшеничний колосок; вулиця села // сільська вулиця; стрілка годинника // годинникова стрілка* та ін. А з іншого – метафоричне іменне словосполучення, у якому одне зі слів називає предмет об’єктивної дійсності, тобто має первинно-предметне значення, проте інше (слово-атрибут) не виконує прямої номінативної функції, а викликає лише уявлення про цей предмет. Наприклад: *І серце полине* ***в очей небеса*** (В. Сосюра). «*Очі*» і «*небеса*» мають хоч і віддалену, але спільну ознаку за кольором.

Метафоричні словосполучення, на думку Т. П. Заворотної, займають проміжне місце між вільними і фразеологічними словосполученнями, мають з ними окремі спільні риси. Семантична структура вільних синтаксичних словосполучень і метафоричних будується на відношенні між позначуваним і позначувальним. Складники вільного словосполучення реалізують первинне значення, а тому воно є лексично членованим способом номінації. У метафоричному ж словосполученні характер семантичної сполучуваності не є розчленованим. Одне слово метафоричного словосполучення може мати пряме значення, а друге перестає виконувати пряму номінативну функцію, натомість «спричинює лише згадку, уявлення про відповідне явище» [Заворотна 1983: 9].

Близькість метафоричних словосполучень до фразеологічних іноді слугує підставою для їх зарахування до фразеологічних одиниць [Ларін 1956: 223]. Невипадково дослідники стилю письменників часто використовують щодо метафоричних структур термін «поетична фразеологія».

На відміну від фразеологічного словосполучення, яке набуває образного характеру змісту як нерозкладна семантико-синтаксична єдність у результаті семантичного поглиблення, злиття й емоційного забарвлення обох компонентів і вживається переважно у значенні одного слова, у метафоричному іменному словосполученні з родовим

відмінком набуває образності лише один з компонентів, що пов'язується з назвою предмета чи явища, вжитою в прямому значенні.

Для метафоричних словосполучень характерне порушення логічної сумісності слів. Актуальним з цього приводу вважаємо погляд В. В. Виноградова на метафору як «нову семантичну функцію слова» [Виноградов 1953: 3 – 29]. Пор. стійкі метафоричні словосполучення на зразок *ріка життя, вихор почуттів, хвиля споминів, дихання вітру, крила мрії, буря пристрастей, стовпи диму* та ін. У таких метафорах прихована предикативність: *ріка життя // Життя – це ріка; вихор почуттів // Почуття – це вихор.*

Метафоричні словосполучення – це різновид семантично неподільних словосполучень, особливості яких «не в їх спільній структурі, а в характері взаємодії семантичних моделей з граматичними конструкціями» [Риньков 1975: 49], у суперечливій єдності двох позначень. Наголошуючи на кореферентності метафоричних словосполучень, ми відкриваємо шлях до кращого пізнання суті метафори, до розшифрування її коду, пов'язаний з поняттями «тотожності», «еквівалентності» та «подібності».

Серед метафоричних словосполучень за їхніми граматичними ознаками виділяють, як відомо, іменні та дієслівні метафори. Найбільш продуктивні іменні словосполучення з родовим відмінком (генітивні словосполучення), словосполучення з епітетним прикметником та іменником у ролі прикладки. Іменні метафоричні словосполучення, побудовані на метафоризації атрибутивного та атрибутивно-апозитивного зв'язку, протиставлені дієслівним метафоричним словосполученням, побудованим на основі метафоризації предикативного зв'язку.

Серед структурних типів іменних метафоричних словосполучень виділяємо моделі з родовим та орудним відмінками.

Генітивні метафоричні словосполучення є загальномовні та індивідуально-авторські. В основі такого поділу лежить різний ступінь абстрагованості метафоризованого компонента.

Складники загальномовних метафор усталилися в свідомості українців як виразники постійних ознак:

- подібність за формою (*гроно, сніп, букет, колоски, коси, сувій, батіг, чаша, намисто, тополя, кущ, парасоля, гірлянда, язик, килим, струмок, хвиля, пелюстка, пляма, паща, шапка, жолобок, підкова, очі, гребінець, гребінчик, грудь, гроно, стрічка, серп, перстень, барельєф* та ін.). Наприклад: *Недалеко кінця тої залізної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто* ***чорні персні диму*** *вгору* (О. Кобилянська), *...За річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними* ***килимами ярини*** (М. Коцюбинський), *І йому вже роки поорали чоло і розкошлатили два* ***колоски брів*** (М. Стельмах);

- за кількістю (*отара, рій, табун, січка, нитки, навала, злива, водоспад, бір, гори*). Наприклад: *Летять по полю білі коні –* ***вітрів*** *січневих* ***табуни*** (Д. Павличко), *Блиснув молнії батіг та на* ***хмар отари*** (В. Сосюра), *Рине блискучих* ***пісень водоспад****, / Никнуть у млості дерева, кущі...* (С. Черкасенко), *Покремсали життя моє на частки, / на тьмяну* ***січку слів*** *та суєти* (Л. Костенко);

- за цінністю матеріалу чи за кольором (*мармур, кришталь, мідь, залізо, алмази, золото, срібло, бірюза, сніг* та ін.). Наприклад: *І що хто в миттьовому вирі Спіймав... /* ***Алмази творчості*** *блискучі, чи каяття терни колючі, / Чи перли радощів укритих, / Чи черепки надій розбитих / – Най все в свої пісні складає / І співчуття не дожидає* (І. Франко), *...І ми їх даємо не у залізнім гімні, / –* ***У сріблі*** *ніжних* ***слів****, у вірі в вашу міць* (О. Теліга);

- за характерною ознакою окремих предметів (*прибій, злива, буря, вітер, роса, хор, небо, ріка, хмара, проміння, нетрі, плетиво, каміння, крижини, іскорки, вогонь, іржа, лушпиння, шмаття, брунька* тощо). Наприклад: *Натомість блиснули на нього* [гетьмана] ***крижинки страху****, а ще гірш, – ...****іскорки зненависті*** *жевріли в чужих очах Юрася* (Н. Рибак), *У неї* [Марії] *чоло, а за ним хорониться* ***брунька розуму****, яка от-от розів'ється, розцвіте й пізнає добро і зло* (У. Самчук), *Хоч знаю, що* ***лушпиння слів*** *закриє ядра, / вкладаю тихість*

уст – в строфи коробку (Б.-І. Антонич), *А серце виривається із пастки / –* ***у нетрі дум****, під небо самоти* (Л. Костенко).

Як бачимо, метафоричні нерозкладні словосполучення найчастіше займають синтаксичну позицію підмета чи об’єктного поширювача.

Кореферентні співвідношення метафоричних словосполучень з неметафоричними дають змогу виявити певні відмінності у плані їх змісту. Генітивні метафоричні словосполучення передусім виявляють кореферентні співвідношення з порівняльними зворотами. Кожен із засобів «приписує» характерну ознаку предметові через зіставлення з іншими предметами по-різному, напр.: *Бричка рушає, а за нею, голосячи, біжить жінка, і позад неї колихається чорний* ***сніп волосся*** (М. Стельмах) // *...колихається чорне волосся у вигляді снопа (схоже на сніп) // ... колихається чорне, як сніп, волосся.* Порівняння і метафора належать до компаративних тропів. Проблема їх семантичної близькості, співвідношення та диференціації у вираженні спільного референта віддавна цікавить мовознавців, проте остаточно досі не з’ясована. Формально-семантичне перетворення метафоричного словосполучення на порівняльне і навпаки викликає певні семантичні зміни: метафора вказує на постійну ознаку предмета (саме цю рису відзначають мовознавці, називаючи метафоричне словосполучення одиницею номінативною, тоді як порівняння передає ознаку за подібністю як оказіональну, епізодичну, так і постійну) [Арутюнова 1978: 258]. Проте твердження Н. Д. Арутюнової, що метафоричні словосполучення не використовуються для позначення епізодичної (випадкової, оказіональної) подібності, що на цьому нібито «спеціалізуються» порівняльні звороти, видається нам не зовсім переконливим.

Кореферентними вважаємо ті метафоричні словосполучення, які близькі до порівняльного звороту (це своєрідні метафори-порівняння). Співвідносні засоби розрізняються такими рисами: 1) у метафоричному словосполученні компарант (предмет порівняння) займає головну синтаксичну позицію, тоді як у порівняльному звороті він займає граматично залежну позицію, напр.:

сніг обличчя – обличчя наче сніг; пелюстки долонь – долоні наче пелюстки; 2) некатегоричність зіставлення денотатів у метафорі, тоді як у сполучникових порівняннях воно виглядає більш прямолінійним; 3) метафоричність компаранта і неметафоричність його у порівнянні.

Форма родового відмінка іменника, як відомо, активно використовується у ролі неузгодженого означального поширювача, співвідносного з прикметниковою формою. Рідше в ролі неузгоджених означальних поширювачів використовують інші непрямі відмінки з прийменниками. У художньому контексті вони подекуди можуть набирати метафоричного значення, як і генітивні словосполучення. Порівняймо: *Зелені коси берези // Береза з зеленою косою*; *кардинальська шапка Казбека // Казбек у своїй кардинальській шапці; срібні кучері хмар // хмари зі срібними кучерями*; *артистична посмішка Відня // Відень з артистичною посмішкою*; *безхмарне життя // життя без хмар.*

Окрему групу іменних метафоричних словосполучень становлять *словосполучення з прикметниковим означенням* (за зразком *небесний намет // намет неба*). У них метафоризується іменник, а прикметник вживається як співвідносний з іменником, що називає референт об’єктивної дійсності. З погляду кореферентності прикметник поєднується з родовим відмінком імені, а в цілому – з генітивним метафоричним словосполученням, пор.: *Край хати – журавель-батіг, / **Соснова кучерява шапка*** (Д. Павличко) // тобто *сосна у формі кучерявої шапки*; *Вересень постеле синь-полотна, / Задимиться в **дощовій сльозі*** (А. Малишко) // кореференте метафоричне словосполучення *в сльозі дощу*; *Але не вище став за немовля, / Що вперше бачить **сонячні мережі*** (Д. Павличко) // кореференте метафоричне словосполучення *мережі сонця.*

Проте метафоризуватися може і прикметник, перетворюючись в епітет. Порівняймо: *І пестить **кучері шовкові**, неначе матері рука* (В. Сосюра); *І слухав ніжну колискову, / і **мову** матері **шовкову** на молодій Звенигорі* (А. Малишко). Кореферентним до виділених прикметникових метафор є порівняльний зворот *наче з шовку*.

У подібній функції вживаються і відносно-якісні прикметники, співвідносні з іменником у формі родового відмінка, напр.: ***Риб'ячий*** *погляд дитини насторожив мене // погляд дитини,* ***немов у риби*** *// погляд* ***риби***; *Голова помітив давно* ***лисячий*** *норов бригадира // норов бригадира,* ***як у лисиці // норов лисиці***.

Цікавою в плані кореферентних співвідношень є група метафоризованих складних прикметників, в яких метафоричною є друга частина складного слова, а перша має пряме значення, пор.: *І лежала земля, в попелищі* ***земля чорнотіла****, / Я дививсь – і німів, / І прощався – і прощатись не міг* (А. Малишко); *Стерня горіла на таврійськім полі, / ловив за очі* ***теплорукий дим****...* (Д. Павличко). Подекуди спостерігаємо, що метафоризованими є обидві частини складного прикметника, напр.: ***Вишневоокі мальви*** *– як дівчата* (Д. Павличко); *І* ***хмарини срібнокрилі*** *тануть у горі* (В. Сосюра); Тобто: *мальви кольору вишні, хмарки кольору срібла.* Першим компонентом складного прикметника подекуди виступає кількісний числівник, як-от: ***стоокий, стоголосий, сторукий*** і под.: *І* ***стоокий, сторукий*** *піднімається реквієм...* (А. Малишко). *Жита рясні, пшениця* ***стоголоса*** */ Під небом гонить хвилю золоту* (А. Малишко).

Потенційно складні метафоризовані прикметники можуть вступати в кореферентні співвідношення з синтаксично неподільними словосполученнями, на зразок *з зеленою головою, з теплими руками, із стома крилами, із стома очима, із стома руками, із стома голосами* і под.

Прикметники можуть входити також до складу трикомпонентних метафоричних словосполучень, беручи активну участь в уточненні характеру і напрямку семантичних зміщень. Граматично і семантично вони можуть пов'язуватися як з метафоричним, так і з неметафоричним компонентом словосполучення, напр.: … *Поглянув на* ***Дніпра важке свічадо*** (Д. Павличко) // *Поглянув на Дніпро у вигляді важкого свічада*; *Не просто* ***слів барвисті візерунки*** */ дає в піснях натхнення геній нам* (В. Сосюра) / *у вигляді барвистих візерунків*; *Я бачив ...* ***місяця іржавий серп*** (Д. Павличко) // *Я бачив місяць у формі іржавого серпа // ... що був схожий на іржавий серп*.

Форма орудного відмінка іменника в метафоричному словосполученні входить до складу іменної частини присудка при зв'язках перетворення (*стати, зробитися*) та уявлення (*здаватися, уявлятися*). Такий особливий спосіб образного бачення називають ще «поетичною метаморфозою» [Арутюнова 1978: 260], напр.: *Друга в біді, як хміль, обів'ю, / ворогу лютому **буду малютою*** (А. Малишко); ***Стану** в житті малою хвилиною, / **чорною гілкою на тополі*** (А. Малишко). Рідше в ролі зв'язки використовують дієслова інших груп із семантикою перетворення, як-от: *У добре літо, в годину веселу, / Я знову встану, я **воскресну / Цвітком** ясних людських **надій*** (А. Малишко). Проте близькість до орудного порівняння менш відчутна, якщо метафоричні словосполучення з орудним відмінком вжиті, наприклад, у функції об'єктного поширювача, як-от: *І вона їм зігрівала душу / Білим цвітом, **шепотінням** трав, / Двох **беріз шептанням осокори*** (А. Малишко).

Основною структурно-семантичною ознакою іменних метафоричних словосполучень є вибірковість граматичних конструкцій для реалізації їх значення. Це іменні словосполучення з родовим відмінком імені, що виражає загальне атрибутивно-характеризувальне значення, словосполучення з метафоризованим прикметником, кореферентним з генітивом, а також іменні трикомпонентні моделі. Граматична структура метафоричних словосполучень відзначається різним ступенем фразеологізації (порівняймо постійні, або словникові, метафори та оказіональні – індивідуально-авторські метафоричні утворення). Приналежність метафоричних словосполучень до нерозкладних (семантично неподільних) зумовлена специфікою реалізаії в них метафоричної семантики у відповідному контексті фрази.

Маючи розчленовану зовнішню форму, метафоричні словосполучення характеризуються внутрішньою семантичною зв'язаністю, цілісністю, нерозкладністю значення. Членування метафоричного словосполучення на складові елементи позбавило б його змісту та зруйнувало образ.

В основі кореферентних співвідношень іменних метафоричних словосполучень з порівняльними зворотами (з «розгорненим сполучниковим порівнянням») та

з прикметниковими компонентами «*схожий на...* », «*подібний на...*», а також з іменними («*у формі...*», «*у вигляді...*»), рідше з предикативними одиницями підрядного типу («*що має форму...*», «*що має вигляд...*») лежить спільність референта та латентність компаративного зв'язку метафоричних утворень. Отже, в художніх текстах метафоризація відбувається в умовах семантико-синтаксичних означальних чи власне характеризувальних відношень.

Арутюнова Н. Д. Синтаксические функции метафоры / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Отд. лит. и яз. – 1978. – Т. 37. – Вып. 3. – С. 323 – 335.

Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3 – 29.

Заворотна Т. П. Іменні матафоричні словосполучення (на матеріалі творів укр. рад. письм.) / Т. П. Заворотна. – Чернівці : ЧДУ, 1983. – 47 с.

Коваль Л. М. Інформативно недостатні слова української мови: семантика, функції : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Коваль; – К., 2004. – 23 с.

Ларин Б. А. Очерки по фразеологии / Б. А. Ларин // Ученые записки ЛГУ. – 1956. – №198. – Вып. 24. – С. 223.

Рыньков Л. Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период) / Л. Н. Рыньков. – Челябинск, 1975. – 183 с.

Тараненко О. О. Метафора / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – С. 307.

REFERENCES

Arutyunova, N. D. (1978). Syntactic functions of the metaphor. *Izvestiya AN SSSR. Otd. lit. i lan.* (*Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR), 37 – 3*, 323 – 335 (in Russ.)

Koval, L. M. (2004). *Informatively insufficient words of the Ukrainian language: semantics, functions.* Kyiv (in Ukr.)

Larin, B. A. (1956). Essays on phraseology. *Uchenyye zapiski LGU* (*Uchenye zapiski LSU)*, *198, 24*, 223 (in Russ.)

Rynkov, L. N. (1975). *Nominal metaphorical word combinations in the language of fiction of the nineteenth century. (post-Pushkin period).* Chelyabinsk (in Russ.)

Taranenko, O. O. (2004). Metaphor. *Ukrainian language: Encyclopedia*. (2nd ed., rev. ed., p. 307). Kyiv (in Ukr.)

Vinogradov, V. V. (1953). The main types of lexical meanings of a word. *Voprosy yazykoznaniya* (*Questions of Linguistics)*, *5*, 3 – 29 (in Russ.)

Zavorotna, T. P. (1983). *Nameless mathophore words (on the material of the works of the Ukrainian editorial board)*. Chernivtsi: LSU (in Ukr.)

Статтю отримано 18.05.2017

Oksana Maksymiuk

«DIAMONDS OF CREATIVITY ARE BRILLIANT» (STABLE METAPHORICAL PHRASES IN UKRAINIAN FICTION DISCOURSE)

The nature and status of semantically stable phrases of metaphorical nominal type is described in the article. It’s found that the semantic structure of informative insufficient words in combinations of this type is represented by a different hierarchy of semantic relations that are caused by «semantic pre-structuring» of main formal word. As a result the metaphorical noun phrases acquire new syntagmatic and functional features and have certain semantic changes. In metaphorical phrases the main word does not name the referent but only expresses his associative connection by similarity and characteristic meaning. The dependent word of metaphorical phrase contains the direct name of the referent.

The main structural and semantic basis of metaphorical nominal phrases are selective grammar structures for the realization of their value. These nominal phrases with the generic case of the name that expresses general attributive value, a phrase with an adjective metaphorization and three-components models. The grammatical structure of metaphorical expressions are defined by various degrees of phraseology (compare regular or vocabulary metaphors). Depending to the metaphorical expresses in semantically indivisible phrases is caused by the specifics of realization the metaphorical semantics in the proper context of the phrase. The metaphorical phrase is characterized by internal semantic coherence and integrity. The semantic feature of the metaphorical expressions depends on the lexical content of the components, one of which has a direct lexical meaning and the other the basis of similarity with another object (a latent comparative connection).

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

УДК 811.161.2: 81'38

Тетяна Беценко

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА МАЛКОВИЧА

У статті здійснено спробу з'ясувати специфіку використання у сучасній українській поезії різнорівневих образних одиниць, об'єднаних поняттям мовно-естетичних знаків української культури. На прикладі поетичної мовотворчості Івана Малковича реалізовано спостереження за особливостями вживання митцем словесно-образних знаків, що глибинно споріднені з національно-культурним континуумом.

Ключові слова*: мовно-естетичний знак української культури, словесно-образний знак, поетична мовотворчість, художня мова, художній лінгвопростір, поетичний стиль Івана Малковича, поетичне мовомислення, мовомисленнєва культура.*

In the article was made the attempt to find out the specifics of the use of modern Ukrainian poetry shaped multi-level units that form the category of language and aesthetic characters of national culture. On the example of poetic linguistic creativity of Ivan Malkovych made observations on the specifics of the use of verbal and figurative artist signs of deep related national-cultural continuum. Discovered group of units, due to language and aesthetic characters of national culture.

Keywords*: aesthetic sign language and national culture, verbal and figurative mark poetic linguistic creativity, artistic language, art oprostir linguistic, poetic style of John Malkovich, poetic language of thought, language mental culture.*

Дослідження поетичної мови зумовлене потребою осягнути глибину й обсяг розширення художньо-образної думки як фрагмента мовомисленнєвої культури, а в ній – особливих знаків – мовно-естетичних. Вивчення системи останніх дорівнює процесові пізнання природи національної мовотворчості, традицій словесно-образного мовотворення, джерел, шляхів та способів його розвою. Частково відповіді на такі питання дає опрацювання ідіостилю художників слова.

На особливу увагу заслуговують визнані на найвищих мистецьких орбітах поетичні ідіолекти. Один із них – Івана Малковича, удостоєного цьогоріч Шевченківської відзнаки, премії імені Великого Кобзаря. І це невипадково, адже поетичний мовопростір Малковича національно естетизований, хоча й представлений модерно, оригінально, нешаблонно. Впізнаваність у мовній особистості поета Українського митця забезпечена актуалізацією різнопланових вербалізованих образних засобів, що формують індивідуальну національно-мовну картину світу. З поміж них – *мовно-естетичні знаки української культури*.

Як відомо, це поняття ввела в українську лінгвостилістику Світлана Яківна Єрмоленко [Єрмоленко 2009]. У її дослідженнях осмислено його сутність, розкрито співвідношення з поняттями мова і культура, розглянуто концептуально-знаковий вимір синхронного зрізу літературної мови, схарактеризовано ряд ключових слів-понять як мовно-естетичних знаків культури (*людина, земля, сон, терен, вітер*), розкрито розуміння літературної мови як компонента національної культури. У результаті сформовано дефініцію, що мовно-естетичні знаки української культури – це «різнорівневі мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, приказки, прислів’я, крилаті вислови, фразеологізми, афоризми, рядки із творів художньої літератури тощо» [Єрмоленко 2009: 7]. Такі одиниці формують національно-мовну картину світу, ментальний простір мовців. Вони акумулюють побутовий, психічний (емоційний), культурний досвід поколінь і містять закодовану інформацію про різноманітні факти, явища, події з життя народу.

У поетичних ідіолектах мовно-естетичні знаки української культури варто розглядати в концептуальному вимірі ментальності митця, його манері естетичного осмислення національно-культурної дійсності. У такому разі як максимально естетизовані є слова-поняття, слова-образи, ключові слова, що утворюють в індивідуально-авторських текстах мовнокультурну парадигму.

Асоціативно-образну базу мовотворчості Івана Малковича становлять фольклоризми – епітети, знаки-символи, назви дій. Це закономірно. Адже «народнопісенна творчість – це український чорнозем, на якому виростає багата художня література. Із тисячолітніх культурних нашарувань витворюються мовно-естетичні знаки національної культури, найдосконаліші художньо-словесні форми» [Єрмоленко 1999: 9]. Активізовані письменником народнопоетичні епітети не тільки зближують мову авторську й фольклорно-пісенну, а й своєрідно маркують текст, споріднюють з давніми традиціями слововживання. Частотними в аналізованих текстах постають епітетні структури *дрібен дощик* (*З-за високої стодоли **дрібен дощик** дрівці коле*); *білі руки* (*мати **білі руки***); *каре око* (*глянь **карим оком***), *бистра вода* (*що **бистра вода** рибку понесла до чужого Дунаю*); *вечірня зоря* (*воском **вечірня зоря** не заллє мені вуха*). Асоціацію з фольклорним образом (*зелена рута*) має трансформований поетичний рядок: *рутка в зеленім, хата в покрівлі, в синім – ожина*. Тому поетичний малюнок Івана Малковича, хоч і суто авторський, проте забарвлений фольклорно-пісенним колоритом. Упізнаваність національного митця у таких контекстах – безпомилкова.

У мовотворчості Івана Малковича найбільший клас словесних образів, що детермінують українську дійсність, становлять назви рослин – *смерека* (*і не зломіть його високої **смереки***; *ніби снігу зі **смереки** натряслося мені за душу*), *черешня* (*Хтось там сивий до стовбура притулить чоло, /до **черешні**, що зрубана й спалена давно*), *бук* (*де так подібні до хлоп'ят худі баранчики і **буки***), *явір* (*І так нам сумно буде стоятись під **яворами** / і дивитися всьому услід,/ А про гай зелений, а про птиці – вже не хочеш?*); *євшан*

(*будуть гризти ночей коржі й нюхати* ***євшани***). Ці номінації засоційовані з батьківщиною митця – західним регіоном України. Вони ж споріднені з фольклорним джерелом, де символізують особу чоловічої статі, мотив перетворення парубка в явора: *Я стану* ***явором****: зайди у тінь мою / і притулись до крони молодої або у листя тепле, / як в долоні, впади – я м’яко листям постелю*.

Письменник не тільки дає друге життя фольклорним реаліям, а й відшукує інші словообрази, що характеризують українську дійсність, наприклад, з рослинного світу: *молочай, подорожник* (*там інколи з легкістю вірилось в те, ніби ти – подорожник.. ./ Місто юності, ти подорожнику мій невідмовний з прожилком ратуші посередині*).

Ще одна особливість опанування мовно-естетичних знаків української культури в мовомисленні Івана Малковича – це максимальне абстраговане ущільнення-стиснення полісемантичного фольклорного образу-символу. Так, непізнаваним, на перший погляд, і змістово незглибимим, неосяжним уявляється концептуальний образ-символ ***калина***:

ПРАКОРАБЕЛЬ

Вантажений калиною, сповільна
він рівно опускається до дна;
сто років углибає – божевільна
у тих прозорих водах глибина,
Там сховок духу, там – ясна година,
комори наші: з тих запасників
зцілюща виринатиме калина
на сотнях затаєних кораблів.

Очевидно, тут *калина* – пам’ять поколінь, символ України (пракорабля) з її прадавніми традиціями, звичаями, обрядами; більше того, – символ народного духу, чуттєво-моральної сутності нації в космічному вимірі, символ осердя, душі етносу (від макровиміру (держави) до мікровиміру (родини, особистості), що знецінюється, зникає, гине в повсякденні сучасності, нівелюється під впливом зовнішніх чинників.

Традиційно *калина* символізує у фольклорі красу дівчини. Цей поетичний знак-символ – улюблений у пісенній

творчості. Іван Малкович так само обігрує його, додаючи ще й такі словообрази, як *туман* (народнопісенне ключове слово) та *Ярина* (давнє слов‘янське ім’я), *скіф’янка* (скіфи – давні іранські племена, що перебували до нашої ери на землях України): *Як з амфори зійшла – така, / мов за туманами* ***калина,*** *–* ***/ скіф’янка горда і п’янка / з прадавнім іменем: Ярина***.

Почасти фольклорний знак-символ, на перший погляд, у авторському тексті віддаляється від первинної семантики і не має ніякої залежності від народних джерел. Проте осмислення його в єдності з усіма компонентами міні-контексту переконує в існуванні нерозривного й споконвічного зв’язку з фольклорними творами: *Наша нація в чварах сконає... / – Я не хочу це чути! Брехня! /* ***Не над ними калина палає****, / не над нами реве вороння...* У наведеному контексті образний знак-символ *калина* асоціюється з Україною – народом, нацією. Інтерпретацію слово-образу ускладнює заперечення *не над ними калина палає*, яке треба трактувати як ствердження ‘калина = сила нації’, ‘калина = невмирущість українського народу’, ‘калина = сила духу народу’.

Смислово навантажені в поетичному мовосвіті Івана Малковича назви народних звичаїв, обрядів, що ідентифікують ліричного героя з українським буттям: меланка (водити меланку) – *тоді стала дуже проситись до хати; ще із часу* ***меланки****, із часу найлегших снігів, коли під подушки прилітали найкращі дарунки*; коляда (колядка) – *при цій малій нехитрій* ***коляді*** *все менше нас: мороз на голос тисне*; *Іде з хоругвою* ***колядки***. Такі одиниці не орнаментальні, вони вказують на самобутність національної культури, на органічність у духовній основі ліричного героя. З цією ж групою найменувань співвіднесені назви обрядових страв, наприклад, *кутя* (*Солодка, мов* ***кутя****, колядка сніги вселюдські розсуває*), що так само засвідчують виплекану звичаєвість, прихильність до високої культури життєбуття, глибоко вкорінену в асоціативну пам’ять митця (вживання у порівнянні).

Фольклорний образ-символ *Дунай* (*чи дном* ***Дунаю*** *не заголосно скаче?..* ; *Ще чутно пісню, але й з неї повитікав* ***Дунай***; ***Дунай*** *з пісень повитікав*), що традиційно символізує

плинність, змінність, далеку віддаль, розлуку, кохання тощо, у поезії Івана Малковича зазнає оновлення і стає поетичним знаком-символом джерела пісенності. Як вторинний словесно-образний знак *Дунай* водночас сприймається як максимально абстраговане концентроване поняття, характерне для мовно-пісенної картини світу, як ідея вічного буття фольклорного слова-образу.

Канонічними знаками українського фольклору є прикладкові сполуки. У поетичній мові Івана Малковича – це *мед-пиво* (*із серця нишком в зелену фляжку* ***мед-пива*** *наточували*), *зелен-ріка* (*над* ***зелен-рікою, на деревці скраю, / на третім листочку – / там коник пасеться: з черешні сідельце / і чала сорочка; / там коник пасеться – листок не прорветься / від легкого ходу: / води не куштує – лиш дує і дує, / лиш дує на воду...***). *Мед-пиво* символізує достаток і водночас гуляння, розваги, веселощі, святкування; *зелен-ріка* – поетичний знак, що вказує на світ природи, фольклорні джерела образного змалювання реалій довкілля, засвідчує казкові мотиви.

Органічні в поетичному мовосвіті Малковича й інші фольклорні словотвірні моделі: ***Сорочечка білесенька****, а личко, як без; Ой та* ***кісточка*** *просвердлить сорочку тонку, ввійде вона у* ***серденько****, як в* ***черешеньку****…; Вслухаюсь в* ***серденько*** *так само: тулюсь, шепчу йому про гори, і вгадуємо долі знак*. Поетичний мікроконтекст насичений народнопісенними елементами, що обігруються, естетизуються, а тому виникають емоції замилування, співчуття, інтимності, душевної близькості й своєрідної народнопісенної ліричності. Модерновість функцій фольклорних поетизмів у мовостилі Івана Малковича полягає у тому, що він інкрустує ними світ поетичних реалій, підкреслюючи чинність правил народного поетикального стилетворення. Наприклад:

ой побачити б нам крізь дощ дрібонький
ту високу гіллячку
на якій сіро кує зозуля легонька
кує кує а ввечері плаче
ой не плач не плач сумна зозулечко

що так мало даєш нам що ми невічні
бо ми собі зломим ту солодку гіллячку
і будемо найщасливіші.

Помітно, що формули *дощ дрібненький, кує зозуля* трансформовані, зокрема словесний образ *дощ дрібонький* містить ареальні ознаки. Мовно-образний, мовно-структурний та змістовий плани накладаються. Іван Малкович віртуозно трансформує народнопоетичну формулу *сіра зозуля кує* – у структуру *сіро кує зозуля*; використовує народне повір'я про те, що зозулі кування – то плач за дітьми, яких вона підкинула. Як і у фольклорному дискурсі, асоціює образ зозулі з сумом, тугою, плачем, душевними стражданнями і роздумами над долею.

Фольклорною традицією слововживання позначені й дієслівні формули: *кучері розчісували; сіяти жито, сіяти гречку* та ін. (*на місяці хочу посіяти гречку й пшеницю*), які засвідчують національну належність митця, поетизують одвічні цінності духовного та матеріального світу українців, апелюючи до вкорінених у свідомості уявлень, переконань, звичаїв.

Народнопісенні образи *роси, зозулі, туману, ранку* невпізнавано переосмислені й обіграні в поетичному контексті. За ними вгадується фольклорна традиція, відтворюється мовна картина світу етнобуття: *Сизі* ***ранки*** *поснулі, /* ***зозулі*** *під* ***росами*** *сплять, / зелені стебла цибулі / з низеньких* ***туманів*** *стримлять.*

Мовно-естетичні знаки національної – пісенної – культури в авторському тексті показові тим, що поєднують дві площини, зокрема фольклорну та ідіостильову. Тому в цьому оригінальному переплетенні «постає міфологізований світ, який зберегла мова, її опоетизовані загальні та власні назви» [Єрмоленко 2009: 345].

Використання назв персонажів з українських казок та їх відповідне сприйняття теж орієнтує на національно-мовний культурний континуум: *Сорочечка білесенька/, а личко, як без: / не бий, мамо,* ***телесика*** */ – цей слід відпереш. / Не бий, мамо, бо уранці / за тринадцять літ / ще раз буде на кошульці /*

від кісточки слід). Утім *Телесик* – це лише асоціат кровної близькості матері та дитини (*черешеньки слід*; *від кісточки слід*), а ще – страждань, смертельної небезпеки, загрози життю. Надіта на дитині *сорочка біленька* (діалектний синонім – *кошулька*) – це оберіг. Асоціативно-образний контраст білого (біла сорочка, сива матір), червоного (черешневий слід) та чорного (спалена черешня) посилює тривожні відчуття, відчуття трагізму й безпорадності матері-українки. Через фольклоризм «телесик» втілено узагальнений образ трагічних сторінок української історії, зокрема Західної України (у тексті «Пісеньки про черешню», крім вже зазначеного, є діалектизм *без* 'бузок', що разом маркують ареальність мовомислення митця). Нинішній молодий читач не завжди може здогадатися, що в цій поезії йдеться про юнака, який загинув у лавах Української повстанської армії в 40-х роках XX століття. Сам поет в одному інтерв'ю згадував, що поштовхом до написання цього вірша була смерть його ровесника, який загинув на початку 1980-х років у чужому Афганістані, де «миротворчу» місію виконували воїни Радянського Союзу.

Серед мовно-естетичних знаків української культури й топоніми, які маркують простір Західної України, що уособлює батьківський край, силу традицій, напр.: *і, ніби* ***Черемош*** *в кашиці, далекий жаль мій в стіни б'є*; *Той сон твій, що побіг до* ***Коломиї****, не збудеться*.

Іван Малкович володіє майстерністю залучення таких одиниць у поетичні контексти – актуалізує метонімічні асоціації: *ми – не ми; ми – однойменні – Полтави, Моринців – нема – (Підлисся, Нагуєвич...) – / тютюн, цигарка, Чигирин – розтерті в жмені – / вже й тінь не падає від нас – одна лиш манна / небесна сипле на лоби – о / щастя! о осанна!..* За топонімічними знаками-символами, що їх зафіксував і виділив митець, постають епохи національного розвою, ідентифіковані з іменами визначних діячів національної культури (*Полтава* – Іван Котляревський, *Моринці* – Тарас Шевченко, *Нагуєвичі* – Іван Франко), державності (*Чигирин* – символ гетьманської влади за часів національно-визвольної боротьби). Символом козацької слави та доблесті незмінно виступає *Січ* (*Йде*

Сковорода, рясні тягнуть від ***Січі*** *дими…*). Отже, власні назви сприймаються як орієнтири духовного світу.

Підгрупу мовно-естетичних знаків української культури – власних назв – формують антропоніми. У поезії Івана Малковича – це імена визначних особистостей – діячів української літератури (*Блудний* ***Сковорода*** *з паличкою в руці селами загляда*, *списує папірці*); історії (***Ігор****, витязь той слов'янський, зараз рушить до походу*; ***Ярославна*** *проводжає*). Хоча власних назв у поетичному доробку Івана Малковича небагато, проте вони значущі, важливі у змістовому плані, відтак – виразні естетично.

З групою власних найменувань співвіднесені культові поняття, зокрема назва давнього слов'янського бога – *Христос приходив до Дніпра, щоби повергнути* ***Перуна****.* Як відомо, Перун – бог блискавки і грому, один з найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології [Плачинда 2009: 190]. Цей мовно-естетичний знак уособлює правічну слов'янську культуру і символізує міць, силу, владність. У поетичному тексті він постає як маркер часу, таємничого й незвіданого минулого, як символ духовного протиборства.

Так само ретроспективне тло в поетичному доробку Івана Малковича створюють номінації давніх пам'яток культури, як-от *Велесова книга* 'старовинний язичницький епос VIII – IX ст., що зображує життя давньоукраїнських племен' [Плачинда 2009: 44], напр.: *смолити вірні кораблі і* ***книгу Велеса*** *читати.*

Отже, різноструктурні мовно-естетичні знаки української культури – духовне надбання інтелектуально-чуттєвої діяльності наших предків. За ними читачі впізнають ментальний світ мовців, зокрема поетів, і правічне минуле в усіх аспектах життєіснування. Поетична творчість Івана Малковича підтверджує художньо-образну вартісність означених одиниць у творенні віршованого мовосвіту.

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура) / Світлана Єрмоленко. – К. : Довіра, – 1999. – 431 с.

Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

Малкович Іван. Творчість. Вірші, поезія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=18&type=tvorch

Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / Сергій Плачинда. – К. : Велес, 2009. – 240 с.

REFERENCES

Gajvoronok, V. (2006). *Symbols of Ukrainian Ethnoculture: Dictionary*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Malkovich, I. *Art. Poems, Poetry*. Retrieved from www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=18&type=tvorch (in Ukr.)

Plachynda, S. (2009). *Dictionary of ancient Ukrainian mythology*. Kyiv: Veles (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2009). *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)

Статтю отримано 15.06.2017

Tetiana Betsenko

SIGNS AND AESTHETIC LANGUAGE OF NATIONAL CULTURE IN POETRY OF IVAN MALKOVICH

Language development is directly linked with the work of artists that represent a culture. Powerful ground for the development of the language system is a poetic space. Research artistically shaped paradigm driven by the need to grasp the depth and volume expansion poetic thought as a fragment of language mental culture. In turn, this will enable to know the nature of the national linguistic creativity, tradition verbal and figurative language of creation, source, ways and means flowering of (enrichment, variation, transformation, complications, modifications) poetic system. One of the unexplored issues within the circle of the aforementioned problems is the question of linguistic signs aesthetic potential as a

cultural marked units, their artistic and expressive value and importance in the national cultural context, the status of these units in the space of Ukrainian mentality. Answers to these questions can be obtained from the study of idiostyle writers. Quite difficult while essential, in the original plan seems idiolect appointed Ivan Malkovych

The issue of language and national culture aesthetic signs violated S. Yermolenko. In essence of meaningful research scientist appointed concepts disclosed value concepts language and culture are considered conceptual and symbolic dimension simultaneous cutoff literary language Author determined number of key words, concepts as language and culture an esthetic characters (people, land, dream, thorns, wind), reveals literary language understanding as a component of national culture.

The goal of our exploration is to identify and describe the different levels verbalized units that form the foundation of language and aesthetic characters of national culture and certified in poetic idiolect Ivan Malkovych.

The main task – to characterize the aesthetic sign language and units representing in figurative language forms of the national cultural space, implemented in the context of modern poetry.

The object of observation chosen language poetry of Ivan Malkovych, the subject – different levels of language and aesthetic characters of national culture, a certified idiostyle writer.

In the article the attempt to find out the specifics of using poetry of Ivan Malkovych shaped multi-level units that form the category of language and aesthetic characters of national culture. Done monitor features the use of verbal and figurative artist signs related with deep national and cultural continuum. Discovered group of units, due to language and aesthetic characters of national culture.

УДК 811.161.2.

Ніна Данилюк

ЕПІТЕТ *БІЛИЙ* У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Стаття присвячена розгляду семантики й образних можливостей епітета ***білий*** *у текстах українських народних пісень. З'ясовано, що він поєднується з назвами частин тіла людини, предметів одягу та побуту, явищ природи, виробів, реалізуючи основні значення: 'який має колір молока, снігу', 'світлий', 'ясний', 'чистий'. Семантична структура художнього означення*

розширюється за рахунок сем ‘гарний’, ‘особливий’, ‘винятковий’. Він набуває нових компонентів змісту у складі фразеологічних одиниць, інших образотворчих засобів. Епітет виступає знаком норми у фольклорній картині світу.

Ключові слова: *епітет, художнє означення, семантика, семантична структура слова, сема, виразова одиниця, образотворчий засіб, текст.*

The article is devoted to the analysis of the semantics and figurative potentials of the epithet ***білий (bilyi)*** *in the texts of Ukrainian folk songs. It was found out that the epithet combines with the names of the body parts, household and cloths items, natural phenomena, products and realizes such main meanings as: «the one that has a colour of milk, snow», «light», «pure, clean». Its semantic structure is broadened by the semes «nice», «special», and «extraordinary». It obtains new features of meaning in the structure of idioms and other figurative means. The epithet also functions as a sign of a norm in the folkloric world view.*

Key words: *epithet, figurative attribute, semantics, semantic structure of a word, seme, expressive unit, figurative means, text.*

Слово народної пісні виявляє свої образні можливості у численних виразових засобах – традиційних епітетах, порівняннях, метафорах, паралелізмах, усталених словесних комплексах, що мають значне експресивно-смислове навантаження. Про художні атрибути у фольклорі писали Фр. Міклошич, П. Житецький, О. Потебня, О. Веселовський, В. Пропп, Ф. Колесса, А. Коваль, Л. Мацько, С. Єрмоленко та інші вчені, які відзначали велику роль постійних епітетів у зображенні світу природи і людини, відтворенні мовної картини світу.

Завдяки О. Веселовському усталилася думка, що традиційні означення в народній поезії виконують лише орнаментальну функцію. Уважаємо слушним міркування В. Проппа про те, що всі фольклорні атрибути образні, тому що „всі епітети мають поетичне значення, хоча б вони були одночасно означувальними» [Пропп 1961: 58]. Справді, постійні епітети – не звичайна прикраса художнього тексту: вони називають характерні семи ключового слова, позначають нормативну оцінку, набувають емоційного забарвлення. Багато

художніх атрибутів передають зовнішні та внутрішні ознаки людини, що зумовлено антропоцентричним характером народної поезії, а також поєднуються з найменуваннями зі сфери природи, рідше – з лексемами на позначення абстрактних понять. Серед них переважають ті, що виникли внаслідок сприйняття людиною довкілля за допомогою зору (кольороназви, ознаки за якістю, кількістю, матеріалом, розміром тощо).

Зазначимо, що в текстах усної поезії використано чимало художніх означень із семантикою кольору. Частина з них стосується слів-понять *дівчина, хлопець* (*людина*): *білеє личенько, личко рум'яне, карі очі, очі голубії, чорні брови, руса коса, біле тіло* тощо. Велику кількість епітетів поєднано з назвами рослин, явищ природи, географічних об'єктів: *червона калина, красне яб(лу)ко, зелений дуб, жовтий цвіт, білий день, чорна хмара, зелений байрак, синє море* і под. Означення *чорний, сірий* та його відтінки *сивий* (сірувато-білий), *сизий* (сіро-голубий) вжито зі словами-фаунономенами: *чорна галка, сиві воли, сизий орел, сизий голуб, сірі гуси, сірі воли, сива горлиця*. Низка атрибутів позначає масть коней і волів: *вороний* (чорний), *гнідий* (темно-коричневий), *чалий* (сіро-коричневий), *буланий* (світло-рудий), *половий* (світло-жовтий) та ін.

Спостереження засвідчують, що епітет кольору співвідноситься не власне з певною назвою, а з певною лексико-семантичною групою, виступаючи її своєрідним індексом. Зокрема, художнє означення *зелений* сполучається з назвами рослинного світу, довкілля: *Поза **лугом зелененьким** Брала вдова льон дрібненький* (ЗЗ: 196); *Прилетіла перепілонька **У зелену** та **дубрівоньку*** (УНП, 2: 300); ***Зеленая ялинонька** На яр подалася* (Б: 277); *синій* – з гідронімами і словом *небо (рідко – хмара)*: *Ой на морі, на морі, **на синьому озері*** (УНП, 2: 295); *чорний* – атрибут лексем на позначення тварин, птахів-вісників печалі та номенів *хмара, земля, рілля*: *Ой кряче, кряче **чорненький ворон** Да на глибокій долині* (ЗЗ: 318); *Наступає **чорна хмара**, А другая синя* (НП: 41); а *білий* – формує сполуки з назвами будь-якої групи (у цьому причина його високої частотності та полісемантичності).

У народній пісні означення *білий* поєднано з найменуваннями: а) частин тіла людини (*тіло*, *руки*, *ноги*, *личко, кості*): *Дівчино, моя чарівниченько! Причарувала* ***білеє личенько*** (НП: 234); *Дівчинонька вийшла,* ***Білу ручку*** *дала* (УНП, 1: 217); б) предметів одягу та побуту (*сорочка*, *завивайлечко, вінок, хустка, постіль*, *скатерті* та ін.): *Чого мати у коморю пішла: ...Чи по* ***біле завивайлечко****?* (Б: 261); *А миленька* ***білу постіль*** *слала* (УНП, 2: 11); в) натурфактів (*день*, *світ*, *зима, сніг, мороз, зорі, береза*, *тополя*, *камінь*, *пісок*) та ін.: *Ой виїздив всю країну, увесь* ***білий світ*** (ВП: 43); *Під* ***білою березою*** *козаченька вбито* (АМ: 102); г) артефактів (*залізо, вино*): *А у пана Івана да хороший син...* ***Білим залізом*** *двір обгородив* (З: 112). Входячи до багатьох атрибутивних словосполучень, епітет *білий* реалізує низку значень: 'який має колір молока, снігу': '***Білеє личенько,*** *Як в паненяти*' (УНП, 2: 102); 'світлий', 'ясний': *У* ***білий день*** *знову йдемо* (НП: 136); 'вимитий, випраний, чистий': *Чом на тобі, наймиточку,* ***Сорочка не біла****?* (ЗЗ: 363). Як одиниці зі сталою семантикою у першому томі Словника української мови вміщено вислови *білий день (ранок)* – 'світанок', *білий світ* – а) 'ранок, світанок'; б) 'земля, життя', напр.: *Ой уставай же мій миленький, Ой вже надворі* ***світок біленький*** (ПЧ: 46); *А милая по милому* ***Білим світом*** *нудить* (УНП, 1: 181). Фразеологічна одиниця *білим світом нудити* означає 'перебувати в стані тривоги, неспокою, туги за кимось'.

Дослідники, зокрема О. Потебня, О. Веселовський, свого часу відзначали, що атрибут *білий* у текстах народних пісень стає універсальним знаком усього позитивного. Традиційна ознака гарної дівчини, молодого хлопця – *біле личко, білі руки, білі ноги, біле тіло*, як-от: *Питав ми сі парубочок, Чому така* ***біла****?* (УНП, 2: 200); *Листоньки писала* ***білими руками*** (УНП, 1: 353); ***Ніжки*** *ж мої* ***біленькії!*** *Чом не ходите?* (УНП, 2: 68); *Укрий моє* ***тіло*** *Бурлацькеє* ***біле*** (УНП, 1: 168). Семи 'білий', 'гарний' як визначальні якості обличчя й тіла підкреслено в порівняннях зі словами *сніг, папір, день*, напр.: *Ой яка ж ти гарнесенька, Як* ***сніжечок білесенька*** (НП: 253). Їх активізовано також у текстах, побудованих за принципом семантико-синтаксичного паралелізму. Зіставлення дівчини

з білою лебідочкою, а хлопця з лебедем особливо часте у весільних піснях, де білий колір – символ чистоти, цноти: *Хто ж тебе білив, **білая лебедочко**? Білили мене, білили мене Два лебеді на воді* (ВП: 561). Зауважимо, що постійний епітет *білий* виступає маркером не лише молодої, а й будь-якої людини у фольклорному тексті, передаючи нормативну оцінку. В усній словесності навіть у ворога білі груди: *Як угледів злий татарин, Як угледів презлий панич Та вдарився об **білу грудь*** (УНП, 1: 29). Означення тіла чи обличчя *чорний, почорнілий, смоляний*, які перебувають в антонімічних відношеннях до слова *білий,* з'являються у контекстах, коли йдеться про загибель, поневіряння, тяжку працю хлопця або чоловіка, напр.: *Вже його уста синенькі, Його **личко** вже **черненьке**; Я* [ворон. – Н. Д.] *по личку присідаю, Очі йому випиваю* (ЗЗ: 350).

Крім усталених, у піснях зафіксовано й незвичні атрибутивні одиниці. Поряд із типовою епітетною конструкцією *білі руки* виявлено вислів *білі очі,* напр.: *Повій, вітре, да із Прилуке, Чи не розв'яжуться мої **білі руки**, ... Чи не розв'яжуться мої **білі очі*** (НП: 127). Дитину названо *білим сином,* парубка – *білим молодцем,* а жінок – *білою челяддю: Йому дівчина **білого сина** носить* (ЛУ: 85); *Коли турки воювали, **білу челядь** забирали* (СБГ: 64). О. Потебня припускав, що „білий молодець... [вжито. – Н.Д.] у тому значенні, як в епітеті „красивий" [Потебня 1887: 195], тобто тут зреалізовано загальну оцінну семантику. У Словарі української мови одиницю *біла челядь* пояснено як 'жіноча стать' = 'жінки'. Щодо подібних утворень О. Веселовський писав: „Білий тут, очевидно, узагальнений: реальне, фізіологічне враження світла і кольору служить вираженням названого ним психічного відчуття і в цьому сенсі переноситься на предмети, які не підлягають чуттєвій оцінці» [Веселовський 2004: 81].

Слушним вважаємо міркування О. Потебні про те, що в архаїчній поезії (давніх колядках) атрибут *білий* асоціювався із постанням світу, як-от: *Сив соколонько гніздонце си в'є, Гнізденце си в'є, **біл-камінь** бере* (ФК: 293) – 'камінь світотворення'; *А у конці села да **біле болото**... А на тум болоці да **біла бероза**, А на туй берозі золотая кора* (ФК:

199) – ‘світове дерево’. Тому в подібних контекстах епітет *білий* актуалізує семи ‘особливий’, ‘винятковий’. Відомо, що язичники головного Бога – творця землі, води і світла називали *Білобогом*. У поезії давньоруського періоду *білий* – знак вищого соціального статусу: *Стоїть ми **намiт білий**, шовковий, а тім наметі – золотий столик, На тім столику гордий пан сидить* (З: 97) – ‘намет князя чи боярина’.

Про розмитість семантики епітета *білий,* активізацію позитивно-оцінних елементів свідчить поєднання в контекстах кількох кольороназв, як-от: ***Червоная*** *калиночко,* ***білеє*** *деревце* (ЗЗ: 222); *Ой піду я в зеленесенький садок, Зірву, зірву **біло-розовий** цвіток* (В: 31). Додаткові елементи значення виникають і в таких прикладах: *Туман поле покриває, Козак по нім конем грає, **Білу гору** проїжджає* (ЗЗ: 313) – ‘вкрита туманом’; *Ой маєш ти **біле вино** – напийся, Ой маєш ти солодкий мід – умийся* (НП: 72) – ‘світле’, ‘добре’.

У піснях вжито типові морфолого-словотвірні варіанти прикметника *білий*: демінутиви *біленький, білесенький*, дериват *білявий,* коротка і повна нестягнена форми *біл, білая, білеє*, *білії,* що посилюють його виразові можливості, напр.: *Постіль моя тонка, **білесенька*** (УНП, 1: 11); *Зрадив ти дівчину з личка **білявую*** (НП: 201); ***Біл камінь*** *лупати* (НП: 135); ***Ручки*** *мої **білії, білії, білії**! А кому ж ви будете милії, милії?* (УНП, 2: 20).

Епітет *білий* нерідко стає частиною складних слів, у яких з’являються нові елементи значення, напр.: *білозорець, Білодан, білогривий, білокрилий, білобокий, білолиций, білокопитий* та ін.: [Голубка-дівчина. – Н. Д.] *Сама сиза, **білокрила**, личко, як калина* (ПЧ: 173); *А сорока-**білобока** на скрипочку грає* (ПЧ: 145); *Ой куінь **білогривий**, козак чорнобривий* (СБГ: 66); *А все коники вороненькії, ...Золотогриві, **білокопиті*** (З: 68). Деякі утворення потребують додаткових пояснень, як-от: *білозір (білозор, білозорець)* – ‘красень, милий’: *Мій **білозір** на поріг, я йому на талірку періг* (СБГ: 66); *білозірка (білозірочка)* – ‘красуня, мила’: *Моя панночко, моя дівочко, моя непорочная **білозірочко*** (АМ: 122). Крім того, як сказано у Словарі української мови, лексеми *білозір, білозорець* у поєднанні з номінаціями *сокіл,*

місяць реалізують значення ‘світлий’, ‘гарний’; зі словом *кінь* – ‘який має світлі очі’, напр.: *Ой місяцю-**білозору**, зайди за комору; На синім морі, на білому камені Там сидить ясен сокіл **білозорець*** (СБГ: 66). Назву *Білодан (Білоданчик)* у рядках *Ой Іване-**Білодане**, **Білоданчику**, **Білоданчику**, Ой попливи, **Білодане**, По Дунайчику* та похідні варіанти *білотар, білотарчик,* зафіксовані у веснянках, С. Єрмоленко мотивує затемненням внутрішньої форми слова, припускаючи, що, можливо, спочатку то був птах із білими боками, але коли з’явилося ім’я *Іван* (*Йван*), ця ознака стала несуттєвою [Єрмоленко 1999: 43]. Напевне, тут має вважливе значення римування та позитивний зміст компонента *біл-*.

Семантика постійного епітета *білий* посилюється у контекстах із тавтологічними одиницями, напр.: *Ой десь же ти, дівчинонько, з китаєчки звита, Що ти мене задержала звечора до світа? «Ой з китаєчки, не з китаєчки, з **білого білила»*** (АМ: 45). Майстерний звуковий і зоровий образ створено поєднанням кількох видів повторів – звукових, лексичних і морфологічних у межах фрагмента бурлацької пісні: *Та **забіліли сніги**, **Забіліли білі** Ще й дібровонька... Та **заболіло тіло** Бурлацькеє **біле** Ще й головонька* (ЗЗ: 354). Перегук висловів *білі сніги – біле тіло,* дієслів *забіліли – заболіло* призводить до патронімічної атракції, що емоційно передає страждання бурлаки (подібні формули трапляються у чумацьких, козацьких і рекрутських піснях). Епітетна сполука *біле тіло* розвиває свої виразові можливості й у високохудожньому мовному образі, побудованому на кількох різновидах перенесення (метонімії, синекдосі, алегорії), – картині «засівання» поля бою: *Чорна рілля заорана І кулями засіяна... **Білим тілом** зволочена І кровію сполочена* (ЗЗ: 350).

Отже, художнє означення *білий* в українських народнопісенних текстах полісемантичне. Крім основної семантики кольору, воно ще реалізує компоненти ‘гарний’, ‘особливий’, ‘винятковий’ та інші, виступаючи знаком норми у фольклорній картині світу. Підтримуємо думку С. Єрмоленко про те, що постійні епітети насичені психологічним змістом і лише на перший погляд здаються простими: «за зовнішньою

простотою ховаються емоційні оцінки, багатопланові зв’язки народнопісенного слова, давня культурно-історична традиція вживання цього слова» [Єрмоленко 1987: 42].

Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 648 с.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 242 с.

Потебня А. А. Объяснение малорусских и сродных песен. II. Колядки и щедровки / А.А. Потебня. – Варшава, 1887. – 809 с.

Пропп В. Я. О русской народной лирической песне / В. Я. Пропп // Народные лирические песни. – М., 1961. – С. 5 – 68.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

АМ – Народные южнорусские песни. – К. : Издание Амвросия Метлинского; в Университетской тип., 1854. – 472 с.

Б – Бандурка : Українські сороміцькі пісні / [упоряд. М. Сулима]. – К. : Дніпро, 2001. – 280 с.

В – Веснянки : Українські народні пісні / [упоряд., авт. вступ. ст. Н. С. Шумада]. – К. : Дніпро, 1984. – 110 с.

ВП – Весільні пісні / [упоряд., авт. вступ. ст. М. М. Шубравська]. – К. : Дніпро, 1988. – 485 с.

З – Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / [упоряд., авт. передм. та перекл. М. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1988. – 294 с.

ЗЗ – Закувала зозуленька : антологія української народної творчості / [упоряд., авт. передм. та приміт. Н. С. Шумада]. – К. : Дніпро, 1987. – 392 с

ЛУ – Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 9. – Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. – 431 с.

НП – Народні перлини / [упоряд., авт. вст. ст. М. Стельмах]. – К. : Дніпро, 1975. – 391 с.

ПЧ – Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край : Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / П. П. Чубинский. – Т. 5. – СПб, 1874.

СБГ – Словар української мови / Упоряд. з дод. власн. м-лу Б.Д. Грінченко; надр. з вид. 1907 – 1909 рр. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1.

УНП, 1, 2 – Українські народні пісні / [ред. М. Т. Рильський, К. Г. Гуслистий] : у 2 кн. – К. : Мистецтво, 1955. – Кн. 1. – 484 с. ; Кн. 2. – 416 с.

ФК – Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського. – К. : Муз. Україна, 1995. – 432 с. ; нот.

REFERENCES

Potebnya, A. A. (1887). *Explanation of Little Russian and Sibling Songs. II. Christmas carols and generous gifts*. Warsaw (in Russ.)

Propp, V. Ya. (1961). On the Russian folk lyric song. *Folk lyric songs*, 5-68 (in Russ.).

Veselovsky, A. N. (2004). *Historical poetics*. Moscow: Yeditorial URSS (in Russ.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1987). *Folklore and literary language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

LEGEND

AM – Metlinsky's, A. (Ed.). (1854). *Popular South Russian songs*. Kyiv: In the University type. (in Ukr.)

Б – Sulima, M. (Ed.). (2001). *Bandura: Ukrainian shameful songs*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

В – Shumada, N.S. (Ed.). (1984). *Freestyle: Ukrainian Folk Songs*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

ВП – Shubravska, M. M. (Ed.). (1988). *Wedding songs*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

З – Moskalenko, M. (Ed.). (1988). *Zolotoslov. Poetic Space of Ancient Rus.* Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

ЗЗ – Shumada N.S. (Ed.). (1987). *Bachelor zozulenka: anthology of Ukrainian folk art*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

ЛУ – Lesya Ukrainka. (1977). *Collected works*. In 12 vol. Kyiv: Naukova dumka, *T. 9* (in Ukr.)

НП – Stelmakh, M. (Ed.). (1975). *Folk Pearls*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

ПЧ – Chubinsky, P. P. (Ed.). (1874). *Proceedings of the ethnographic-statistical expedition in the Western-Russian region: Materials and research*. St. Petersburg, *T. 5* (in Ukr.)

СБГ – Grinchenko, B. D. (Ed.). (1996). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

УНП, 1, 2 – Rylsky, M. T. and Guslasty, K. G. (Ed.). (1955). *Ukrainian Folk Songs.* In 2 books. Kyiv: Mystetstvo (in Ukr.)

ФК – Kollesa, F. and Moshynsky, K. (Ed.). (1995). *Musical folklore from Polissya*. Kyiv: Muzychna Ukrayina (in Ukr.)

Статтю отримано 09.05.2017

Nina Danylyuk

THE EPIPHET *БІЛИЙ* (*BILYI*) IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLK SONGS

The article is devoted to the analysis of the semantics and figurative potentials of the epithet *білий (bilyi)* in the texts of Ukrainian folk songs. It was found out that the epithet combines with the names of the body parts (тіло, руки, ноги, личко, кості), household and cloths items (сорочка, завивайлечко, вінок, хустка, постіль, скатерті), natural phenomena (день, світ, зима, сніг, мороз, зорі, береза, тополя, камінь, пісок.), products (залізо, вино) and realizes such main meanings as: «the one that has a colour of milk, snow», «light», «pure, clean». The semes «white» and «nice», as the distinctive features of a face and body are underlined in the comparisons with the words сніг, папір, день, and in the semantic syntactic parallelisms in which a girl is compared with a white swan (біла лебідочка) and a boy – with a swan (лебідь) (a white colour is a symbol of purity and virtue in the wedding songs).

Set expressions of idiomatic nature with the attribute *білий* realize such meanings as: *білий день* – «dawn», *білий світ* – a) «morning, dawn»; b) «land, life»; *білим світом нудити* – «to be stressed / anxious /nostalgic for smb.». According to O. Potebnia and O. Veselovsky, in such unusual word combinations as *білі очі, білий син, біла челядь,* a general evaluative meaning «nice» is expressed. In the archaic poetry (old Christmas carrols) the epithet *білий* actualizes the semes «special», «extraordinary» (the units *біл-камінь, біле болото, біла береза* etc.). The combination of several colour names (*Червоная* калиночко, *білеє* деревце; Зірву, зірву *біло-розовий* цвіток) proves the ambiguity of the meaning of the epithet *білий* and the intensification of the positive evaluation.

Typical morphological word building variants of the epithet *білий*: diminutive forms біленький, білесенький, a derivative білявий, old short and complete unclipped forms біл, білая, білеє, білії are used in the songs. The epithet *білий* often becomes a part of compound words in which obtain new features of meaning, for example: білозорець, Білодан, білогривий, білокрилий, білобокий, білолиций, білокопитий etc.

The semantics of the constant epithet *білий* is intensified in the contexts with tautological units (*з білого білила*), in the figurative images of a language that are built on the patronymic attraction, and in the allegoric metonymic images-patterns.

УДК 81'38
Лариса Козловська

«І ЖИТТЯ МОЄ КОТИТЬСЯ, НІБИ КОЛЕСО» (ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА)

У статті проаналізовано індивідуально-авторське вживання порівнянь у поетичних текстах С. Жадана. Розглянуто особливості лексичної семантики та формально-граматичної організації порівняльних зворотів, їх ефективність як стилістичного засобу в ідіостилі сучасного українського поета.
***Ключові слова**: порівняння, ідіостиль, образність, емоційність.*

The individual author's expression of idea of similes and their frequency of repetition in poetic texts by S. Zhadan has been analyzed. Peculiarities of lexical semantics and formal and grammatical organization of comparative expressions have been considered; their effectiveness as of a stylistic instrument in the writer's theme of up-to-date Ukrainian poet has been studied. Selected groups of comparative rotations for the syntactic role in the sentence, which create the appropriate color of the author's micro and macro textures.
***Key words**: similes, the writer's theme, poetic imagery, poetic language, emotionality.*

Твори Сергія Жадана – міні-картинки буття українського суспільства перших десятиліть XXI століття, де поєднані жорсткі реалії з ліричними роздумами, де анархічні вихори переплетені зі звуками «Депеш Мод», де «кур'єри, що приносять добрі новини», іноді плутаються на маршрутах чи то Ефіопії, чи то Америки, чи то України.

Був простір вічною сутінню скутий.
Стояла зима. Починався лютий.
І місяць за ними гнався, як птах.

Тривожно світилися терикони,
На Україну ішли циклони,
Й душі тонули в глибоких снігах [Жадан 2009: 7].

За внутрішньо напруженими, проникливими рядками поезії поціновувачі сучасної української літератури зможуть упізнати модерного автора. Зрозуміло, з одного уривка не можна скласти враження про ідіостиль поета, про ту систему стійких образів та художніх засобів, які вирізняють творче обличчя Сергія Жадана з-поміж покоління сучасних українських митців. Та й сам поет не обмежує себе звуками й кольорами, метафорами й епітетами, ремінісценціями та порівняннями. Користуючись традиційними одиницями поетичної мови, автор при цьому завжди залишає читачеві можливість доповнити їх власними асоціаціями (зоровими, слуховими, тактильними) і простежити, яких змін зазнають такі одиниці в його поетичних мікротекстах.

Мова сучасної української літератури є не лише об'єктом естетичного сприймання, самостійним джерелом естетичності, але й активно засвідчує в одиницях усіх рівнів власної системи традиційне та змінне в матеріальній та духовній сферах суспільного життя українців. Аналізуючи різні мовні явища зі сторінок художніх творів, дослідник має змогу простежити за лексичною рухливістю, функціональним навантаженням, індивідуально-стильовим уживанням одиниць поетичної мови. На думку С.Я. Єрмоленко, «в основі поетичної мови лежить особливий характер конкретно-чуттєвого бачення світу, орієнтація на емоційно-естетичне сприйняття його.., поетична мова – це свобода лексико-семантичної сполучуваності й виникнення ефекту змістової несподіванки» [Єрмоленко 1999: 323]. Тож кожен автор має можливість і звернутися до національного мовного досвіду читача, викликаючи запрограмоване враження, і постійно шукати в усталених засобах образності нюанси індивідуального сприймання. Аналіз текстотеки сучасних творців слова дає змогу зрозуміти, що їхня мовна практика по-різному, проте постійно видозмінює традиційні і створює нові, більш широкі за своєю мовною природою виразові словесні

засоби. Зокрема, виправданою є увага дослідників (Н. Грицик, Т. Должикова, Т. Павлюк, Л. Підкамінна, В. Філінюк) до витлумачення порівнянь у прозових і поетичних мікротекстах та визначення їх статусу як стилістично маркованих одиниць поетичного дискурсу.

Семантика порівняння як художнього засобу досить прозора, адже воно вказує на ознаку, навіть випадкову, але ознаку схожості: «фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки. У порівнянні розрізняють суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет порівнюють з іншим» [Українська 2007: 469]. Якщо таке порівняння відбувається на основі однієї властивості, його називають елементарним, а відношення об'єктів – компаративними. Розмежовуючи предмети чи явища дійсності з урахуванням показників кількості чи образності, мовець при цьому фіксує фрагменти картини світу, а отже, ословеснює цілком конкретну національну (історичну, культурну) інформацію. Наприклад, в українському фольклорі є низка добре відомих постійних порівнянь, які часто стають основою прислів'їв, приказок та інших усталених фразеологічних одиниць національної мови: *крутить, як циган сонцем*; *почав обід – мовчу, як кіт*; *росте, як на дріжджах.*

Дві головні функції порівняння – зображальна й виражальна, і поет досить послідовний у традиційному використанні обраної мовної одиниці. Авторська оригінальність виявляється тоді, коли спробувати розглянути не лише окремішнє значення кожного порівняння, а саме внутрішньозмістове значення відрізка тексту з погляду сполучуваності порівняння з іншими словесними одиницями. Отже, саме в ній виявляє себе синкретизм порівняння як такого – об'єднання всіх ознак, їх злитість. Крім того, в образних, стилістичних порівняннях, коли зіставляють одиниці однакових та різних класів, завжди залишається єдина ознака з багатьох, на основі якої й можна порівнювати.

У поетичних мікротекстах С. Жадана пов'язані різнопланові поняття, що створює яскравий і часто

несподіваний ефект. За допомогою порівняння автор по-своєму пізнає світ, і, водночас, порівняння перетворюється на результат такого пізнання, оформлений граматичними одиницями тексту, елемент авторської мовної реальності. Крім цього, потрібно зважати на контекстуальну сполучуваність, яка так само нерідко породжує оригінальне значення порівнянь. Недаремно, коли йдеться про порівняння в поетичних текстах, то найчастіше наголошують на емоційності та експресивності [Голоюх 2010: 36]. Вони є додатковим засобом психологічного паралелізму, засобом створення бажаного колориту. Зокрема, значна частина аналізованих одиниць передає асоціації, викликані зоровими, слуховими, смаковими, тактильними враженнями: *радість росла, мов лісові гриби; чоловіки, наче кальмари, забиваються в темні кути; пили чай – густий і солодкий, наче туман із моря; можливо, колись твердий, ніби гравій, час, що між ними зараз трива*.

У поезії «Я пам’ятаю голоси» митець малює короткими влучними штрихами навіть не картину життя, а саму безнадію, створюючи її цілісний художній образ в одночасному поєднанні чуттєво-наочних асоціацій:

і що поштові багажі
лежатимуть в станційних залах,
криваві й гострі,
як ножі,
як перець,
як смола на шпалах [Жадан 2009: 14].

Для мовної манери Жадана характерним залишається традиційний народнопісенний паралелізм, на основі якого автор творить порівняння. Так само традиційно порівнюються в мікротекстах поезій природні явища з елементами людського буття: *і кожне слово дзвінким піском тримається горла твого; і в снах, як в озерах, світло пливло; і дим виходить із високого комина, мов душа із померлого тіла.* Варто відзначити, що загальний песимістичний лейтмотив поезії аналізованої збірки також є результатом досить послідовного вживання автором образних порівняльних елементів із оцінною семантикою приземленості, страху, мороку. Лексеми, які актуалізують

таку змістову настанову поета, – *смерть, померлий, мерці*. У поетичному мікротексті *в їхніх жорстоких дитячих серцях стільки злості й стільки любові, ніби спокою у мерцях* образ побудований на алогічному порівнянні символу добра й любові, яким традиційно є дитяче серце, та жорстокості.

Серед проаналізованих порівнянь важко виокремити ті, що актуалізують якесь конкретне поняття. Цей спектр у поетичних текстах митця дуже різноманітний, адже в ньому представлені в основному звичайні предмети щоденного побуту: *і навколо будинки високі, ніби дерева; а під сукно, мов під віття смерек, зарито афганський крек; і кожна розмокла рама віконна, наче схованка спорожніла.* Таке слововживання створює відповідний колорит, оформлюючи цілком буденний зміст навіть у тих контекстах, де використані лексеми з високою тональністю:

І життя моє котиться, ніби колесо,
не маючи жодного інтересу,
солодкими яблуками по укосу [Жадан 2009: 18]
або
і ваше життя не мало кінця,
плутане, як роман… [Жадан 2009: 39].

У кількох поезіях митець використовує традиційне для української поетичної мови порівняння *як тінь*, причому тут автор обмежує власне слововживання саме звичними (наприклад, як у фольклорі) для читача інтерпретаціями, де згадана образна одиниця найчастіше є семантичним відповідником таємничості та негативу. Тінь на сторінках доволі депресивної за настроєвим колоритом збірки стає персоніфікацією людини (*з'являється тінь повстанця і кружляє за вікнами, як бойова химера*) або чогось не просто таємничого, а темного (*тіні густішали, мов чорнило*); поетичний контекст створюють лексеми з так само традиційною семою рухливості (*з'являється, густішали*). Проте у вірші «Третій день крізь сутінь масну» Сергій Жадан пропонує читачеві додаткову власне письменницьку асоціацію, глибшу, таку, що впізнаваними трагічними деталями сьогодення перетворює порівняння на ментальний компонент тексту:

Я тридцять днів ховався в імлі,
їв траву, спав на землі,
збираючи, мов данину важку,
крихту коштовного порошку,
який, ніби тіні пропащих душ,
лежить на хребті Гіндукуш [Жадан 2009: 8].

Так само очевидно, що для автора недостатньо загальномовної семантики, коли мова йде про вживання колоративів на позначення традиційних значень білого, зеленого, чорного. Ці лексеми отримують в авторській асоціативній інтерпретації оригінальні нюанси, наприклад, *білі, ніби вагонна постіль, небеса.* Або чорно-біла конфронтація, яку так надійно «приховує» мікротекст поезії «І найменша дівчинка в Чайна-тауні», де ліричний герой-емігрант болісно розмірковує про країну, яку любив:

Це ось чорні дерева в холодних снігах,
ніби африканки на білих простирадлах,
і на кожному дереві сидять птахи,
крикливі птахи еміграції,
співучі птахи вигнання [Жадан 2009: 42].

Засвідчені в текстах митця порівняльні конструкції виявляють, що морфологічним виразником стрижневого слова в них може бути будь-яка самостійна частина мови, напр.:

- іменник у формі називного відмінка: *і важко, мов короп у глибині, куля сидить у мені; коли, наче нафта, горіли зірки.., і вітер, ніби арабські хустки, розмотував прапори* (найбільш частотна група);
- іменник у формі непрямих відмінків: *а під сукно, мов під віття смерек, зарито афганський крек; збираючи, мов данину тяжку, крихти коштовного порошку; і злість, із якою весь час виростали, будуть, мов зброю, в руках нести*;
- займенник: *моя душа, ніби щось чуже, тіло моє стереже.*

Порівняльні конструкції за своєю структурою та синтаксичною роллю в реченні досить різноманітні, недаремно їх зараховують до порівняльних зворотів або до підрядного

порівняльного речення, при цьому зважаючи на лексичне значення порівняльної конструкції, морфологічне вираження стрижневого слова, її структуру, граматичний зв’язок з членами речення, до якого вона належить. За цими ознаками порівняльні конструкції в аналізованих мікроконтекстах складаються з іменника в називному відмінку із залежними словами та без них. У поезіях С. Жадана є кілька їх груп за синтаксичною роллю в реченні. Як порівняльні звороти, вони виступають:

- у ролі прикладки до підмета: *ваші рвані мундири розвіваються вітром, ніби солодка пшениця; лежали розпечені квартали, ніби розсипані монети; менеджери, ніби морожені кури, висиджують в сутінках яйця фінансового прибутку;*
- у ролі обставини при дієслові-присудку: *море дихає чорним теплом, розгортається, мов полотно;*
- у ролі означення до інших частин речення: *поверталися до кімнат із, мов мертві серця, телевізорами*; *а під сукно, мов під віття смерек, / Зарито афганський крек;*
- у ролі означення (іменник чи прикметник) до іменної частини складеного присудка, частини складеного присудка: *вночі повітря було темне й прозоре, як миті пляшки зеленого скла;*
- у ролі означення, яке уточнює інші означення (тексти С. Жадана засвідчують активне вживання одиниць саме цієї групи): *і що поштові багажі лежатимуть в станційних залах, криваві й гострі, як ножі, як перець, як смола на шпалах; можливо, колись твердий, наче гравій, час, що між ними зараз трива.*

У наведених прикладах порівняння є членом речення, іменник у називному відмінку як стрижневе слово виражає ознаку чи властивість, при цьому не є назвою конкретного предмета, а предмета взагалі як типового носія якоїсь ознаки. В авторській образній системі представлений також інший тип порівняння – зворот з орудним відмінком, який, насамперед, є прикладом порівняння з імпліцитною основою [Павлюк 2011: 13], хоча очевидна перевага порівняльних зворотів та порівняльних підрядних речень: *кожне слово дзвінким піском тримається горла твого* (орудний перетворення) і *вечір*

диким вростав часником у золото молодої пшениці (орудний порівняння).

Семантико-функціональний аналіз порівняння як стилістичного засобу поетичних текстів Сергія Жадана дає змогу виявити авторські варіанти образного вживання. Складники змістової та настроєвої тональності творів, порівняльні мікроодиниці викликають у читацькому сприйнятті цілий комплекс психологічних асоціацій. Водночас порівняльні формули, відіграючи роль важливої деталі художнього тексту, додають нових емоційних відтінків до авторського замислу з погляду всього поетичного тексту чи певного образу. Мовна картина світу українців першого десятиліття XXI ст. суттєво оновлюється, її збагачення відбувається за рахунок різноманіття того лексичного масиву, що описує реальність загалом.

Голоюх Л. Порівняння в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай» / Л. Голоюх // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 36 – 39.

Должикова Т. Роль П.Куліша в розширенні функціонально-стильових обріїв української мови / Т. Должикова // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – С. 123 – 129.

Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – С. 323.

Жадан С. Ефіопія / С. Жадан. – Х., 2009. – 117 с.

Мацько Л. Стилістика української мови / Л. Мацько, О. Мацько, Л. Сидоренко. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.

Павлюк Т. Порівняльні звороти в сучасному українському поетичному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Павлюк. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.

REFERENCES

Dolzhykova, T. I. (2001). The role of P.Kulish in expanding the functionally-stylistic horizons of the Ukrainian language. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho un-tu: Slov"yans'ka filolohiya (Scientific herald of Chernivtsi University: Slavic philology)*, 123 − 129 (in Ukr.)

Holoyukh, L. V. (2010). Comparison in the novel by Lina Kostenko «Marousa Churay». *Kultura slova* (*Culture of the word), 73*, 36-39 (in Ukr.)

Mats′ko, L. I. Sydorenko, O. M. and Mats′ko, O. M. (2003). *Stylistyka ukrayins'koyi movy*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.)

Pavlyuk, T. P. (2011). *Comparative phrases in modern Ukrainian poetry textus*. (Ph. D. Thesis, Ukrainian language, Zaporizhzhya National University, Zaporizhzhya) (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: (stylistics and language culture)*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Zhadan, S. V. (2009). *Efiopiya*. Kharkiv: Folio (in Ukr.)

Статтю отримано 02.06.2017

Larysa Kozlovska

«I ZHYTTYA MOYE KOTYT′SYA, NIBY KOLESO» (INNOVATIVE SIMILES IN S. ZHADAN'S POETIC TEXTS)

In modern Ukrainian literature, linguistic entities can be applied at different levels of the language system with the aim to depict both materiality and spirituality of national social life. While analyzing linguistic tools, a researcher can monitor lexical diversity as well as functional and stylistic charge of separate entities, which are used in poetic texts.

The semantic of a simile as a figure of speech is rather clear. It signifies similarity of the objects even when this similarity is a random coincidence. Serhiy Zhadan demonstrates certain consistency in the traditional approach to the linguistic entities, which he chooses. The author's ingenuity reveals itself when he considers not only the specific features of every simile and its compatibility with other lexical tools but also the uniqueness of the context overall.

Moreover, Serhiy Zhadan uses not only similar notions but also dissimilar ones. Therefore, his poetic micro texts produce a bright and unpredictable impression on the reader. It is through these texts that the author perceives the realities of the outer world. It is in these texts where the simile reflects the result of the author's perception or linguistic reality, which in its turn is shaped by the appropriate grammar tools. Zhadan's literary manner is characterized by traditional parallel structures inherent to Ukrainian folklore and folk songs. The similes and comparative structures play an important role in the poetic context. They bring fresh emotional tunes both to the concept of the literary piece and its heroes. The language of Serhiy Zhadan's texts verbalizes his poetic thought and perceptions. It also helps the author to paint the picture of today's realities through the application of stylistic simile markers.

УДК 811.161.2 – 2Ярош1/7.08

Світлана Шабат-Савка, Галина Морараш

«ТРЕБА ЛЮБИТИ НАРІД, ЄГО МОВУ, ПІСНІ, ЗВИЧАЇ, ОБИЧАЇ...» (МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ ІДІОЛЕКТУ ЄВГЕНІЇ ЯРОШИНСЬКОЇ)

У статті проаналізовано ідіолект української письменниці Євгенії Ярошинської, концептуальними засадами мовотворчості якої слугували національно-патріотичні пріоритети її життєвої позиції як самобутнього майстра слова, відомого фольклориста, сумлінного вчителя, громадсько-політичного діяча. Ідіолект розглянуто як систему різнорівневих мовних одиниць і дискурсивно-жанрових форм, що передають діалектно-розмовний колорит ідіостилю, є мовно-естетичними домінантами мовомислення письменниці, відображають процес становлення української літературної мови на Буковині кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: *ідіолект, Євгенія Ярошинська, лексичний маркер, фразеологізм, граматична домінанта, жанр, дискурс.*

The article examines the Ukrainian writer Yevheniia Yaroshynska’s idiolect, whose conceptual principles of linguistic creativity were the national-patriotic priorities of her life position as a distinctive master of the word, a well-known folklorist, a conscientious teacher, and a public and political figure. The idiolect is considered as a system of multilevel linguistic units and discourse-genre forms that convey the dialectal and colloquial color of the idiostyle, serve as cultural and aesthetic dominants of the writer’s linguistic mindset, reflect the process of the development of the Ukrainian literary language in Bukovina of the late 19th and early 20th centuries and the formation of its western variant.

Key words: *idiolect, Yevheniia Yaroshynska, lexical markers, phraseological units, grammatical dominants, genre, discourse.*

Сучасну лінгвістику детермінує антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ, який передбачає звернення до людського чинника в мові, до аналізу мовної системи в тісному зв’язку з людиною, її мисленням, світосприйняттям,

ментальністю. Особливе зацікавлення вчених викликає індивідуально-авторське бачення світу, відображене в мові художнього тексту, у якому знаходить свою реалізацію позиція автора щодо вибору тих чи тих виражальних засобів, виявляються риси його мовотворчості. Для позначення сукупності характерних мовних рис окремого митця лінгвісти використовують низку термінів, з-поміж яких *індивідуальний стиль*, *ідіостиль* та *ідіолект*. Більшість сучасних мовознавців уважають їх майже тотожними, взаємозамінними. Як зазначає С. Я. Єрмоленко, «індивідуальний стиль, або ідіолект, – сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [Єрмоленко 1999: 304].

Система ідіолектних маркованих засобів утворює ідіостиль. На думку Н. М. Сологуб, індивідуальний стиль письменника – це система засобів вираження. Користуючись загальнонародною мовою свого часу, письменник відбирає, комбінує і створює слова і словосполучення відповідно до свого світобачення, ідейно-естетичної платформи, об'єднує ці слова у своєрідну історичну, тематично й естетично виправдану систему [Сологуб 1999: 23]. Системність ідіостилю ґрунтується на зв'язку мови й мислення, на витворенні мовної картини світу, у якій поєднано загальне та індивідуальне. Звичайно, поняття «ідіолект» та «ідіостиль» співвідносні, оскільки пов'язані з виявом індивідуальних особливостей мови. Утім, **ідіолект** відображає сукупність своєрідних рис, що вирізняють мову окремого суб'єкта мовлення. Його вивчають у процесі аналізу будь-яких індивідуальних виявів мови у творчості того чи того письменника, і саме ідіолект є складником ідіостилю, репрезентуючи його характерні особливості.

Кожен автор представляє наступним поколінням свій особливий світ – світ емоцій, почуттів, оцінок. Мова його творів містить ключі до відкриття таємниць авторського мовлення і світоглядних позицій. Тексти Є. Ярошинської, відомої української письменниці, фольклориста, учителя, публіциста, громадської діячки, що жила і працювала на Буковині в кінці XIX – початку XX ст., слугують своєрідними

мовно-естетичними знаками національної культури. Її любов до України, до рідного народу, до Буковини й буковинців, краси й природи буковинських просторів переповнює всі твори: *«Треба любити нарід, єго мову, пісні, звичаї і обичаї»* [Ярошинська 1968: 104], – такими стали ключові мовно-естетичні домінанти ідіолекту письменниці. Метафоричне моделювання названих ключових понять (*народ, мова, пісня, звичай, природа*) відбувається за допомогою загальновживаної лексики, діалектизмів, архаїзмів, фольклоризмів, фразеологізмів, які в дискурсивно-жанрових виявах її мовотворчості перетворюються на своєрідні національно-культурні знаки. Зрештою, вони сформували творчість Є. Ярошинської і увиразнені в **художньому дискурсі**, зокрема в оповіданнях, у новелах, у дитячих творах (*Які сі сторони гарні!* (…) *всі місця і краєвиди чудово гарні, мовби їх який артист угрупував. От навіть ся стежечка, як красно вона поміж зеленю і цвітами в'єся... Най хто каже, що хоче, але нема нічого красшого над святу природу, та ще для нас, що родилися і виросли на селі* [Ярошинська 1968: 95]; *Білі, багато шовком, сухозолотом та лілітками вишивані сорочки дівчат так і блистіли посеред окружаючої зелені, від котрої здавались ще білійшими, ще прозорійшими. Лілітки й сухозолото на них блищали від сонячного проміня в тисячу красок та додавали одностайній зелені округ себе житя і блиску... Подорожній, що стояв над потоком, жалував, що не є малярем, аби сю прекрасну групу змалювати* [Ярошинська 1968: 96]; в **епістолярному дискурсі** – у листах до Ю. Федьковича (*Будьте пересвідчені, високоповажний пане, що я тої ради завсіди триматися буду й лише в користь мого бідного, но чесного народа руського писати* [Ярошинська 1968: 369], до М. Павлика (*Відколи жию, відтогди я люблю свій нарід і його обичаї, тож не потрібно було ніяких впливів, щоби з мене зробити народолюбну русинку* [Ярошинська 1968: 378]; до О. Кобилянської (*Знаєте, ліпше писати по-руськи, бо то все своє рідне і можна борше дійти до слави, як на чужій ниві, де тьма конкурентів* [Ярошинська 1968: 400]; до Ф. Ржегоржа (*Для звеличення мого народу рада б я також бодай чимсь причинитись* [Ярошинська 1968: 389];

у **публіцистичному дискурсі**, у дописах, статтях, виступах, у яких Є. Ярошинська актуалізує теми емансипації жінки, її ролі в національно-визвольному русі, теми стану й потреби національної освіти (*До такої згоди на Буковині прийде, коли і в одних і в других буде на думці тілько нарід і його просвіта* [Ярошинська 1968: 356]; *...хто справді бажає живого руського (українського) письменства на Буковині, мусить писати готовою мовою буковинсько-руського простонародя та двигати єго* [Ярошинська 1968: 356]. Письменниця підкреслює, що для кожної людини рідна мова – неповторна скарбниця, з якої можна черпати перлини для вираження найглибших почуттів (*...бо лиш нею можна добре виразити найделікатнійші почуваня* [Ярошинська 1903: 14]. Уся творча спадщина та епістолярій письменниці переповнені незрадливою любов'ю до української землі та вірою в краще майбутнє народу, напр.: *Всім русинам (українцям) треба купи держатися, щоби дійти до цілі* [Ярошинська 1968: 355]; *Наш нарід най буде для нас всім, єго щастє най буде нашим щастєм, нашою метою життя* [Ярошинська 1968: 149]. Засвідчені висловлення вербалізують інтенції естетичності, «експлікують уповні категорію експресивності й пов'язані зі створенням образно-змістового та естетичного ефекту комунікації, з репрезентацією сфери прекрасного та мовної естетики» [Шабат-Савка 2016: 110]. Власне, любов до України, до Буковини, до рідної мови та природи слугували важливими складниками ідіолекту Є. Ярошинської, дослідження якого дає змогу проникнути в психоментальний простір письменниці, пізнати її мовну індивідуально-авторську картину світу.

Як мовна особистість Є. Ярошинська сформувалася під впливом історико-культурних, соціальних, національних чинників. Родинне патріотичне виховання, живе спілкування з народом, духовне збагачення під впливом пісенного фольклору, заглиблення в тексти кращих зразків української класики розвивали художнє мислення, заклали основи національно-мовного світогляду письменниці й відіграли важливу роль у формуванні її ідіостилю, що позначений контамінацію народнорозмовних і фольклорних

елементів, демонструє співвідношення загальнонародного (універсального) та індивідуального (специфічного).

За нашими спостереженнями, ідіолект письменниці реалізують мовні одиниці різного рівня: ***лексичного***, оскільки лексеми (діалектизми, фольклоризми, емоційно-оцінна лексика) виформовують висловлення і яскраво передають колорит місцевого мовлення; ***фразеологічного***, адже фразеологізми відображають досвід народу, світосприйняття, асоціативне мовомислення; ***морфологічного*** й ***синтаксичного***; ***дискурсивно-жанрового***, оскільки вербалізація творчого задуму відбувається не тільки в межах певного речення, а передусім – у різножанрових текстах (художнього, публіцистичного, епістолярного стилів). Варто зазначити, що кожен з цих рівнів відображає національний тип мовомислення письменниці – української мовної особистості, якій «властивий найтривкіший українознавчий світогляд, національно-культурна самоідентифікація і мовна стійкість» [Єрмоленко 2010: 120].

Порівневий аналіз художнього тексту вияскравлює категорію індивідуально-авторського, яка в системі письменника «формується внутрішньою ідіолектною нормою його художнього мовлення» [Ставицька 1986: 62]. Адже через домінантні мовні засоби та їхнє оригінальне використання постає неповторний ідіолект Євгенії Ярошинської. Його виформовують **діалектизми**, що слугують важливою домінантною ознакою ідіолекту й відображають особливості говірок південно-західного наріччя. Вони репрезентують широке коло номінацій, що характеризують повсякденне побутове життя буковинців. Відзначаємо сім тематичних груп, що охоплюють: 1) лексеми на позначення людей за ознакою спорідненості та свояцтва (*неньо, бадіка, швагро*), за родом діяльності (*горальник, побережник, термінатор*), за оцінними характеристиками (*ніхтолиця, огидник, сивуля*); 2) назви одягу і прикрас (*пацьорки, корунка, лілітки, горботка, сурдут, станик*); 3) назви побутових предметів (*начинє, гладунчик, цебер, куфер, пуделечко, вереня*); 4) назви будівель і споруд або їхніх частин (*під, шіпчина, оборіг, лісничівка, приспа*); 5) назви страв і напоїв (*гербата, конфітури, нежурниця,*

обарінок, омаста); 6) назви дерев, кущів, рослин (*цвітка, шувар, троща, ріще*); 7) назви абстрактних понять (*банялюки*, *хосен, партика*, *зимно*, *колот, любва*) тощо.

До ідіолектних маркерів належать розмовні слова (*новоженець* ‘той, хто недавно або тільки що одружився’; *коханок* ‘коханець’; *перекинчик* ‘зрадник; той, хто відмовився від своїх переконань, поглядів, колишніх друзів’), лексеми іншомовного походження (*урядник* (пол.), *посесор* (лат.), *імпертенція* (нім.), *коверта* (пол.), *гзимець* (нім.), особливість використання яких пов’язана передусім із соціальним статусом Є. Ярошинської, її освіченістю, інтелектуалізмом. Активно функціонують і застарілі слова, за допомогою яких авторка вміло відтворила ту епоху, у якій жила і працювала (*ліліка*, *гуменний*, *мантиля*, *коновка*, *оловце*, *саля*, *червінець*).

Фольклоризми увиразнюють ідіолект письменниці, створюють його народнопісенну основу, входять до складу фразеологізмів або вигукових комунікатів, формують антонімічні пари та синонімічні ряди (*Світку мій бідний, головка моя нещаслива!; Серце мало не пукло; О Боже мій милий! Який світ красний, а які люди на нім злі, погані, безчесні*). Мова письменниці багата на афоризми, народні сюжети, прислів’я, приказки, що є результатом глибокої обізнаності Є. Ярошинської зі скарбницями народнопісенної творчості, її умілим використанням цих нетлінних народних шедеврів у творах. Записування фольклору дало можливість письменниці всебічно вивчити життя народу, пізнати його багатий духовний світ: *При сій нагоді відкрився мені весь скарб народної словесності, вся краса народної мови і поезії* [Ярошинська 1968: 406].

Маркувальною ознакою ідіолекту Є. Ярошинської слугує **емоційно-оцінна** лексика. Діапазон мови аналізованих творів охоплює цілу гаму почуттів, вираженню яких сприяє використання емоційної лексики позитивного або негативного характеру: *Священик повинен бути батьком своїх парафіян, повинен бути їх дорадником, лікарем, повинен ділити з ними* ***радість і сум, щастє і горе*** [Ярошинська 1968: 219]. Письменниця активно використовує слова з маркерами суб’єктивної оцінки – зменшувально-пестливими

та згрубілими суфіксами (*моя золотенька панночко*; *матуся*; *серденько*; *дячисько*). Саме в дитячих творах письменниця вповні вербалізує суб'єктивно-авторський мовосвіт, передає доброзичливе ставлення до дітей і використовує низку афіксальних морфем: *Марі**йка**, гладун**чик**, мам**ця**, Нас**туня**, дон**ечка**, писоч**ок*** та ін. Учительські настанови Є. Ярошинська зосереджує як в останніх реченнях того чи того твору (*Глядіть, дітоньки, щоб і ви колись не мусили жалувати своєї нечемности!* («Шануйте старших!»), *Хто хоче працювати, той найшов найбільший скарб* («Найбільший скарб»), так і в заголовках (*«Не треба зважати на глум і насмішки», «Добре за зле», «Шануйте старших!»*).

Ідіолектним маркером мовотворчості Є. Ярошинської є **метафора**, що відображає авторську спостережливість, процес категоризації світу, його пізнання (*зимно в околиці серця; боз зиркав своїми ясними очима*). Метафорично-образна персоніфікація допомагає створити мовну естетику й репрезентує ментальну сферу мовної особистості (*з очей посипалось полум'я; наляг сум на серця*); темпорально-локальні характеристики світу (*час перелітав стрілою, сонце скупалося в зеркалі ставу*); абстрактні поняття (*куєся зрада, гризла обставина*). Мальовничі картини природи й людського буття письменниця передає за допомогою епітетів – народнопоетичних, індивідуально-авторських, постійних, що увиразнюють ту чи ту ознаку предмета (***гарна*** *дівчина з* ***високим тонким*** *станом,* ***ясним****, мов лен, волосєм та* ***синіми****, як небо, очима;* ***золотенька*** *панночка;* ***скромний*** *фіалок;* ***гіркі*** *сльози;* ***дрібні*** *діти*).

Категорію індивідуально-авторського формує сукупність усіх мовних одиниць, що мають значне змістове навантаження (етнокультурне, історичне, філософське). У цьому ракурсі важливого значення набувають **фразеологізми**, що репрезентують експресію та емоційну наснагу висловленого, віддзеркалюють національну ідентичність та ментальність народу. У творах Є. Ярошинської вони виконують функцію образної характеристики конкретного суб'єкта, певної дії чи ситуації (*обвівала єго студінь починаючої старості; на нікому доброї ниточки не лишила; бути на семім небі*). Серед

низки фразеологічних одиниць зафіксовано загальномовні (*зв'язане життя; забивати тернє в рану; кров ударила до голови; Бог би того дурня побив; колька би його вколола*), індивідуально-авторські фраземи, що пов'язані з авторською спостережливістю та світобаченням (*пустити на поневірку; не входити в рахубу; гейби вийшов із будуару якої дами*). Посутньою ознакою аналізованого ідіолекту слугують фразеологізми з опорними компонентами *Бог, серце, око,* що відбивають психічні, естетичні та релігійні засади авторської мовотворчості (*Бог зіслав, як Бог призволить, як у Бога за дверима; серце мало не пукло, живити в серці зраду*, *серце мліє, аж серце в'яне; сльози виступили з очей, отворили мені очі, впало в очі, стріляла гарними очима*). Фразеологічні порівняльні звороти колоритно відтворюють ментальність народу й увиразнюють етнокультурний компонент ідіолекту письменниці (*як квочка, що погубила курята; як кітка з мишею; мов зловлені на чомусь негарному*). Фраземний фонд ідіолекту Є. Ярошинської виформовують прислів'я та приказки – згустки народної мудрості, що передають віковий досвід народу, глибоке національне мовомислення письменниці (*Яблоко не відкотиться ніколи від яблінки; Бог не б'є буком, а хто під ким яму копає, той сам в неї впаде; Що пнеся дуже високо, а може низько впасти*).

Граматична організація ідіолекту Є. Ярошинської відображає процес становлення української літературної мови на Буковині кінця XIX – початку XX ст. Так, функціонування тих чи тих частин мови в досліджуваному дискурсі увиразнює колорит місцевого мовлення й позначено використанням діалектно-розмовних та архаїчних форм. Наприклад, характерна риса іменникового слововживання – це використання діалектних форм іменників середнього роду другої відміни із закінченням ***-є*** в називному відмінку (*житє, щастє, весілє*); в орудному – із закінченням ***-єм*** (*засоромленєм, довір'єм*); флексія ***-ев*** (*улицев*, *душев*), а зрідка ***-ов***, ***-ою*** в орудному відмінку іменників жіночого роду першої відміни (*Єленов, сестров*); фонетичні риси (***і*** замість ***о***), пор.: *нарід, примівки* тощо. Прикметник як репрезентант атрибутивних характеристик предмета здебільшого входить до

оригінальних епітетних, метафорично-образних та окличних конструкцій (– *Які ви, мужчини, **мотильковаті**!* [Ярошинська 1968: 126]; – *Як ти така **пшенична**, то ліпше сиди дома* [Ярошинська 2007: 26]), міні-контекстів-описів зовнішності: *Октавія була **дуже гарненька, жива** істотка, з **великими чорними** очима й **густим кучерявим волосєм, обстриженим коротко**, на мужеський лад* [Ярошинська 1968: 269]. Прислівники надають текстам експресивності й емоційності, показниками ступеньованого вияву тієї чи тієї ознаки (*борше, найборше, чимборше; частійше, гордійше, підхлібнійше* тощо). Індивідуально-авторську картину світу виформовує низка діалектних лексем, що мають архаїчні форми і які майстерно використовує письменниця у своїх творах, пор.: *з намащенєм* ‘облесливо’, *маркітно* ‘незручно, моторошно’, *оногди* ‘деколи, іноді’, *завсігди* ‘завжди’, *перелетно* ‘швидко’. Частки (*гей, най, най-но, чей, ци, май, бодай, іно* та ін.) виражають суб’єктивну модальність, уносять семантику сумніву, припущення, бажальності: *Сильний мужик **гей** зм’як* [Ярошинська 1968: 176]; ***Най** тя Бог піб’є!* [Ярошинська 1968: 48]. Специфікою мови творів письменниці є використання діалектних вигуків (*мой, ади, ей, ет, агій*), що віддзеркалюють мовлення буковинців: – ***Мой**, ти, **мой**, а запрягай-но там коні!* [Ярошинська 1903: 1]; – ***Ей**, Марцю! Не давайте Ількові так багато волі* [Ярошинська 2007: 107].

До виразних ідіолектних маркерів на синтаксичному рівні належать типологічні вияви присудків: діалектні та архаїчні форми простих дієслівних (*здоймив*, *куєся*, *най знущаєся*, *тішили би ся*), складених дієслівних (*почали-м жати*, *зачинає грати*, *не могла ся оперти*) та іменних (*були-сьмо вкупі*, *були втішні*). Для поширювачів об’єктного типу, наприклад, характерне синонімічне вживання безприйменникових форм замість прийменникових, напр., **Зн. в.** у значенні **про** + **Р. в.** (*Я сміюся не раз з него, бо він оповідає мені свою **любов*** [Ярошинська 1968: 126]; **Н. в.** у значенні **Зн. в.** (*Дай тобі, боже, **здоровлячко**, синку* [Ярошинська 1968: 44]; використання прийменниково-відмінкових форм: **в (у) + Зн. в.** (*Пан Лісковський випив **в здоровлє** новоженців* [Ярошинська 1968: 130] // випив за здоров’я); **на** + **Зн. в.**: *Софія була*

настільки безчельною, що кокетувала знов паничів, ***забуваючи на стид*** [Ярошинська 1968: 323] // забуваючи про сором).

Одна з мовно-естетичних домінант ідіолекту Є. Ярошинської – **порівняльні конструкції**. Вони передають експресивність художнього мовлення, посилюють емоційну наснагу висловленого. Здебільшого засвідчено порівняння до опорного дієслова, зрідка до іменників, прикметників (*читав,* ***мов*** *в отвертій книжці*; *почала оглядатися,* ***немов*** *прокинувшись із глибокого сну*; *послушна,* ***як*** *дитина;* ***неначе*** *кленовий лист*).

Стилізація розмовності актуалізує конструкції з **кличним відмінком**. Послідовно фіксуємо поширені (*мила дитино, бідна моя, бідна Аннусю*) і непоширені звертання (*Меланю, Марійцю, Оресте*), експлікацію вокативних форм з виразним емоційно-оцінним і нейтральним забарвленням (*мамуню, панночко, куме, жінко*). Апелятивну функцію виконують і субстантиви (*люба моя, дорога, мила*). Звертання у творах Є. Ярошинської мають виразний стилістичний діапазон, вони представлені і власними назвами людей (*Маланко, Марцю, Луцю, моя єдина Луцю*), і численними назвами спорідненості та свояцтва (*мамунцю, синку, тето, тітко*), і соціально зумовленими апелятивами (*пане, пані, панно Маріє, пане добродію, діти*).

Отже, мовосвіт Є. Ярошинської відбиває західноукраїнський варіант української мови на Буковині кінця XIX – початку XX ст., він позначений контамінацією народнорозмовних, діалектних та фольклорних елементів, їх особливою образністю і стилістикою. Мовно-естетичні домінанти творчої спадщини письменниці перебувають у безпосередньому зв’язку з її національно-патріотичними почуваннями, лінгвокреативністю, глибокою обізнаністю з усною народною творчістю, з культурою українського народу. Психоментальний простір письменниці був тим релевантним середовищем, що сприяв вияву її мовомислення в різноманітних дискурсивно-жанрових формах (художнього, розмовного, публіцистичного, епістолярного стилів) і репрезентував її як письменницю, як відомого фольклориста, як сумлінного вчителя, як патріота своєї держави.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

Єрмоленко С. Я. Формування української мовної особистості / С. Я. Єрмоленко // Українознавство. – 2010. – № 1. – С. 120 – 123.

Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 138 с.

Ставицька Л. О. Про характер взаємодії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61 – 65.

Шабат-Савка С. Т. Фігурально-риторичні конструкції як мовно-естетичні маркери інтенцій мовця / С. Т. Шабат-Савка // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2016. – Вип. 43. – С. 109 – 116.

Ярошинська Є. І. Найдорожчий скарб : [оповідання, казки, байки та переклади для дітей] / Є. І. Ярошинська. – Чернівці : Золоті литаври, 2007. – 172 с.

Ярошинська Є. І. Перекиньчики : [повість] / Є. І. Ярошинська. – Львів : Українсько-руська видавнича спілка, 1903. – 196 с.

Ярошинська Є. І. Твори / Є. І. Ярошинська. – К. : Дніпро, 1968. – 468 с.

REFERENCES

Shabat-Savka, S. T. (2016). Figural-rhetorical constructions as linguistic-aesthetic markers of the intentions of the speaker. *Linhvistychni doslidzhennya (Linguistic research)*, *43*, 109 – 116 (in Ukr.)

Sologub, N. M. (1991). *Language World Oles Gonchar*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Stavitskaya, L. O. (1986). About the nature of the interaction of the individual poetic style and the literary language. *Movoznavstvo* (*Linguistics*), *4*, 61 – 65 (in Ukr.)

Yaroshynska, Ye. I. (2007). *The most expensive treasure: [stories, fairy tales, tales and translations for children]*. Chernivtsi: Golden Litavir (in Ukr.)

Yaroshynska, Ye. I. (1903). *Perekynchy*. Lviv: Ukrainian-Russian Publishing Union (in Ukr.)

Yaroshynska, Ye. I. (1968). *Works*. Kyiv: Dnepr (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: (stylistics and language culture)*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2010). Formation of the Ukrainian Language Personality. *Ukrayinoznavstvo* (*Ukrainian Studies)*, *1*, 120 – 123 (in Ukr.)

Статтю отримано 11.05.2017

Svitlana Shabat-Savka, Halyna Morarash

«LOVE THE PEOPLE, ITS LANGUAGE, SONGS, CUSTOMS, TRADITIONS...»
(LANGUAGE AND-AESTHETIC DOMINANTS OF YEVHENIIA YAROSHYNSKA'S IDIOLECT)

The article examines idiolect of the Ukrainian writer Yevheniia Yaroshynska whose conceptual principles of linguistic creativity were the national-patriotic priorities of her life position as a distinctive master of the word, a well-known folklorist, a conscientious teacher, and a public and political figure. It is noted that Yevheniia Yaroshynska's worldview played an important role in shaping the writer's idiostyle that through idiolect language units represented West-variant of the Ukrainian language in Bukovyna of the late 19th and early 20th centuries and was marked by contamination of folk-spoken, dialectal and folklore elements, a peculiar syntax, and metaphorical imagery and style. The writer's psyhomental space was the relevant environment that contributed to the expression of her linguistic mindset through various discourse-genre forms of artistic, conversational, journalistic and epistolary styles.

Dialectal, colloquial, foreign-language and obsolete words are defined as cultural-aesthetic dominants at the lexical level which capture the socio-cultural space of Bukovina of the late 19th and early 20th centuries, reflect the life not only of the Ukrainian peasants, but also of the then Bukovinian intellectuals and clergy. The author's conscious use of metaphorically-shaped predication and epithetization, general-language and regional phraseology testifies to her linguistic creativity matched by the deep acquaintance with the Ukrainian oral tradition, culture and mentality.

The grammatical organization of Yevheniia Yaroshynska's idiolect reflects the then local flavor of the Bukovinian speech highlighting the Ukrainian literary language mainstreaming in Bukovina of the late 19th and early 20th centuries. Stylistically expressive possibilities of various parts of speech and sentence constructions testify to the writer's ability to use language resources in making the author's individual picture of the world more vivid.

Further studies of Yevheniia Yaroshynska's idiolect are related to the deep treatment of the the linguistic nature of the expressive constructions that the writer used in journalism, in particular as a proactive feminist, and with a broader analysis of the writer's unpublished epistolary that highlights her as a person of convictions and determination, an artist and a patriot of the Ukrainian state.

УДК 811.161.2’373.2:114:82.161.2-3.09’06

Лариса Голоюх

АВТОРСЬКА МОДАЛЬНІСТЬ ЕСТЕТИЧНИХ НОМІНАЦІЙ ПРОСТОРУ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ГАЛИНИ ПАГУТЯК

У статті висвітлено лінгвостилістичну природу естетичних назв простору в аспекті авторської модальності, виявлено текстову вербалізацію поняття простір. У прозових текстах Г. Пагутяк семантична основа авторської модальності реалізована через номінації «світ», «ліс», «сад», «Притулок», «Уріж» та ін. Естетичні номінації простору формують лексичні групи на позначення реального, фізичного і фантазійного, ірреального простору, які відображають модальність самотності, пошуку гармонії внутрішнього і зовнішнього світу людини.

***Ключові слова**: авторська модальність, естетична номінація простору, контекст, конотація, прозовий текст.*

The article highlights the linguostylistic nature of esthetic denominations of space in the author’s modality aspect. The textual verbalization of the space concept is also revealed here. The author’s modality expressed through notions world, forest, garden, Shelter, Urizh etc. in Galyna Pagutiak’s prose scale. Esthetic names of space are divided into two groups: notions of reality and notions of unreality. They reflect the modality of loneliness, searching of harmony between inner and outer human world.

***Key words**: the author’s modality, esthetic denominations of space, context, connotation, prose scale.*

Просторове поняття в художньому тексті – один із об’єктів лінгвостилістики, дослідження якого пов’язане з виявленням і декодуванням таких номінацій. Адже спираючись на них, письменник моделює лінійні та вертикальні текстові структури. Вибір ключових лексем художнього словника зумовлений авторською модальністю – індивідуальним світосприйманням і мовним світовідтворенням письменника, його ставленням до подій, явищ, ознак реального і уявного світу. Авторська модальність – це суб’єктивність, яка

передбачає оцінку, тобто такі комунікативні наміри мовця, як схвалення, осуд, бажання тощо. Показова в цьому плані мова Г. Пагутяк, представлена текстами в жанрах фентезі, алегорія, утопія та ін.

Мовна свідомість письменниці формує власний образ простору, вербалізований через текстові конкретизатори, зокрема словообрази *світ, всесвіт, Притулок, ліс, сад, ріка, небо, Сьоме небо, село, хата, шлях, Вежа* та ін. Естетична парадигма номінацій простору в текстах Г. Пагутяк охоплює чітку художню опозицію *природний простір – простір, створений людиною*. Такі одиниці тексту марковані відповідно позитивними (***Сад** – ідеал, якого потрібно досягнути* (Потонулі: 93); ***Ліс** – то Божий сад. Створений і полишений сам на себе, він є символом життя з його боротьбою за існування* (Потонулі: 93); ***Ліс** найближчий до людської сутності на шляху пізнання, вдосконалення* (Потонулі: 93)) і негативними конотаціями, пор.: *Мешканці Притулку отримали багатий спадок: руїни. Колись, ще до Притулку, тут було велике **місто**. Жителі покинули його, випивши всю воду, вирубавши ліси, виснаживши всю землю* (Писар: 12); *За мною – бетонна стіна мого **будинку**, яка ніколи не буває теплою і руйнує моє здоров’я. Нема нікого. Мільйони людей відчувають те ж саме* (Потонулі: 89). У семантичній структурі лексем *сад* і *ліс* активізована сема просторової та часової безкрайності, нескінченності, безмежності, абстрактної природної реалії без чіткої географічної приналежності, ідеального місця перебування людини. *Місто, будинок* – мовні знаки цивілізації, яка руйнує людські душі.

Поширений естетичний спосіб вербалізації простору в текстах Г. Пагутяк – активізація макрообразу *світ*, увиразненого назвами статичних і динамічних ознак переважно з негативними семами *зганьблений, недосконалий, хворий, беззахисний; здригання (світу)*, рідше – з позитивними (*прекрасний, чудовий* та ін.).

Художня асоціація *людина – світ*, утілена в назвах природних реалій та конкретизованих (переважно пов’язаних з цивілізацією, урбанізацією тощо) номінаціях *місто*, *село*, *будинок* тощо, побудована на модальності звертання

письменниці до уявного читача, заклику до взаємної толерантності й доброти, наприклад: *У нас є своя країна. Цей **чудовий світ** належить нам і рятує нас, бо ми його частина. Тільки чужина дає зрозуміти, що рідна земля лікує, допомагає вижити. Це та опора, яка дана кожному за правом народження. Це – наш правдивий дім* (Потонулі: 122); *Ми матимемо колись **прекрасний світ**.... Нам треба позбутися ненависті до цього світу. Він вартий співчуття* (Потонулі: 116); *Досконалість вбиває, треба приймати **світ** недосконалим, шукати в ньому нескінченність і милуватись нею. Нерозквітла квітка, прим'ята трава, пуголовок, руда гусениця, що прудко перетинає стежку* (Потонулі: 82). У функціонуванні образу *світ* постає особа автора як суб'єкта індивідуальної мовної діяльності, людини з притаманними їй мовними вподобаннями.

У текстах Г. Пагутяк концептуально-семантичне й текстове оновлення словообразу *світ* відбувається через розширення конотації та введення його в нові контексти. У традиційній свідомості українця *світ* асоціюється з певною територією, місцем проживання, об'єктом діяльності людини. В естетичному ж просторі Г. Пагутяк образ *світ* реалізовано як мовний знак духовної сфери людини, приреченості на самотність, пошуку внутрішньої гармонії.

Загалом виділяють два типи психологічного ставлення до простору: перший характеризується байдужістю, незацікавленістю в ньому, другий пов'язаний із особливим інтересом до нього, здатністю розуміти його смисли, «прислухатися» до простору» або «вживлювати» їх у нього [Топоров 1983: 236]. Г. Пагутяк вибудовує нову художню парадигму номінацій простору, що мають виразну авторську модальність – позитивну чи негативну. Так, художня семантика образу *Притулок* доповнена піднесено-позитивними інтенціями, наприклад: *– А де він, той **Притулок**? / – Він може бути за тисячу миль звідси, але туди не їдуть поїзди. Або зовсім поруч. Одного разу ти побачиш знак і зрозумієш, куди тобі треба йти. / – А який він, **Притулок**? / – Чудовий!* (Писар: 12 – 13); ***Притулок** – це більше, ніж просто безпечне місце* (Писар: 12).

Притулок – це територія без географічної і навіть фізичної локалізації, ідеальна сфера, місце, яке не кожна людина може знайти. На думку Т. Гребенюк, «Це місце відпочинку й пошуку втраченого «Я», там люди звільняються від страху перед життям […]. Ідею Притулку можна розглядати як алегорію цілющої сили самотності» [Гребенюк 2013: 12].

На відміну від понять *ліс, сад, Притулок*, образ *Вежа* – естетична модель марнославства, матеріального споживацтва: *Але у кожного з нас глибоко в душі панує шана до того, чого ніхто не здатний збагнути – шана до Абсурду* ***Вежі****. Кожна матеріальна річ – багатозначна, таємнича, містить у собі безліч просторових варіантів* (Записки: 82).

Естетичні номінації простору у творах Г. Пагутяк умовно можна поділити на дві групи. Це назви реального простору *село, місто, подвір'я, хата, дорога, роздоріжжя, Дунай, Львів*, а також фантазійного, ідеального, химерного – *сад, ліс, небо, Притулок, Вежа, тріщина між світами*. Причому цей поділ відносний. Скажімо, назва *Уріж* перебуває на межі цих семантичних груп. Це не лише місце, де в певний момент відбувається якась зображена подія; у багатьох контекстах ця лексема набуває умовної модальності, стаючи символічною назвою ірреального простору, уособленням ідеального місця духовного існування самої письменниці, наприклад: *Якщо ви не з* ***Урожа****, то уявлення про нього будуть складатися на основі вашої фантазії. Вона витворить простір, де щось відбувається. А щодо часу, тут все дуже просто: жодних дат. Простір заповнять особливі місця. У вашій уяві існуватимуть тільки ці будинки, дороги, дерева, де щось трапилося і трапляється. У моїй уяві – порожнечі між цими місцями не існує: там теж дороги, будинки, дерева, але вже інші. Я знаю про їхнє існування, й вони викликають у мене теж емоції, правда, трохи слабші. Ото і вся різниця. Я даю поживу вашій уяві, а як вона буде розгортатися – це вже не мій клопіт. Ви ніколи не побачите* ***Уріж*** *таким, яким його бачу я, а я ніколи не побачу* ***Уріж*** *таким, який він постає у вашій уяві* (Уріж: 28); *Світ* ***Урожа*** *мені завжди бачиться в формі кола. Не можна нічого виносити за його межі* (Захід: 107). У контекстах із ключовою лексемою *Уріж*

переважають дієслова теперішнього і майбутнього часу, що надає номінованому об’єктові оповідної перспективи. Отже, *Уріж* – часопросторове поняття, сюжетно-тематична рамка для розгортання авторських роздумів.

Художній простір – це не лише засіб опису, а й закодована характеристика та оцінка зображених подій та дійових осіб. У такому випадку «просторова мова» виступає для вираження «непросторових понять» [Лотман 1970: 249]. Через естетичні назви простору вербалізовано суб’єктивний образ реальності, яка позначена індивідуальною своєрідністю. Відтворюючи реальний простір, письменниця творить химерні образи, які лише на перший погляд відображають місце подій, а насправді – пошук людиною внутрішньої рівноваги, міркування про світову гармонію, взаємодію людини і природи, природи й цивілізації тощо, наприклад: *Віднедавна я почала думати над тим, чим раніше не турбувалася: чи не йде моє життя намарно? Адже мені легше жити у* ***вигаданому світі****. Я не повинна його зраджувати. Мені судилася роль творця, а не виконавця. Хай світи, які я вигадую, недосконалі, але в них перенесені деталі з того світу, де я змушена жити* (Захід: 95 – 96).

Ідіостиль Г. Пагутяк тяжіє до філософських роздумів, психологічного аналізу людей і подій, що зумовлює значну кількість у досліджених текстах авторських роздумів, міркувань про сенс буття, у яких простір не має локалізації. Це естетична назва стану, вербалізована через метафору, наприклад: *Минуть весна, літо, осінь і зима, і кожна пора щось змінюватиме в людині, бо відтепер вона живе* ***всередині дощів, світлотіні, снігу й опалого листя****, як ніколи до цього не жила* (Писар: 24 – 25).

Предметний рівень авторської модальності Г. Пагутяк відбиває вибір ключових лексем, позначених високою частотністю вживання. Характерна ознака ідіостилю письменниці – інтенційна інтертекстуальність, глибинний зв’язок ключових мовних образів, їхня повторюваність у різних творах. Так, завдяки повторюваності й естетичній розбудові, образи *світ, сад, ліс, Уріж* сприяють формуванню

метатексту, об’єднують елементи індивідуальної моделі світу письменниці.

Отже, у процесі формування мовної картини світу важливу роль відіграє лексика на позначення понять простору, що є маркером авторської модальності, тобто естетичних інтенцій, ставлення письменниці до явищ і подій. Сприймання мовної особистості Г. Пагутяк через форми її втілення в тексті – складний процес, завдання якого – відчути авторську оцінку зображуваного.

Гребенюк Т. Форми художньої умовності у прозі Галини Пагутяк / Т. Гребенюк // Дивослово. – 2013. – № 6. – С. 43 – 46.

Лотман Ю. М. Проблема художественного пространства. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.

Топоров В. Н. Пространство и текст. Текст: семантика и структура / В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1983. – 302 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Захід – Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі / Г. Пагутяк. – Львів, 2016.

Записки – Пагутяк Г. Записки білого пташка / Г. Пагутяк. – Львів, 2013.

Писар – Пагутяк Г. Писар Східних Воріт Притулку; Писар Західних Воріт Притулку : романи / Г. Пагутяк. – Львів, 2011.

Потонулі в снігах – Пагутяк Г. Потонулі в снігах / Г. Пагутяк. – Львів, 2010.

Уріж – Пагутяк Г. Уріж та його духи / Г. Пагутяк. – Львів, 2012.

REFERENCES

Hrebenyuk, T. (2013). Forms of artistic convention in prose Galina Paguchyak. *Dyvoslovo (Divoslovo)*, *6*, 43 – 46 (in Ukr.)

Lotman, Yu. M. (1970). *The problem of artistic space. The structure of the artistic text*. Moscow: Iskusstvo (in Russ.)

Toporov, V. N. (1983). *Space and Text. Text: semantics and structure*. Moscow: Nauka (in Russ.)

LEGEND

Захід – Pagutyak, G. (2016). *Sunset in Urozgan*. Lviv (in Ukr.)

Записки – Pagutyak, G. (2013*). Notes of a white bird*. Lviv (in Ukr.)
Писар – Pagutyak, G. (2011). *Pisar of the Eastern Gate of the Shelter; Western Gate of the Shelter*. Lviv (in Ukr.)
Потонулі – Paguutiak, G. (2010). *Potted in the snow*. Lviv (in Ukr.)
Уріж – Paguutiak, G. *Urizh and his spirits*. Lviv (in Ukr.)

Статтю отримано 19.06.2017

Larysa Goloiukh

THE AUTHOR'S MODALITY OF ESTHETIC NOMINATIONS OF SPACE IN GALYNA PAGUTIAK'S PROSE SCALE

The problem of space notions verbalization in fiction is a great interest for linguists. A very important element of literary text analysis is the revealing and decoding of components dealing with space concept in the artistic world of the author.

Galyna Pagutiak creates her own image of space which is verbalized through textual concretizations and detalizations in such words as *world, Universe, Shelter, forest, garden, river, sky, The Seventh sky, village, house, way, tower* etc. The esthetical paradigm of space notions in Galyna Pagutiak's prose scale shows us two different literary spaces – *natural space* and *space which was created by human*. This paradigm accordingly has positive and negative connotations. The semantical structure of such lexemes as *garden* and *forest* has positive meaning. According to Galyna Pagutiak garden and forest are perfect places for human to be. *City*, *town*, *house* are words with negative textual semantics, they are language signs of civilization which destroys humans' souls.

The author's modality of thinking over reality is represented by macroimage *world*. The artistic association human – world is verbalized in next images: city, village, house. In the esthetic Galyna Pagutiak's space the image *world* is reflected as language sign of loneliness, searching of harmony between inner and outer human world.

Shelter is the territory without geographical and even physical localization, perfect place which is difficult to find and not every person can do it. Shelter is a symbolical notion of loneliness. Tower is the esthetical model of squander and waste.

Esthetical names of space in Galyna Pagutiak's fiction one can divide into two groups. The first group has the notions of real space village, city, town, yard, house, road, crossroad, Danube, Lviv. The second group is fantastic, unreal, perfect notions of space – garden, forest, sky, Shelter,

Tower, crack between worlds. This division is relatively. The name Urizh takes place on the verge of these semantical groups. This is not just the place where something happens; this lexeme acquires relative modality, it becomes symbolical name of unreal space.

The main feature of Galyna Pagutiak's idiostyle is the intentional intertextuality, a very deep connection between language images.

УДК 811.161.2'373:82-93

Ольга Черемська,
Інна Підгородецька

ОБРАЗ *КРАСИ* В МОВНО-ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО ТА МАРІЙКИ ПІДГІРЯНКИ (ЗА ПОЕЗІЯМИ ДЛЯ ДІТЕЙ)

У статті досліджено мовні засоби відтворення краси довкілля і людини в поетичних творах Уляни Кравченко та Марійки Підгірянки для дітей. Визначено словесно-образні домінанти, що експлікують авторське естетичне сприйняття світу. Виявлено спільні та відмінні риси мовотворчості письменниць у використанні засобів художньої тропіки.

***Ключові слова**: мовно-поетична картина світу, образ краси, естетичний, асоціативний зв'язок, флорономен, космонім, кольоратив, епітет, метафора, порівняння.*

In the article the language means of environment and human beauty creation in the poetry of Uliana Kravchenko and Mariyka Pidhiryanka for children are investigated. The verbal-figurative dominants explicating author aesthetic world perception are determined. The common and distinctive features of the writers' verbal creativity in using the tropes are revealed.

***Key words**: poetic world view, image of beauty, aesthetic, associative connection, floronomen, cosmonyt, name of colour, epithet, metaphor, comparison.*

Сучасні дослідники виявляють глибинні смисли лексичних одиниць, їх трансформації в художньому контексті у зв'язку з індивідуально-авторським мовомисленням і сприйняттям реципієнта-читача. Однак до кола зору мовознавців частіше

потрапляють художні твори для дорослих читачів. Мову творів для дітей вивчають не так активно (праці С. Єрмоленко, В. Русанівського, Г. Атрошенко, Н. Дзюбишиної-Мельник, Я. Закревської, І. Підгородецької). Це стосується й художньої спадщини Уляни Кравченко та Марійки Підгірянки [Гірняк 2014; Цепкало 2014; Ткаченко 2015; Литвин 2017], в якій, з нашого погляду, домінантною є художньомовна універсалія *краса.*

Характерним напрямом аналізу поетичної мови є розгляд її як картини світу, що формується не лише лінгвальними, а й естетичними знаками у взаємодії з міфологічною, філософською та іншими картинами світу [Лисиченко 2009: 19]. Саме через мовно-естетичні знаки культури простежуємо, по-перше, зв’язок між мовою фольклору і мовою художньої літератури, по-друге, виявляємо нерозривність і взаємодію таких феноменів національної мови, як *літературна мова* (колективний досвід народу) і *мова художньої літератури*, у якій на перший план виходить не колективний, а індивідуальний досвід мовотворця [Єрмоленко 2009: 3] Поетична мовна картина світу акумулює естетичні цінності й наочно демонструє розвиток мови в естетичному напрямі [Калашник 2001: 4], з урахуванням символічних, національних, трансформованих народних образів, авторських актуалізацій та естетичних оцінок, уведених у контекст культури. Утілена в тексті за допомогою художніх образів (образ-концепт, образ-символ, слово-образ), поетична картина світу постає процесом осягнення світу в художньо-образній формі.

Обшир української класичної літератури створює надійний ґрунт для моделювання національно-мовної художньої картини світу [Єрмоленко 2009: 4], у якій естетичним змістом наповнені й безобразні мовні елементи, перетворені в систему художньо-мовного бачення світу [Єрмоленко 1999: 301].

Краса як естетична категорія є іманентною ознакою будь-якого художнього тексту й акумулює такі характеристики, як ‘довершеність’, ‘цілісність’, ‘гармонія’. Мовний образ краси репрезентують лексеми з позитивною естетично-емотивною конотацією, що утворюють асоціативно-образні поля.

У художньо-смислових структурах текстів для дітей образ краси виявляє себе як об’єкт спеціальної авторської рефлексії, предмет художнього зображення [Підгородецька 2011: 2]. Зриме відтворення образів краси, живописання словом є характерною рисою української поезії для дітей [Атрошенко 2005: 7]. Асоціативно-образні поля *краси природи* і *краси людини* в поетичних творах для дітей створюють функції позитивно оцінних флорономенів, космонімів, кольоративів, антропонімів.

Природа для дитини – основа естетичного сприйняття світу. У поетичних творах Уляни Кравченко та Марійки Підгірянки в словесному відтворенні постають мальовничі українські пейзажі як утілення краси, –«довершеності» природи рідної землі, споглядання якої наповнює людську душу добром, любов’ю, прагненням волі: *Ой селом-селом / **Зелено** кругом: / У **садках** село втонуло, / Кожне дерево вдягнуло / **Зелений** шолом… / Все кругом росте, / Буйно так **цвіте**, / Пестить **гори** і **долини**, / Гріє **простір України** / **Сонце золоте!*** (М. Підгірянка «Ой селом-селом»); ***Блакитне небо** в головах / А в ногах – **ліси сині**. / Орли мандрують в небесах, / Овечки – в **полонині**. / Соколом бистрим біжить зір / По **рідній всій сторонці** – / По збочах **гір, зелених гір**, / На **лан, блискучий в сонці. / Лани, як золото, блищать** / **У голубім безмежжі**. / За ними **мріє сіножать** / **В заквітчаній одежі*** (М. Підгірянка «Верховина»); ***Квіточок** багато, повен **гай** і **луг; / мальовані чаром – красками райдуг**...* (У. Кравченко «Рано вранці»); *Тут і **сад** нам **процвітає** пишно і багато, / **Луг в зелені оксамити прибраний, мов в свято*** (У. Кравченко «Думка»). Весняне і літнє буяння природи експлікують лексичні одиниці *цвіте, процвіта, квіточка, заквітчана.* Асоціативний зв’язок понять *квіти – весна – краса* зумовлений семою ‘цвіт’.

Красу й гармонію навколишнього світу вербалізують епітетні, порівняльні та метафоричні конструкції з лексичними одиницями на позначення природних об’єктів. Естетично маркованими в поетичній мові письменниць є назви ландшафтів (*гаї, діброви, ліси, лани, луги, поля, сади, долини, гори, верховини, полонини,* діал. *зарінок*), що відображають географічний простір України і водночас постають

етнокультурними знаками. Естетичну цінність зображеного унаочнюють постійні епітети-кольоративи (***голубе** безмежжя, **блакитне** небо**, сині** гори**, зелений** шолом, **зелені** оксамити, сонце **золоте***), а також порівняння (*лани, **як золото**, блищать; луг… прибраний, **мов в свято***), що додають народнопісенного колориту. Індивідуально-авторські метафори олюднюють природу, що втілено в конкретно-чуттєвих образах (*кожне **дерево вдягнуло зелений шолом**; **пестить гори і долини… сонце золоте**; **мріє сіножать в заквітчаній одежі**; **гай і луг… мальовані чаром – красками райдуг**; **луг в зелені оксамити прибраний, мов в свято***).

Споглядання краси природи, актуалізоване прийомом гіперболізації, викликає емоційно-естетичні почуття – задоволення, захоплення: ***Скрізь, куди поглянеш**, весняна **краса*** (У. Кравченко «Рано вранці»); *На **красу землі дивлюся і не надивлюся*** (У. Кравченко «Думка»); *… ті **горбочки, лани, ліси** / Для мене **повні добра** й **краси*** (М. Підгірянка «Що я люблю»). Через злиття естетичних та емотивних переживань людина сприймає світ у гармонії.

Зорові образи краси в поезіях для дітей доповнені слуховими: *Ой селом-селом / **Гомінко** кругом: / Кожна **пташечка співає**, / Над квітками **бджілка грає**…* (М. Підгірянка «Ой селом-селом»); *Гей, підемо вранці на **росистий луг**; / там то **бджіл музика**, там **жужжання мух**!. ./ **Сверщиків капеля** та **пташат** тих **спів**, / що поналітали з соняшних країв... / З **лугів** верне з нами весь цей **блеск** і **шум**, / **хрущиків музика**: **радісне «зум-зум»**!* (У. Кравченко «Рано вранці»). Метафоричні слухові образи відтворюють музичну симфонію природи (*бджіл музика, сверщиків капеля, спів пташат, хрущиків музика*) у поєднанні з візуальними образами (*росистий луг, блеск лугів*) експлікують сему ‘радість буття’.

Поетичний мовосвіт природи, наповнений світлом і теплом, актуалізують асоціативні зв’язки *світло – краса – радість.* За матеріалами етимологічних розвідок, первинний зміст слова *краса* пов’язаний із такими поняттями, як *світло, вогонь, сонце, зоря*: «*красний, красивий* споріднені з сонячним світлом у словах *крес*, солоноворот, *кресник*, купало, свято

сонця… і з земним вогнем у слові *кресать*, вирубати вогонь. «Красне сонце» – перш за все світле, потім – прекрасне. Зближення значень слів *краса* й *кресать* підтверджує порівняння краси з іскрою: млр. «гарний як іскра» [Потебня 1914: 29]. А значення слова *світло* корелює з назвами світил *сонце, місяць, зоря,* із красою, любов'ю, радощами: «Немає нічого більш звичайного в народних піснях, як порівняння людей, їх краси і відповідних душевних станів із сонцем, місяцем, зорею» [Потебня 1914: 28].

Словесно-образною домінантою, що об'єктивує конекцію *світло – краса*, є космонім *сонце*: *Снилось мені **ясне сонце,** // Що в хаті **світило**…*(М. Підгірянка «Пробудження»); ***Ясне сонце світить** з неба, // **веселить** та **гріє**…* (У. Кравченко «Ой, яка ж бо ти, Матусю…»). Традиційні народнопоетичні епітети-кольоративи та метафори створюють персоніфікований образ сонця як основи краси природного світу, добробуту, а отже – естетизованого відчуття щастя (асоціативна паралель *світло – тепло – радість – щастя*). Епітетну парадигму слова *сонце* очолюють художні означення *ясний*, *золотий*.

Експлікаторами краси вечірніх і нічних пейзажів постають поетизми-космоніми *місяць* і *зорі* (*зірки*), сполучені зі словами *світить*, *сяють*, *іскри, срібний, золотий* спільною семантичною ознакою 'випромінювати світло, блиск', що є основою їх асоціативного зближення з поняттями *вогонь*, *краса.* Їх символічне наповнення має виразне фольклорне підґрунтя: ***Зіронька** вечірня, / **Красна,** як **царівна*** (Марійка Підгірянка «Розмова про сонце (з Йозефа Кожішека)»); *Ой **місяцю, місяченьку,** / **Срібнолиций** стороженьку…* (М. Підгірянка «Розмова з місяцем (з Йозефа Кожішека)»); *Над високим оборогом / Зійшов **місяць срібним** рогом; / Кругом нього **зорі сяють,** / Дрібні **іскри розсівають*** (М. Підгірянка «Нічні гості»). Епітети *срібний, срібнолиций*, *золотий*; порівняння ***зіронька** вечірня, **красна,** як* царівна; *зійшов **місяць срібним рогом***; метафори ***зорі сяють,** дрібні **іскри розсівають***, а також здрібніло-пестливі форми *зіронька, місяченьку, стороженьку* вказують на народнопоетичну основу образів.

Інтерпретація рослинних символів, що репрезентують поняття *краса* в мові аналізованих художніх творів для дітей, має підґрунтям фольклорне розуміння їх символічного змісту, асоціативно пов'язаного з поняттями *весни, радості, щастя*. Лексична парадигма естетизмів на позначення квітів представлена домінантою *квітка*. У мові творів для дітей зменшувально-пестливі варіанти *квіточка*, *квітонька* мають додаткову позитивну оцінну конотацію: *Пробудилася бриндушка: день-дзень! / Смійся, **квітко-подружко**, вже день!* (М. Підгірянка «Пробудилася бриндушка»); ***Квіточок** багато, повен гай і луг... / **Ясність** буде з нами, **щастя** буде в нас...* (У. Кравченко «Рано вранці»).

Світ рослин в поезіях Уляни Кравченко представлений флорономенами (*барвінок*, *незабудьки*, *конвалії, волошки, дзвінки, лотачі*, *братчик, розмарин, любисток*) з етнічно-культурною маркованістю: *З **цвітами барвінків** вернемо на час...* (У. Кравченко «Рано вранці»); *Зберемо **дзвінки лілові**, / що **найкращі** у діброві, – / нарвемо **волошків** в полі... / Мамочці дай щастя – долі!* (У. Кравченко «Мати Божа! Мати Божа!»).

Естетично навантажені епітети з колірними ознаками флорономенів (***сині** незабудьки, **жовті** лотачі, **білі** конвалії*), індивідуально-авторські порівняння (*луг в **травневий ранок**, як **картина** з казки-байки*) і метафори (***красу внести до хати***). У прямих номінативних значеннях флорономени є засобом творення пейзажних описів.

У поетичних творах Марійки Підгірянки постають персоніфіковані образи *калини* і *смерічки*, величний образ *лісу* в усьому розмаїтті його флори й фауни: *Колишися, **калинонько**, колишися, / **Зеленими листочками розпишися**. / **Сонячними** променями **розмалюйся**, / З дужим вітром буйнесеньким **розцілуйся**. / А ще й **срібною росою вмийся** чисто, / **Надінь** свої **ягідочки**, як **намисто*** (М. Підгірянка «Калина»); *Дзвонить, грає **срібна** річка, / А в **криштальну** воду / Задивилася **смерічка** / Та й на свою **вроду**...* (М. Підгірянка «Смерічка»). Фольклорне підґрунтя образів природи, асоціативне порівняння краси рослин (*калини* і *смерічки*) із дівочою вродою, ліризм, пісенність, уживання зменшено-пестливих форм, традиційних тропів у поєднанні

з індивідуально-авторськими метафорами (*зеленими листочками розпишися; сонячними променями розмалюйся; цілує сонечко листки у ніжній, теплій ласці; гриби наділи шапочки*), порівняннями (*ягідочки, як намисто; так само, як у казці*), флорономенами (*калина, смерічка, дуби, берези, буки*), назвами тварин і птахів (*білка, сойка, дрізд, голубка, зозуля*) збагачують поетичну уяву юного читача, сприяють формуванню естетичного світосприймання.

Мовне відтворення естетичного й етичного виявів краси виникає на перетині асоціативно-образних полів *краса – добро – любов – Батьківщина – слово – мати*: *Бо все, що бачу навколо я, – / То* ***люба***, ***рідна моя земля***! (М. Підгірянка «Що я люблю»); *Ти прикладом своїм мене // Учила* ***любити рідну загороду****..* *./* ***Красу*** *і* ***велич рідної країни*** */ З* ***пісень*** *Твоїх навчилась я* ***любити****...* (У. Кравченко «Благословенна будь, Матусенько моя»); *Із* ***домового багаття*** */ Жар* ***любви*** *я взяв, / Люди це для мене* ***браття****, /* ***Світ красою*** *став…* (У. Кравченко «Кинь за мене, моя нене»).

Образ батьківщини репрезентує асоціативно-образний ряд *рідна земля – рідна загорода – рідна країна – домове багаття – рідна матір*. У наведених поетичних контекстах слово *мати* є суб’єктом і об’єктом порівняння із сонцем – джерелом світла, тепла, краси і самого життя: ***Мати*** *наша,* ***мати****, як* ***сонечко ясне****, / Цілий день нам* ***світить*** *і в нічку* ***не гасне****. /* ***Мати*** *наша,* ***мати****, як* ***сонечко*** *з неба, / Вдень і внічку* ***знає****, чого* ***дітям треба*** (М. Підгірянка «Наша мати»).

Асоціативне зближення двох світів – природи та людини, їх краси як ‘добра’, ‘ніжності’, ‘ласки’ – увиразнює фольклорний прийом паралелізму: … *Приснивсь мені* ***легкий вітрик****, / Що* ***пестив колосся****, – / А то мені моя* ***мама****/* ***Гладила волосся****. / Снилась мені* ***ягідочка****, / Як* ***мед, солоденька****, – / А то мене* ***цілувала*** */* ***Мама дорогенька****…* (М. Підгірянка «Пробудження (з Йозефа Кожішека)»); ***Ластівки*** *– всі пташенята / співом* ***весноньку вітають*** *,/* ***України дитинята*** */ нині* ***маму величають****...* (У. Кравченко «Серед лугу»). Образи дітей виписані поетесами з любов’ю. Зворушливості надають їм лексеми із суфіксами зменшеності й пестливості: *віт****рик,*** *ягід****очк****а*, *пташ****енят****а, дитин****ят****а солод****еньк****а дорог****еньк****а.*

Образи матері і дитини – неодмінні асоціати краси в аналізованих поезіях: *Юрчик наш* ***маленький****, /* ***Миліший*** *над все, / В* ***очках голубеньких****/* ***Сонечко*** *несе. / На* ***губках рожевих*** *– /* ***Усмішка, як цвіт****, / У словах* ***пестливих*** */* ***Чар дитячих літ****...* (М. Підгірянка «Підростає Юрко в сні»). Завдяки образним номінаціям у поезії Марійки Підгірянки крізь зовнішню красу дитини проглядає внутрішня, так само, як і в поетичних творах Уляни Кравченко, де втіленням внутрішньої краси, умістилищем добра постає образ *чистого серця*, наповненого красою: *Чим віддячаться* ***матусі*** */ немічні маленькі* ***діти****? / Власне* ***серце*** *даймо* ***в дарі****, / будьмо ми самі –* ***як квіти!*** */* ***Квіти*** *з* ***лугу*** *– це на нині. / Та – щоб* ***мамі*** *все радіти – / ми віддаймо своє* ***серце****: / будьмо ми самі – як* ***квіти****! / Даймо* ***серце****, але* ***чисте****: / не холодне, не вонисте, /* ***чуле*** *на всі наші справи, – / буде* ***дар*** *це величавий! / Щоб жар днини перебути, /* ***цвітка*** *кріпиться* ***росою****; – /* ***вірою*** *скріпімо* ***серце****, – /* ***серце*** *наповнім* ***красою****...* (У. Кравченко «Серед лугу»). Асоціативні паралелі *діти – квіти – дар – серце – краса* поєднують естетичні й етичні маркери образу *краси*.

Отже, у поезіях Уляни Кравченко та Марійки Підгірянки звучить гімн красі природи і людини, втілений у музиці слів. Краса для письменниць – це безкраї природні ландшафти з їх неповторним світом флори і фауни. Емоційне вираження відчуття краси репрезентовано лексичними одиницями з позитивною оцінною семантикою, зокрема кольоративами, флорономенами, космонімами, що утворюють асоціативно-образне поле *краса*.

Мовний стиль Уляни Кравченко вирізняється широким уживанням етнічно маркованих флорономенів, зокрема на позначення квітів, що вербалізують образ краси рідного краю. У поезіях Марійки Підгірянки частіше трапляються флорономени – назви дерев (персоніфіковані образи калини й смерічки), що ґрунтуються на фольклорній традиції. Мовотворчості Марійки Підгірянки притаманне використання космонімів, що слугують для створення образів краси довкілля та краси душі в поезії для дітей. Змальовуючи красу людської душі в поетичних творах для дітей, авторки послуговуються народнопоетичними засобами і прийомами, традиційними

художніми образами. Назви небесних світил у творах Уляни Кравченко рідше трапляються у змалюванні довкілля; переважно вони позначають позитивні якості людини.

Атрошенко Г. І. Лінгвостилістика української поезії для дітей : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. І. Атрошенко. – Запоріжжя, 2005. – 23 с.

Гірняк С. Тексти творів Уляни Кравченко як репрезентанти мовних особливостей Східної Галичини / С. Гірняк // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Філологія (мовознавство). – 2014. – Вип. 19. – С. 274 – 286.

Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 350 с.

Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

Калашник В. С. Образно-смислова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу / В. С. Калашник // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 519. – Серія: Філологія. – 2001. – Вип. 32. – С. 3 – 11.

Кравченко У. Вибрані твори / Кравченко У. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1958. – 498 с.

Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х. : Вид. група «Основа», 2009. – 191 с.

Литвин О. О. Лінгвопоетика флорономенів у мові творів Ольги Кобилянської та Уляни Кравченко: автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Литвин. – Х., 2017. – 20 с.

Підгірянка Марійка. Учись, маленький!: Вірші, казки, п’єси, загадки / М. Підгірянка. – К. : Веселка, 1994. – 239 с.

Підгородецька І. Ю. Асоціативно-образне поле КРАСА в контексті української літератури для дітей (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ю. Підгородецька . – Х., 2011. – 20 с.

Потебня А. А. I. О некоторых символах в славянской народной поэзии. II. О связи некоторых представлений в языке. III. О купальских огнях и сродных с ними представлениях. IV. О доле и сродных с нею существах / А. А. Потебня. – 2-е изд. – Х. : Изд. М. В. Потебня, 1914. – 243 с.

Ткаченко Т. Флористична символіка у малій прозі Дарії Віконської та Уляни Кравченко / Т. Ткаченко // Теоретична і дидактична філологія. – 2015. – Вип. 19. – С. 148 – 158.

Цепкало Т. О. Міфологема місяця в поезіях Дмитра Павличка та Марійки Підгірянки / Т. О. Цепкало // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки : зб. наук. ст. – 2014. – Вип. III. – С. 331 – 338.

REFERENCES

Atroshenko, G. I. (2005). *Linguistic style of Ukrainian poetry for children* (Master's thesis, Zaporozhye National Pedagogical University, Zaporozhye, Ukraine) (in Ukr.)

Girnyak, S. (2014). Texts by Ulyana Kravchenko as Representatives of the Language Features of Eastern Galicia. *Naukovi zapysky [Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho] Seriya: Filolohiya (movoznavstvo) (Scientific Notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynsky] Series: Philology (Linguistics)*, *19*, 274–286 (in Ukr.)

Kalashnik, V. S. (2011). Image and semantic unity as a means and a sign in the poetic language picture of the world. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina (Bulletin of Kharkiv National University named after. V. N. Karazin)*, *519, 32*, 3–11 (in Ukr.)

Kravchenko, U. (1958). *Selected Works*. Kyiv: Derzhavne vyd-vo khudozhn′oyi literatury (in Ukr.)

Litvin, O. O. (2017). *Linguopoetics of floronomy in the language of works by Olga Kobilyanska and Uliana Kravchenko* (Master's thesis, Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine). Kharkiv (in Ukr.)

Pidhirinka, M. (1996). *Learn a little!: Poems, fairy tales, plays, puzzles*. Kyiv: Veselka (in Ukr.)

Pidgorodetskaya, I. Yu. (2011). *Association-shaped field of BEAUTY in the context of Ukrainian literature for children (second half of the XIX – early XX centuries)* (Master's thesis, Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine). Kharkiv (in Ukr.)

Potebnya, A. A. (1914). I. About some symbols in the Slavic folk poetry. II. On the relationship of certain representations in the language. III. About the bather's lights and their representations with them. IV. About the share and its creatures with her (2-nd ed.). Kharkiv (in Russ.)

Tkachenko, T. (2015). Floristic Symbols in Small Prose by Darya Viconskaya and Ulyana Kravchenko. *Teoretychna i dydaktychna filolohiya (Theoretical and Didactic Philology)*, *19*, 148 – 158 (in Ukr.)

Tsepkalo, T. O. (2014). The micrphologem of the journey in the trains of Dmitro Pavlichko and Mariika Pidgiryanka. *Naukovi zapysky Berdyans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Filolohichni nauky (Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Philological sciences)*, *III*, 331 – 338 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1999). *Essays on Ukrainian Literature: Stylistics and Language Culture*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2009). *Language and aesthetic signs of Ukrainian culture*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)

Статтю отримано 12.06.2017

Olga Cherems'ka, Viktoria Sukhenko

IMAGE OF *BEAUTY* IN ULIANA KRAVCHENKO AND MARIYKA PIDHIRIANKA'S POETIC WORLD VIEW (IN THE POETRY FOR CHILDREN)

Disclosing the lingual realization of such spiritual substances as truth, goodness, love, beauty involves an appeal to the language of masters of the fiction word. The dominant role of beauty as fiction-language universal in poetic texts for children determines the needs of its comprehensive linguistic analysis.

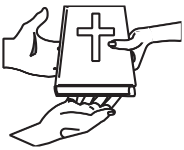
In the article the language means of environment and human beauty creation in the poetry of Uliana Kravchenko and Mariyka Pidhiryanka for children are investigated. The verbal-figurative dominants explicating author aesthetic world perception are determined. The common and distinctive features of the writers' verbal creativity in using the tropes are revealed.

Visible reproduction of images of beauty painted with a word is a characteristic feature of Ukrainian poetry for children. In the verses of Uliana Kravchenko and Mariyka Pidhiryanka a hymn of nature and human beauty is. Emotional expression of beauty sense is represented by lexical units with positive evaluative semantics, in particular, floronomens, cosmonyms, names of colours which form an associative-figurative field *beauty*. The most images of poetic texts created by

traditional epithets, comparisons, metaphors have meanings cognate to folk-lore.

Uliana Kravchenko's language style is characterized by extensive using of plants' ethnic names, including flowers, for creation of landscape descriptions. Names of trees appear more often in Mariyka Pidhiryanka's poetry. Images of Kalyna, Smerichka as national cultural symbols of the Ukrainian people are personalized. Using cosmonyms for creation of environment and soul beauty images inheres in Mariyka Pidhiryanka's poetical language. Cosmonyms occur principally for depiction of environment in Uliana Kravchenko's poetical works. They usually associatively denote of human positive features.

Individual-author epithets, metaphors, comparisons are found in the languages of Uliana Kravchenko and Mariyka Pidhiryanka. Space and Earth objects, the world of flora and fauna appear in specific sensory images. They esthetize poetical reality.

СЛОВО В САКРАЛЬНОМУ СТИЛІ

УДК 811.161.2

Наталія Мех

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МОВНО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ

У статті зроблено спробу проаналізувати сучасний український мовно-культурний простір, а саме такий його великий сегмент, як духовна культура. Культура є предметним полем формування цінностей. А цінності, в свою чергу, становлять фундамент культури.

Цінності є осередком духовного життя суспільства. Вони сприяють єдності, цілісності соціуму, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні.

Для глибшого осмислення процесів, які відбуваються в сучасному українському мовно-культурному просторі, потрібно знати та усвідомлювати ті ціннісні орієнтири, які побутують у свідомості нашого народу здавна. Адже цінності здатні впливати на формування світоглядних орієнтирів.

***Ключові слова**: духовна культура, цінності, мовно-культурний простір, логоцентризм, кардіоцентризм, слово, мова, серце.*

The article attempts to analyze the modern Ukrainian language and cultural space, namely, such a large segment as spiritual culture. Culture is the subject field of the values' formation. And values, in turn, form the foundation of culture..

Values are the focus of the spiritual life of society. They promote the unity, integrity of society, preventing destructive external influence.

For a deeper understanding of the processes that take place in the modern Ukrainian language and cultural space, one needs to know

and understand those value points that have been in the minds of our people since ancient times. After all, values can affect the formation of ideological landmarks.

Key words*: spiritual culture, values, linguistic and cultural space, logocentrism, cardiocentrism, word, language, heart.*

Культура є предметним полем формування цінностей. А цінності, в свою чергу, становлять фундамент культури. Через систему цінностей та ідеалів і визначається культура. Вона «трансформує історичний досвід у знаменування цінностей життя, творчості, духу, у символічний лад спілкування, соціальних значень, вірувань та ідеалів, ієрархії найвищих людських якостей, формування світу людини за вимірами блага, правди, краси» [Кримський 2008: 301].

Цінності є осередком духовного життя суспільства. Вони сприяють єдності, цілісності соціуму, перешкоджаючи руйнівному впливу ззовні.

Для глибшого осмислення процесів, які відбуваються в сучасному українському мовно-культурному просторі, потрібно знати та усвідомлювати ті ціннісні орієнтири, які побутують у свідомості нашого народу здавна. Адже цінності здатні впливати на формування світоглядних орієнтирів.

Прийняття християнства – це, без перебільшення, епохальна інтегративна та об'єднавча подія для всього слов'янського світу, що дала можливість Київській державі увійти в коло країн християнської цивілізації, стати частиною їх інтелектуального і духовного надбання.

Християнство як релігійна система «докорінно змінила хід розвитку державності, духовності і культури східних слов'ян, всього їхнього суспільно-політичного життя. Вона мала не лише суто релігійні, а й нерелігійні наслідки. Християнство прийшло в Русь-Україну не лише як релігія, але і як нові культура, мораль, цивілізація» [Шуба 1999: 65].

Християнська культура – завжди словоцентрична. Адже Господь Ісус Христос – Слово Божеє, втілений Логос.

Пригадаймо як починає Іван Богослов своє Євангеліє:

Споконвіку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. Воно було споконвіку в Бога. Все через Нього сталось,

і без Нього ніщо не сталось, що сталось. У Ньому було життя, і життя було світлом людям. І світло в темряві світить, і темрява не огорнула Його. Ів 1:1-4 [Святе Євангеліє, переклад 2011].

Наголосимо на особливому ставленні до слова, до мови, а також до пісні (до пісенного слова), в українському культурному просторі. А саме, в такому великому його сегменті, як духовна культура.

Такі фрагменти сучасного українського мовно-культурного простору, як українська духовна поетична творчість, зразки літературної творчості з біблійними мотивами, духовні піснеспіви входять у світову культуру та є частиною християнського світобачення та світовідчуття. Духовна поезія, духовна музика, зокрема православні піснеспіви, мають давню історію та вміщують найважливіші загальнолюдські духовні та моральні цінності, що здатні виховати наступні покоління та збагатити суспільство глибинними смислами.

Крім *слова*, українська ментальність, світоглядно-ціннісна свідомість нашої культури висуває на чільне місце *серце* в глибинному, біблійному значенні, як коріння морального життя людини.

Культурологема *серце* розкривається в нашій культурі як «принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (П. Юркевич), як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода), як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко), як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш) та ключ до «господарства душі», її мандрівок у вічність, сфера добра й краси (М. Гоголь).

Архетип «філософії серця» .. є знаменним у тому методологічному розумінні, що стосується як загальнолюдських аспектів української культури, так і її особливих християнських засад та аутентичних рис» [Кримський 2008: 307].

Філософія серця пов’язана з «ідеєю двосвітовості буття, його поділом на «внутрішній» та «зовнішній» світ, з ідеєю подільності природи людини на «сердечну» (глибинну-емоційну, таємничу, надчуттєву, ірраціональну) та інтелектуально-раціональну сфери. .. В особливому,

християнському розумінні ця філософія виходить з ідеї побудови людської моралі на «палючому серці» людини як органа відчуття Бога і протистоїть античному (сократівському) розумінню моральності як функції від розумності людей та знання» [Кримський 2008: 307-308]. У такому аспекті архетип філософії серця діяв в українській культурі від часів Київської Русі до праць К. Транквіліона-Ставровецького, П. Юркевича та ін.

Так, зокрема, у XIX ст., Памфіл Юркевич представив цілісну філософсько-антропологічну концепцію про *серце* як визначальну основу фізичного та духовного життя людини. Серце, на думку автора, – це скарбник і носій усіх тілесних сил людини; центр усіх пізнавальних дій душі; центр морального життя людини, скрижаль, на якому викарбуваний природний моральний закон. Розуму надається значення світла, яким осявається Богом створене життя людського духу; духовне життя виникає раніше за розум, який є вершиною, а не коренем духовного життя людини.

Філософ відзначав у своїй праці «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням Слова Божого» наступне:

«Хто читає з належною увагою Слово Боже, той легко може помітити, що в усіх священних книгах і в усіх богонатхненних авторів *серце* людське розглядається як осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче містище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямами й відтінками» [Хроніка 2000, II: 563].

Відзначимо, що в українській традиції сама філософія серця на генетичному рівні пов’язана з біблійними образами. Показовим є те, що сам концепт *серце* лише у Старому Заповіті згадується 851 раз.

Святе Писання говорить нам про *серце* дуже красномовно. Майже на кожній сторінці Біблії мова йде про *серце*. І той, хто вперше читає її, не може не помітити, що *серцю* надається значення не лише центрального органу чуття, але й важливого органу *пізнання*, органу *думки* та сприйняття духовних впливів. Та більше того: серце у біблійних текстах є органом

спілкування людини з Богом, а відповідно, воно є органом *вищого пізнання*.

Відзначимо, що «не лише про здатність серця сприймати вплив Духа Божого говорить Писання, але представляє його органом, який вдосконалює та виправляє Бог, як центр нашого духовного життя та Богопізнання» [Святитель Лука 2002: 22].

Про це свідчать наступні біблійні тексти, пор.:

Що виявляють діло Закону, написане в *серцях* своїх,
як свідчить їм сумління та їхні думки (Рим. 2: 15);

Поскидайте з себе всі гріхи, якими ви грішили,
І створіть собі нове *серце* та нового духа! (Єз. 18: 31);

Бог Господа нашого Ісуса Христа, Отець слави,
дав вам Духа премудрості та відкриття для пізнання Його,
просвітив очі вашого *серця*, щоб ви зрозуміли,
до якої надії Він вас закликає,
і який багатий Його славний спадок у святих (Еф. 1: 17-18) [див. Святитель Лука 2002].

П. Юркевич відзначає, що «просте читання священних текстів, якщо тільки ми не будемо їх перевитлумачувати згідно з запозиченими ідеями, переконує нас безпосередньо, що священні автори цілком певно й з повним усвідомленням істини визнавали серце осереддям усіх явищ людського тілесного й духовного життя. [...]. Священні автори знали про високе значення голови її у духовному житті людини; проте, повторюємо, осереддя цього життя вони вбачали у серці» [Хроніка 2000, II: 565].

Українська культура, крім того, що вона словоцентрична, є ще й кардіоцентричною. С. Кримський відзначає, що «специфічно національного витлумачення архетип *серця* набуває, починаючи з ідей Г. Сковороди.

Г. Сковорода розробляє філософію серця під кутом зору «внутрішньої людини», того мікросвіту, який є здатним втілювати символічне буття. А це символічне буття схоплює не тільки біблійну мудрість, а й знаковий менталітет української

нації. Саме в такому плані філософія серця й дістала національну довершеність в ідеології кириломефодіївців. Із погляду цих діячів (Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський та ін.) національна культура та історія України – це втілення серця. Тому українська ідея будується на серці, і «внутрішня людина» є суб’єктом зв’язку з рідним краєм, із Україною» [Кримський 2008: 308].

У цей історичний період для українського культурного простору характерним стає актуалізація біблійних мотивів, осучаснення смислів Старого Заповіту та «визнання його рівнозначності в контексті сьогодення з Новим Заповітом. .. Актуалізація Старого Заповіту йде в Україні від Іларіона та Нестора до Крехівської Палеї, з її неперевершеною кількістю апокрифів та інтерпретацій старозавітних текстів (досягає 40 одиниць) і Острозької Біблії (першого у слов’янському світі повного друкованого видання біблійних текстів) та шкільної драми. .. З XIV століття в Україні, спочатку в православних братствах, а згодом у русі фольклорної творчості, поширюються псалми, духовні вірші на старозавітні теми. З ними пов’язана в професійній музиці низка партесних концертів XVII – XVIII століття, у тому числі такі значні твори, як «Сіде Адам прямо рая», «Давидскі днесь» чи концерт А. Веделя «На ріках Вавилонських» [Кримський 2008: 308–309].

Воістину всеосяжна за біблійними текстами роль *серця* в галузі почуття. Воно *веселиться* (Єр.15: 16; Єсф. 1:10; Пс. 103: 15; Пр. 15: 13; 15: 15; 17: 22; Суд. 16: 25), *радіє* (Плач. 5: 15; Прип. 27: 9; Пр. 15: 80; Іс. 66: 14; Пс. 12: 6; Пс. 15: 9; Прип. 23: 15; Екл. 2: 10), *тужить* (Пс. 12: 3; Єр. 4: 19; Пс. 24: 17), *бентежиться та хвилюється* до того, що псалмоспівець кричить (Єр. 4:19; 4 Цар. 6: 11; Пс. 72: 21), *рветься від злоби* (Дії 7: 54) та *горить тріпотливим передчуттям* у Клеопи (Лк. 24: 32). Воно *обурюється* на Господа (Пр.19: 3), *у ньому знаходиться гнів* (Екл. 9: 3), *перелюбна пристрасть* (Мт. 5: 28), *заздрість* (Як. 3: 14), *зверхність* (Пр. 16: 5), *хоробрість та острах* (П. 26: 3; Лев. 26: 36), *нечистота хоті* (Рим. 1: 24), *його перемогають поносіння* (Пс. 68: 21). Але *воно сприймає й втішання* (Филим. 1: 7), здатне до великого почуття уповання

на Бога (Пс. 27: 7; Пр. 3: 5) та скорботи за своїми гріхами (Пс. 38: 19), може бути вмістилищем упокорення та смирення (МТ. 11: 29) [Святитель Лука 2002].

Отже, образ *серця* у Біблії вцілому та у Старому Заповіті, зокрема, формував, до певної міри, філософію серця в українському культурному просторі. Частотність уживання цього образу свідчить про спорідненість «актуалізації Старого Заповіту та архетипу серця, яка спостерігається ще з часів Київської Русі.

Цікавою щодо цього є не тільки класика старокиївської книжності, а й офіційна документація державних осіб. Наприклад, дочка Ярослава Мудрого, королева Франції Анна в Хартії від 1060 року цитує Старий Заповіт, а саме «Пісню пісень», одну з найбільш ліричних та інтимних книг Біблії. Вона посилається також на твори Августина – першого письменника в історії європейської культури, який, за його висловом, присвятив свою творчість психологічному дослідженню «глибин серця». Культом серця пройнята й уся Хартія Анни Ярославни, котра і за стилем, і за змістом, і за лексикою значно відрізняється від аналогічних документів її чоловіка Генріха І, її сина Філіпа І та інших офіційних текстів. Вона пише: «Я ж, Анна, сприйнявши серцем і осягнувши розумом красу, таку принадність, перечитуючи Писання.., розміркувала сама з собою, яким чином я б могла стати учасницею цього блаженства і життя вічного. І ось тоді побажало серце моє спорудити церкву Христову» (з книги Висоцький С. «Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі»).

Отже, аргументація посилання на поклики серця та тексти Старого Заповіту лишалася непереборною у представників старокиївської культури навіть на чужині. Наскрізним цей ідеологічний комплекс Старого Заповіту та філософії серця став і для української культури загалом» [Кримський 2008: 310].

Серце є осередком душевного й духовного життя людини. Так, у серці зачинається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки; у ньому виникають різноманітні наміри й бажання; воно є вмістище волі та її жадань.

Серце є вмістище всіх пізнавальних дій душі. Звертаючись до біблійних текстів, ми знаходимо наступні висловлювання, пор.:

Міркування є *заміри серця* (Пр. 16: 1), порада серця; *а моє серце дало мені раду* (Неєм. 5: 7). Пізнати серцем значить збагнути (5 М. 8: 5); *знати всім своїм серцем* – збагнути цілковито (Єг. 23: 14). Хто не має серця, *щоб пізнати*, той не має *очей, щоб бачити, і вух, щоб слухати* (5 М. 29:3).

Оскільки слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із серця: *із серця свого слова подадуть* (Йов. 8: 10); *бо чим серце наповнене, те говорять уста* (Мт. 12: 34). Якщо виходити з того, що мислення є розмова душі з собою, то той, хто мислить, веде цю внутрішню розмову *в серці своєму; говорив я був з серцем своїм* (Екл. 1: 16) [див. Хроніка 2000: 563-564].

Отже, характерний для українського культурного простору кардіоцентризм та логоцентризм безпосередньо або опосередковано пов’язаний з прийняттям християнства.

Засновникі слов’янської писемності святі рівноапостольні Кирило та Мефодій були «першими серед слов’ян вчителями християнської віри та засновниками слов’янської культури. У широкому просторі слов’янської душі вони посіяли насіння євангельської науки й слова, і щедро зросили його соками божественної благодаті, так, що вона виявила себе у різних формах і величинах» [Калезич 2011: 38]. Святі вважали, що «мова – це дар, який Господь дає всім, як і інші дари» [Калезич 2011: 37].

Між мовою та національною культурою існує тісний взаємозв’язок. І надалі образ Слова в українській культурі розглядається як «Логос», а в «конкретному розумінні, щодо людської мови, – як засіб апостольської місії. Адже з погляду християнської філософії явлення Христа людям – це .. процес, що відбувається через Слово, яке стало плоттю й жило серед нас. Проте вже з XVI століття, коли поширюється рух полемістів, що борються з унією та католицизмом, архетип Слова, – на думку С. Кримського, – починає набувати специфічного статусу. Слово виступає як «меч духовний» (І. Вишенський, Л. Баранович та інші полемісти) і в такому

значенні проходить крізь усю історію української писемності» [Кримський 2008: 313].

Геній українського народу – Тарас Григорович Шевченко – своєю мовотворчістю красномовно свідчить про значущість образу Слова в нашій культурі. Молитовне звертання поета, його прагнення до істини, до святості, до правди, демонструють наступні рядки, пор.:

Скорбящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
(Шевченко, 2: 219).

Логоцентричність українського мовно-культурного простору, ціннісні орієнтири, духовні домінанти нашого народу прочитуються в палкому Шевченковому слові, пор.:

Тойді вже сходила зоря
Над Віфлеємом. Правди слово,
Святої правди і любові
Зоря всесвітняя зійшла!
(Шевченко, 2: 220).

Феномен Слова сяє в українському мовно-культурному просторі від святих рівноапостольних Кирила та Мефодія до Тараса Шевченка і далі до сучасних зразків духовної культури. Справжнє Слово в духовному житті українців завжди високо цінувалося і, маємо надію, буде цінуватися.

Проте наше сьогодення висуває нові виклики. Це й глобалізаційні впливи та ризики, і агресія північного сусіда, і внутрішні непорозуміння та чвари. Але є славне минуле нашої землі, давні традиції, ціннісні орієнтири, починаючи від часів Київської Русі, Запорозької Січи та закінчуючи сучасним спротивом громадянського суспільства знищенню українства. Українська ідея, історія, українське слово, віра та пісня – це ті цінності, які об’єднують і молодше, і старше покоління українців, які люблять свою землю, свою мову та культуру та боронять їх.

Калезич Дімітріє. Слов'янський світ у сфері візантійської духовності / Калезич Дімітріє // Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу : зб. наук. праць / Ред. колегія П. П. Толочко та ін. – К. : Фенікс, 2011. – С. 35 – 40.

Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Кримський С. Б. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

Святе Євангеліє. – К. : Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2011. – 479 с.

Святитель Лука (Войно-Ясенецкий). Дух, душа и тело / Святитель Лука. – К. : Дух і літера, 2002. – 149 с.

Шевченко Т. Зібрання творів : у 6 т. – Т. 2: Поезія 1847 – 1861 / Шевченко Т. – К. : Наук. думка, 2003. – 784 с.

Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політичний аналіз) / О. В. Шуба. – К. : Криниця, 1999. – 324 с.

Юркевич П. Сердце та його значения в духовному житті людини, за вченням Слова Божого / П. Юркевич // Хроніка-2000. Україна: філософський спадок століть. – К. : Український письменник, 2000. – Вип. 39–40. – Ч. II. – С. 563 – 573.

REFERENCES

Kalezich, D. (2011). Slavic world in the field of Byzantine spirituality. In *Orthodoxy – a civilization core of the Slavic world (pp. 35-40)*. Kyiv: Feniks (in Ukr.)

Krymskiy, S. (2008). *Under the signature of Sofia*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyevo-Mohylyans'ka akademiya» (in Ukr.)

Shevchenko, T. (2003). *Collected Works*: In 6 vol. (Vol. 2: Poetry 1847-1861). Kyiv: Naykova dymka (in Ukr.)

Shuba, O. (1999) *Religion in ethnonational development of Ukraine (political analysis)*. Kyiv (in Ukr.)

St. Luke (Voyno-Yasenetskyy). Spirit, soul and body (2002). Kyiv (in Ukr.)

The Holy Gospel (2011). Kyiv: Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church (in Ukr.)

Yurkevich, P. (2000). Heart and its significance in the spiritual life of man, according to the teaching of the Word of God. *Khronika (Chronicle)*, *39-40*, *Part II,* 563 – 573 (in Ukr.)

Статтю отримано 10.05.2017

Natalia Mekh

MODERN UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURAL SPACE: VALUE OURITIES

The article attempts to analyze the modern Ukrainian language and cultural space, namely, such a large segment as spiritual culture. Culture is the subject field of the values' formation. And values, in turn, form the foundation of culture.

Values are the focus of the spiritual life of society. They promote the unity, integrity of society, preventing destructive external influence.

For a deeper understanding of the processes that take place in the modern Ukrainian language and cultural space, one needs to know and understand those value points that have been in the minds of our people since ancient times. After all, values can affect the formation of ideological landmarks.

We will emphasize the special relation to the word, to the language, as well as to the song (to the song's word), in the Ukrainian cultural space. Namely, in such a large segment as spiritual culture.

In addition, Ukrainian mentality, philosophical-value consciousness of our culture places the heart at the prominent place in the deep, biblical sense, as the roots of human moral life. Cardiocentrism and logocentrism, directly or indirectly related to the adoption of Christianity, are characteristic of the Ukrainian cultural space.

Such fragments of modern Ukrainian language and culture as Ukrainian spiritual poetry, examples of literary work with biblical motifs, spiritual songs are part of the world culture and are part of the Christian worldview and attitude. Spiritual poetry, spiritual music, in particular Orthodox churches, have a long history and contain the most important universal spiritual and moral values that can raise the next generations and enrich the society with profound meanings.

УДК 81’38 Наталія Пуряєва

ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ ЛІТУРГІЙНОГО ТЕКСТУ: ЦИТАТА І ПАРАФРАЗ

У статті розглянуто два типи міжтекстових зв’язків, актуальних при творенні літургійного (богослужбового) тексту: цитату і парафраз. Визначено, що прототекстами літургійного тексту є біблійні, патристичні, гомілетичні, агіографічні тексти, з яких у літургійний текст запозичувалися окремі вирази та фрагменти (цитата). Парафраз полягає у перетворенні прототексту в основний літургійний жанр – гімн, хвалу.

Ключові слова: *інтертекстуальність, літургійний текст, цитата, парафраз*

The article considers two types of intertextual interrelations relevant for liturgical (worship) text production: quotation and paraphrase. It has been defined that the prototexts of liturgical text are biblical, patristic, homiletic, hagiographical texts from which definite expressions and fragments (quotation) were borrowed into liturgical text. Paraphrase lies in transformation of prototext into the main liturgic genre – hymn, praise.

Key words: *intertextuality, liturgical text, quotation, paraphrase*.

Як відомо, літургійний (богослужбовий) текст – це текст, який використовують під час відправи богослужінь. У жанровому плані в ньому можна умовно диференціювати два типи текстів: *гімнографію* (від гр. ὁ ὕμνος «урочиста пісня», «гімн» та гр. γράφω «пишу») з поділом на мікрожанри стихира, тропар, кондак тощо та *евхографію* (від гр. εὐχή «молитва») – молитовний матеріал у вузькому сенсі цього слова.

Специфікою літургійного тексту є його похідний, вторинний характер щодо цілого корпусу сакральних текстів християнства, що мають авторитет *джерела і правила (закону) віри*. У християнській традиції, яка надає канонічним текстам Святого Письма (Старого і Нового Завіту) статусу богонатхненних, тобто написаних безпосередньо під дією Святого Духа і таких, що містять у собі Божественне Одкровення, саме Біблія є *першоджерелом віри* і *найвищим критерієм істини* [Давыденков]. Іншим важливим складником християнської

традиції є Священне Передання – тексти, що містять сформоване на основі осмислення Святого Письма та у світлі духовного досвіду Церкви її кодифіковане віровчення і способи боговшанування (догматичні положення, викладені у Символах віри та рішеннях Вселенських соборів; церковні канони, твори, послання і проповіді отців та учителів Церкви, житія святих, богослужбові чини). Важливо зауважити, що взаємодія між Писанням і Переданням полягає не у взаємодоповненні. Це радше нерозривно пов'язані між собою форми вираження, збереження і поширення єдиного змісту (Божественного Одкровення), що відрізняються лише у функціональному і жанровому плані. «Можна сказати, – стверджує автор катехизму О. Давиденков, – що одна і та сама Богоодкровенна істина у Святому Письмі благовістується, у Правилі віри виражається в доктринальній формі, а в літургійному житті Церкви – чиниться і славословиться» [Давыденков].

Літургійні тексти тісно пов'язані зі Святим Письмом, Священним Переданням, вони є специфічною у функціональному та жанровому аспектах *формою* його існування, а тому корелюють із такими прототекстами:

- **Святе Письмо** (Біблія Старого і Нового Завіту),
- **патристика** (твори отців та учителів Церкви, постанови Вселенських соборів, Символи віри, церковні канони),
- **гомілетика** (ораторська проза: послання та «слова» отців Церкви),
- **агіографія** (житія святих, мартирологія) [Чевела 2009: 281].

Взаємодію між літургійним текстом та його прототекстами (класифікація французької дослідниці Н. П'єге-Гро) визначають два основні типи зв'язків: 1) співприсутності в одному тексті двох чи кількох текстів; 2) похідності одного тексту від іншого (дериваційні зв'язки) [Пьеге-Гро 2008], які в традиційних термінах концепції міжтекстових зв'язків окреслюють як *інтертекстуальність*[1] та *гіпертекстуальність*.

---

[1] Термін *інтертекстуальність,* таким чином, має широке та вузьке значення, у першому випадку виступаючи еквівалентом поняття «міжтекстові зв'язки». у другому – позначаючи один із їхніх типів, а саме співприсутність у тексті двох чи кількох текстів.

У своїй статті ми приділимо увагу двом підтипам першого та другого типів, що є найпоказовішими для літургійного тексту, а саме цитаті як прояву інтертекстуальності та парафразу – як прояву гіпертекстуальності.

Цитата. Процес літургійного текстотворення супроводжувало запозичення окремих виразів та текстових фрагментів із зазначених вище прототекстів. Так, сформоване на основі юдейської синагогіальної відправи, християнське богослужіння успадкувало *псалми*[2]. Вони є своєрідним кістяком літургійних текстів, навколо якого «нарощений» гімнографічний та евхографічний матеріал. Псалми (або їх окремі вірші, піввірші) лягли в основу низки богослужбових жанрів і композицій – антифон, прокимен, алилуарій, шестипсалміє, кафизма.

Зі Святого Письма в літургійний текст як цитати увійшли також: 1) *біблійні пісні* (*гімни*), серед яких, зокрема, пісня Мойсея після переходу Червоного моря «Господь кріпость моя і слава» (Вих. 15: 1–19), пісня пророка Ісаї «Від ночі ранньої» (Іс. 26:9-19), пісня Богородиці «Величає душа моя Господа» (Лк. 1: 46–55), пісня пророка Захарії «Благословен Господь Бог Ізраїля» (Лк. 1: 68–79), які лягли в основу композиції канону утрені; 2) власне *молитви*: молитва «Отче наш» (Господня молитва) (Мт. 6: 9–13); молитва (пісня) Симеона «Нині відпускаєш» (Лк. 2: 29–32), Митарева молитва «Боже, милостивий будь мені, грішному» (Лк. 18: 13); 3) *славослів’я*: «Слава у вишніх Богу і на землі мир, в людях благовоління!» (Лк. 2: 14) – у складі великого славослів’я виголос ангелів, які сповіщали пастухам про народження Божого Сина; 4) *благословення*: «Благодать Господа нашого Ісуса Христа, любов Бога Отця, і причастя Святого Духа нехай буде з усіма вами» (2 Кор 13:13) – слова апостола Павла з послання до коринтян, що є кінцевим благословенням Божественної Літургії тощо.

Прикладом цитати з догматичного тексту є, зокрема, Символ віри, або молитва «Вірую» («Вірую, в єдиного Бога

[2] Псалми – жанр і форма молитовної поезії, що побутує в богослужбовій практиці юдаїзму та християнства. Збірка псалмів – Псалтир – є окремою книгою Біблії.

Отця Вседержителя»), – стисле формулювання християнського віровчення, укладене та затверджене на І та ІІ Вселенських соборах, або так званий короткий символі віри – тринітарна формула «В ім’я Отця і Сина і Святого Духа» – первісно частина настанови Ісуса Христа апостолам: «Тож ідіть, і навчіть всі народи, христячи їх в Ім’я Отця і Сина, і Святого Духа…» (Мт. 28: 19).

Гомілетичний прототекст найбільше відбився в гімнографії свят, оскільки тема гомілії (похвального слова, панегірика), як правило, стосувалася події чи особи, пам’ять якої вшановувалася. Так, наприклад, перший ірмос Різдвяного канона, автором якого був гімнограф VIII ст. св. Косьма Маюмський, є цитатою початкових слів «слова» на Різдво Христове видатного отця Церкви св. Григорія Богослова: «Христос народжується – славте! Христос із небес – зустрічайте! Христос на землі – бадьортеся! Співайте Господеві, вся земле, і весело заспівайте, люди, бо він прославився!» [Молитвослов 1990: 1147]. Тропарі канону Пасхальної утрені, що їх уклав св. Йоан Дамаскін (VIII ст.), – це також цитати з гомілій святителя Григорія Богослова: «Воскресіння день, просвітімся торжеством, і одні одних обнімімо, та скажімо: Браття»; «О, Пасхо велика й найсвятіша, Христе! О, Мудросте, і Слово Боже й Сило! Подай нам з тобою справді участь брати у невечірнім дні царства твого» [Скарга]. Загалом, як зауважує Н. Скарга, «з гомілій та святкових слів св. отців цитувалися окремі фрази, виражені в яскравій риторичній формі. Це був готовий «будівельний матеріал» для церковної поезії» [Скарга].

Важливо відзначити, що специфічним і надзвичайно поширеним явищем у літургійних текстах є *центони* – тексти, утворені шляхом нанизування, комбінації різноджерельних цитат. Так, приміром, Серафимська пісня – це поєднання гімну серафимів із видіння старозавітного пророка Ісаї «Свят, свят, свят Господь Саваоф! Повні небо і земля слави його» (Іс. 6: 3) та слів похвали, якими в Новому Завіті вітали Ісуса Христа під час Його в’їзду в Єрусалим: «Благословен, хто йде в ім’я Господнє! Осанна в вишніх!» (Мт. 21: 9). Третій ізобразительний антифон Божественної Літургії, відомий

під назвою «Блаженні», є поєднанням слів розіп'ятого разом з Ісусом Христом благочестивого розбійника «Пом'яни мене, Господи, коли прийдеш у царство Твоє» (Лк. 23: 42) та частини Нагірної проповіді, де Христос промовляє заповіді блаженств: «Блаженні вбогі духом, бо їх є царство небесне...» (Мт. 5: 3–12).

Парафраз. Парафраз як тип гіпертекстуальності є породженням одного тексту на основі іншого шляхом трансформації змісту та вираження останнього. Така трансформація текстів-прототипів – другий за продуктивністю прийом творення літургійного тексту.

У християнській релігії літургійний обряд є найвищою формою *боговшанування* і *богоспілкування* [Людоговский 2003: 108]. Літургійне богослов'я визначає богослужіння як *комунікативний акт*, який відбувається в результаті сходження Бога до людини (*катабазис,* від гр. κατάβασις «зішестя») в Божественному Одкровенні та піднесенні людини до Бога в актах прослави, подяки, поклоніння (*анабазис* з гр. κατάβασις «сходження») [Кунцлер 2001: 17]. Текст, який людина спрямовує до Вищої сили під час богослужіння, словами самого богослужіння названо «жертвою хвали» [Священна 1996: 53], тобто словесним жертвоприношенням. Отож, під час літургійного обряду відбувається, умовно кажучи, взаємодія текстів двох природ: 1) Божого Слова – Святого Письма, що є власне Божественним Одкровенням і в контексті богослужіння прямим уособленням Бога Слова, та 2) літургійного слова, яке є людською відповіддю (сказати б, відгомоном, луною) на Боже Слово у властивій для нього, з огляду на сказане вище, *глорифікативній* (від лат. gloria «слава»), *адоративній* (від лат. adoratio «благоговіння, поклоніння») формі. Енергію літургійного слова стисло, але точно передає одна з центральних літургійних лексем – *алилуя*, що в буквальному перекладі з давньогебрайської означає: «Тут Господь, хваліть Його!» [Шмеман]. Це урочистий, радісний виголос тих, хто досвідчує Божу присутність; воно відкриває саму сутність літургійної молитви: стояння перед Богом [Шмеман].

Невипадково, провідним жанром усіх літургійних текстів є гімн, похвала, прослава, подячна пісня [Седакова].

Зі Святим Письмом літургійний обряд пов’язує ще одна важлива його функція – богослужіння, тобто здійснювана знову і знову актуалізація вже одного разу вчинених спасительних Божих дій, передбачених пророками в Старому Завіті та описаних у Новому, із метою постійного оновлення у світі – Божої присутності, а в людині – Божого образу [Богослужение]. Богослужіння не символічна, а онтологічна реальність: згадування біблійної події є тут самою подією, а факт її проголошування – фактом присутності і співучасті в ній [Скарга], пор.: *Величне в преславне чудо сьогодні здійснюється: Діва народжує, її ж лоно не зотліває, Слово приймає тіло і від Отця не відокремлюєтся. Ангели з пастирями славлять і ми з ними співаємо: Слава на висотах Богові, і на землі мир!* (стихира Різдва Христового) [Молитвослов 1990: 1144].

Вчора нас поховано з тобою, Христе; встаємо нині з тобою воскреслим, бо вчора нас з тобою розп’ято. Тож і прослав, Спасе, у царстві своїм (ірмос канону Пасхальної Утрені) [Молитвослов 1990: 639].

Однак, відтворюючи біблійну подію, літургійні тексти, за визначенням О. Седакової, «не переказують оповіді Євангелій, а наче переводять її в інший вимір: у простір гімну, тобто хвали тому, про що щойно було сказано і роздумів про це» [Седакова]. Адже саме похвала, гімн – це апріорі поетичні жанри, які у візантійській культурі, що в її надрах створювався літургійний текст, були єдиною відповідною формою звертання до божества [Седакова].

Таким чином, при «перетворенні» біблійного тексту в літургійний відбувається насамперед трансформація прози в поезію, оповіді – в гімн (прикметно, що первісно термін «парафраз» позначав якраз саме це явище).

Пор. опис події Різдва Христового в біблійному та утвореному на його основі літургійному тексті:

Євангеліє від Луки 2: 6–16

І сталось, як були вони там, то настав їй день породити. І породила вона свого Первенця Сина, і Його сповила, і до ясел поклала Його, бо в заїзді місця не стало для них… А в тій стороні були пастухи, які пильнували на полі, і нічної пори вартували отару свою. Аж ось Ангол Господній з’явивсь коло них, і слава Господня осяяла їх. І вони перестрашились страхом великим… Та Ангол промовив до них: Не лякайтесь, бо я ось благовіщу вам радість велику, що станеться людям усім. Бо сьогодні в Давидовім місті народився для вас Спаситель, Який є Христос Господь. А ось вам ознака: Дитину сповиту ви знайдете, що в яслах лежатиме. І ось раптом з’явилася з Анголом сила велика небесного війська, що Бога хвалили й казали: Слава Богу на висоті, і на землі мир, у людях добра воля! І сталось, коли Анголи відійшли від них в небо, пастухи зачали говорити один одному: Ходім до Віфлеєму й побачмо, що сталося там, про що сповістив нас Господь. І прийшли, поспішаючи, і знайшли там Марію та Йосипа, та Дитинку, що в яслах лежала (Лк. 2: 6–16) [Біблія].

Коли ж народився Ісус у Віфлеємі Юдейськім, за днів царя Ірода, то ось мудреці прибули до Єрусалиму зо сходу, і питали: Де народжений Цар Юдейський? Бо на сході ми бачили зорю Його, і прибули поклонитись

Гімнографія Різдва Христового

Сьогодні Христос народжується в Вифлиємі від Діви, сьогодні Безпочатковий починається і Слово стає тілом; небесні сили радіють і земля людьми веселиться; мудреці владиці дари приносять і пастирі подивляють Народженого. Ми ж раз у раз виголошуємо: Слава во вишніх Богу. і на землі мир, в людях благовоління [Молитвослов 1990: 1150].

Діва днесь преістотного родить і земля вертеп неприступному приносить. Ангели з пастирями славословлять, а волхви зо звіздою подорожують, бо ради нас родилося дитя мале – превічний Бог [Прийдіте 1998: 723].

Таїнство бачу я дивне і преславне: небом стає вертеп, престолом херувимським – Діва, оселею – ясла, в яких лежить неосяжний Христос Бог. Його оспівуючи. величаємо! [Молитвослов 1990: 1148].

Прийдіть вірні, і подивімся, де народився Христос. та йдімо за мудрецями, східними царями, куди прямує зоря. Його там ангели оспівують безперестанно, пастухи ж на сопілках грають достойну пісню: Слава на небі тому. хто нині від Діви Богородиці народився у вертепі у Вифлиємі юдейськім [Молитвослов 1990: 1150].

Різдво твоє, Христе Боже наш, засвітило світові світло

Йому [...] І ось зоря, що на сході вони її бачили, ішла перед ними, аж прийшла й стала зверху, де Дитятко було. А бачивши зорю, вони надзвичайно зраділи. І, ввійшовши до дому, знайшли там Дитятко з Марією, Його матір'ю. І вони впали ницьма, і вклонились Йому. І, відчинивши скарбниці свої, піднесли Йому свої дари: золото, ладан та смирну (Мт. 2: 1–11) [Біблія].

розуміння: в ньому бо ті, що звіздам служили, від звізди навчилися поклонятися тобі – Сонцю правди, і пізнавати тебе – Схід з висоти. Господи, слава тобі [Прийдіте 1998: 723].

Як бачимо, літургійний текст – це не просто поетична трансформація біблійної чи богословської «прози»; це текст *інтерпретативний* – такий, що в поетичних образах дає богословську інтерпретацію священної події чи особи [Седакова]. Така функція змушує, з одного боку, говорити про участь в його продукуванні певного елемента-*посередника* між ним і текстом Святого Письма (якими були, зокрема, гомілія, догмат, житіє святого), а з іншого – розглядати його самого як богословський текст. Адже головний принцип літургіки звучить так: lex orandi lex credendi est – «закон молитви є законом віри» [Шмеман]. Невипадково у східнослов'янській християнській традиції саме літургійні тексти служили головним і чи не єдиним джерелом богослів'я [Седакова]. Тому цілком справедливим видається твердження про те, що «в піраміді літературних жанрів, увінчаній Святим Письмом, гімнографія та евхографія утворюють шар, який безпосередньо «підстилає» Писання та, у свою чергу, покоїться на богослов'ї» [Прохоров 1972: 122].

Процес трансформації євангельського оповіді у форму прослави крізь призму богословського узагальнення (тут – догмату про Пресвяту Тройцю) яскраво ілюструє тропар Хрещення (Богоявлення) Господнього. У події хрещення Ісуса Христа у водах ріки Йордан від Івана Хрестителя акцентовано на явленні Бога в трьох Особах (зміст свята) через спеціально вжиту тут богословську (тринітарну) термінологію, пор.:

Чотириєвангеліє	**Тропар Хрещення (Богоявлення) Господнього**
І охристившись, Ісус зараз вийшов із води. І ось небо розкрилось, і побачив Іван Духа Божого, що спускався, як голуб, і сходив на Нього. І ось голос почувся із неба: Це Син Мій Улюблений, що Його Я вподобав! (Мт 3:16-17) [Біблія].	Коли в Йордані хрестився Ти, Господи, *Троїчне* явилося поклоніння: бо Родителя голос свідчив Тобі, возлюбленим Сином Тебе називаючи; і Дух у виді голубинім засвідчив твердість слова. Явився Ти, Христе Боже, і світ просвітив, *слава Тобі* [Прийдіте 1998: 737].

Пор. також, як подія Різдва Христового (євангельський уривок наведений вище) передається в літургійному тексті через призму догмату воплочення від Духа Святого і Марії Діви, прийнятого на IV Вселенському соборі в 451 р. та за допомогою відповідного терміна: Богородице Діво, що породила Спаса! Ти знищила первісне прокляття Єви, бо стала Матір'ю того, хто є вподобанням Отця, тримаючи в обіймах *воплочене Боже Слово*. Це тайна незбагненна, яку ми єдиною вірою всі звеличуємо, проголошуючи з тобою: Невимовний Господи – слава тобі! [Молитвослов 1990: 1150].

Отже, парафраз як прийом творення літургійного тексту на основі прототекстів визначало: послаблення наративного начала прототексту, своєрідне конденсування, «згущування», а отже, і ускладнення його змісту (зокрема шляхом використання богословської термінології) та посилення риторичного, стилістичного елемента [Чевела 2010: 40]. Це було спричинено його основним призначенням – передати смисл біблійної події, її богословське значення у формі прослави, хвали [Седакова].

Відношення співприсутності й похідності текстів – це визначальні ознаки інтертекстуальних літургійних текстів, зумовлені загальним синкретизмом, що притаманний цілому корпусу сакральних текстів християнства – Писанню та Переданню. Отож акт творення літургійного тексту, за влучним визначенням О. Седакової, був радше актом «*со-творення*» – у первісному значенні цього слова, тобто співтворення, коли

автор нового тексту не «придумує» щось, а «приводить до ладу вже готовий матеріал у якомусь новому порядку» [Седакова]. Такий текстотвірний процес важко окреслити відомою метафорою М. Бахтіна «чуже слово». Радше варто говорити про «іншобуття» біблійного, гомілетичного, догматичного слова в літургійному контексті [Чевела 2010: 40], його розгортання в новому функціональному просторі, своєрідне перетікання в іншу, літургійну, форму.

Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту, із мови давньоєврейської і грецької на українську наново перекладена. – Б. м., 1988. – 1531 с.

Богослужение [Електронна версія] // Православная энциклопедия. – Режим доступу: http://www.pravenc.ru/text/149589.html

Давыденков О. В. Катехизис. Ч. I. Понятие о Божественном Откровении [Електронна версія]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Oleg_Davydenkov/katehizis/2

Кунцлер М. Литургія Церкви / Міхаель Кунцлер. – Львів : Свічадо, 2001. – 616 с.

Людоговский Ф. Б. Современный церковнославянский язык: обоснование существования и определение понятия / Ф.Б. Людоговский // Славянский вестник. – 2003. – Вып. 1. – С. 106 – 119.

Молитвослов. Часослов – Октоїх – Тріодь – Мінея. – Рим, Торонто : Вид-во ОО. Василіян, 1990. – 1373 с.

Прийдіте поклонімся: молитовник. – Львів : Свічадо, 1998. – 960 с.

Прохоров Г. М. К истории литургической поэзии: гимны и молитвы патриарха Филофея Коккина / Г.М. Прохоров // *Труды Отдела древнерусской литературы*. – 1972. – Т. 27. – С. 120 – 149.

Пьеге-Гро Н. Введение в теорию итертекстуальности / Пер. с фр. Г. К. Косикова, В. Ю. Лукасик, Б. П. Нарумова / Общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 240 с.

Священна і Божественна Літургія святого отця нашого Йоана Золотоустого. – Львів, 1996. – 95 с.

Седакова О. О литургической поэзии. Комментарий первый. Утренние евангельские стихиры. Стихира глас восьмой [Електронна версія]. – Режим доступу: http://www.olgasedakova.com/Poetica/1128

Скарга Н. Актуальные проблемы современного гимнографического творчества. Проблема жанра и стиля / Никон

Скарга [Електронна версія]. – Режим доступу: http://www.optina.ru/pub/p44/

Чевела О. В. Герменевтика литургической поэзии: историко-лингвистическое исследование: автореф. дис. ... д. филол. н. / О. В. Чевела. – Казань, 2010. – 50 с.

Чевела О. В. От притчи к аллегории: аллегореза как прием построения сакрального текста / О. В. Чевела // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 2. – С. 280 – 285.

Шмеман А. Православное богослужение. Литургия [Електронна версія]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/pravoslavnoe-bogosluzhenie-liturgiya

REFERENCES

The Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament from the language of Hebrew and Greek into Ukrainian is re-translated, (1988) (in Ukr.)

Chancellor, M. (2001). *Liturgy of the Church*. Lviv: Svichado (in Ukr.)

Chevela, O. V. (2009). From the parable to the allegory: allegory as a method of constructing a sacred text. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo (Bulletin of the Nizhny Novgorod University. NI Lobachevsky)*, *2*, 280 – 285 (in Russ.)

Chevela, O.V. (2010). *Hermeneutics of liturgical poetry: historical and linguistic research*. (Master's thesis, Kazan Higher Command School, Kazan, Russia) (in Russ.)

Come to worship. Prayer book (1998). Lviv: Svichado (in Ukr.)

Davydenkov, O.V. and Catechism, Ch.I. *Concept of Divine Revelation*. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Oleg_Davydenkov/katehizis/2 (in Russ.)

Divine service. *Orthodox Encyclopedia*. Retrieved from http://www.pravenc.ru/text/149589.html

Ludogovsky, F. B. (2003). Modern Church Slavonic Language: Justification of Existence and Definition of the Concept. *Slavyanskiy vestnik (Slavic poetry)*, *1*, 106 – 119 (in Russ.)

Pierre-Gro, N. (2008). *Introduction to the theory of ittertextuality*. Moscow: Izdatel'stvo LKI (in Russ.)

Prayer-headed Hours – Oktoikh – Triode – Mineyah (1990). Rome, Toronto: Vyd-vo OO. Vasyliyan (in Ukr.)

Prokhorov, G. M. (1972). To the history of liturgical poetry: hymns and prayers of the patriarch Philotheus Kokkin. *Trudy Otdela*

drevnerusskoy literatury (Proceedings of the Department of Old Russian Literature), *27*, 120 – 149 (in Russ.)

Sacred and Divine Liturgy of our Father Ioanna Zolotoustoho (1996). Lviv (in Ukr.)

Schmemann, A. *Orthodox Worship. Liturgy*. Retrieved from https://azbyka.ru/pravoslavnoe-bogosluzhenie-liturgiya (in Russ.)

Sedakova, O. *About liturgical poetry. Commentary first. Morning Gospel Sticks. Stichera eighth*. Retrieved from http://www.olgasedakova.com/Poetica/1128 (in Russ.)

Skarga, N. *Actual problems of modern hymnographic creativity. The problem of genre and style*. Retrieved from http://www.optina.ru/pub/p44/ (in Russ.)

Статтю отримано 28.05.2017

Natalia Pur'ajeva

CONCERNING THE INTERTEXTUALITY OF LITURGICAL TEXT: QUOTATION AND PARAPHRASE

Liturgical texts are a component of Sacred tradition closely connected with the Holy Writ and a specific in functional and genre aspects form of its existence. Therefore, they are characteristic of intertextual connections with biblic, patristic, homiletic and hagiographical prototexts. The most demonstrative for liturgical texts are two types of intertextual interrelation: quotation as a display of copresence of two or more texts in one text (intertextuality) and paraphrase as a display of derivation of one text from another (hypertextuality). The process of liturgical text production was accompanied by borrowing separate expressions and text fragments from the abovementioned prototexts: from Bible – psalms, canticles (hymns), doxologies, blessings; Symbols of Faith stated during Ecumenical Councils; fragments of homilies, etc. A special variety of a quotation in liturgical text is centos, which are the texts produced by accumulatiom, combination of the quotations from different sources.

Paraphrase, the second most productive method of creating liturgical texts, lies in transformation of prototext into the main liturgical genre – hymn, praise. Thuswise, it is defined by weakening of narrative basis of prototext, condensation, «concentration», and consequently, complication of its sense (in particular, via usage of theologic terminology and intensification of rethorical, stylistic element. This was caused by its main purpose, i.e. conveying the sense of Biblical event, its theological value in a form of glorifying, praise.

МОВА І ЧАС

УДК 811.161.2'38 Євгенія Карпіловська

МОВА БЕЗ «ГОСТРИХ КУТІВ» (*ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ* У РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ)

У статті розглянуто прояви політкоректності в сучасній українській мовній практиці в зіставленні з аналогічними явищами в інших слов'янських мовах. Проаналізовано засоби створення політкоректних назв у їхньому пов'язанні з культурною традицією українського народу та сучасними змінами в житті українського суспільства. Підкреслено національну специфіку реалізації політкоректності в сучасній українській мовній практиці.

Ключові слова: *політкоректність, мовна практика, непряма номінація, перифрастична номінація, езопова мова, евфемізм, перифраза.*

In the article the expression of political correctness in modern Ukrainian language practice in comparison with similar phenomena in other Slavic languages are considered. The means of creating politically correct nominations in their relations with cultural tradition of the Ukrainian people and modern changes in Ukrainian society are analysed. The national specificity of political correctness realisation in modern Ukrainian language practice are underlined.

Keywords*: political correctness, language practice, indirect nomination, periphrastic nomination, Aesopian language, euphemism, periphrase.*

Відкритість українського суспільства до інтеграції у сучасні світові економічні, суспільно-політичні, культурно-

освітні процеси, якій безвізовий режим, безумовно, додасть позитивних імпульсів, спричинює появу й утвердження в нашому суспільному житті нових понять і явищ. До таких належить поняття *політкоректність.* Як відомо, це поняття та система пов'язаних з його реалізацією дій і приписів виникло у межах американської культури (англійські його позначення – *political correctness* (*correctitude), politically correct, PC*). У цього терміна є вже й низка синонімів, які вирізняють аспекти самого позначуваного ним поняття або вказують на різні наслідки його втілення у мовній практиці: *мовний такт, мовна коректність, вербальний унісекс, дерасіалізація*. Такі ж терміни, як *комерційна коректність*, вказують на ті сфери, у яких дотримання правил політичної коректності стає не просто вимогою безконфліктного спілкування, а дістає цілком відчутний грошовий еквівалент у вигляді прибутків тих, хто їх дотримує.

Щодо історії появи терміна *політична коректність* і суспільного явища, яке він позначив, довідкові джерела, зокрема різні національні версії Вікіпедії, подають різні дати. Так, наприклад, російська Вікіпедія твердить, що цей термін з'явився в 1970-х роках у мові лівих політичних сил на Заході і вживався для позначення особливої «езопової мови» марксистсько-ленінської ідеології та комуністичної пропаганди. Однак більше довіри щодо цього викликає інформація української Вікіпедії. Вона з покликанням на англійську версію й відповідні англомовні джерела твердить, що витоки терміна *політична коректність* (*політкоректність*) слід шукати у справі «Чизхольм проти Джорджії», яку Верховний Суд США розглядав у 1793 р. і вперше щодо постанов нижчих судових інстанцій ужив у своєму рішенні вислів *not politically correct* «політично неправильне, невірне». Зауважу принагідно, що в цій справі не було жодних моментів, пов'язаних з національними, расовими, віковими, статевими ознаками учасників або з їхнім фізичним чи психічним станом, щодо яких могла виникнути така некоректність. Політичну некоректність Верховний Суд США побачив у самому факті позову, який приватна особа – громадянин Олександр Чизхольм – подала на суверенний державний суб'єкт – штат Джорджія.

Звернімо увагу на переклад англійських слів *correct, correctness* в українській мові як *коректний, коректність*. Базове значення англійських слів – 'правильний, вірний', що відбиває, наприклад, польський відповідник англійського терміна *political correctness* (*correctitude*) – *poprawność polityczna*, буквально – 'політична правильність'. Слова *коректний, коректність* в українській мові мають дещо ширший обсяг значення порівняно з англійською мовою. Однотомний «Словник української мови» (К., 2012) виводить його з латинського слова *corrēctus* 'виправлений' і подає такі дефініції властивих йому значень: 1. Який тактовно і ввічливо поводиться з людьми (*він досить коректний*); ввічливий; // Який характеризується коректністю (*коректні запитання*); 2. Правильний, точний (*коректний переклад*) [СУМ-1: 461]. Вибір українського відповідника можна зрозуміти, як прийняти і те, що для загальної мовної практики, спрямованої на спілкування, автори СУМ-1 першим подали для прикметника *коректний* значення 'ввічливий', тобто такий, який уміє вибрати правильний, відповідний певній ситуації засіб висловлення думки. Утім, сучасні публіцистичні тексти, зібрані в Корпусі текстів української мови на порталі mova.info [Корпус], доводять, що для оцінки явищ суспільно-політичного життя, поведінки людей у ситуаціях публічного спілкування, в обговоренні тем, що перебувають у фокусі суспільної уваги, прикметник *коректний* українці частіше вживають саме в значенні 'правильний, такий, що відповідає суті обговорюваного, характеру ситуації спілкування', пор. такі сполуки з ним у текстах сучасної української публіцистики, як *коректне ставлення* (*до Церкви, церковного життя*), *коректні вимоги* (*прописані в ліцензійних документах*), *коректне вирішення* (*ситуації*), *коректне тлумачення* (*двомовності*), *коректна форма* (*письмового запрошення*), *коректна позиція (щодо визначення поняття 'джерела права'*) та інші.

Необхідність обговорення проявів політкоректності (політичної коректності) в сучасній українській, а ширше – у слов'янській, мовній практиці є переконливим доказом радикальних змін у житті українського суспільства, інших

слов'янських народів, зрушень у їхній свідомості та комунікативних практиках. Водночас зіставлення реалізації приписів політкоректності в сьогочасній українській мовній практиці, пріоритетів цього процесу, з їхнім втіленням у мовах інших слов'янських країн дає поживу для роздумів про вплив на утвердження цього поняття національної культурної традиції, закоріненої в нормах спілкування і мовних стереотипах, прийнятих у певному суспільстві. Такі роздуми зайвий раз доводять те, що не можна сліпо й бездумно переносити на інший культурний і мовний ґрунт навіть, здавалося б, добрі й корисні речі. Впровадження приписів і настанов сучасної світової політкоректності слід пов'язати з менталітетом українського народу, з реаліями його культури й змінами в житті сучасного українського суспільства. Цілком можливо, що й нам доведеться виробляти політкоректні назви, подібні до англійських *refuse collector* 'збирач речей, від яких відмовилися' на заміну *bin man* 'людина, що риється в помийниці' чи *horizontally challenged people* 'люди, які долають труднощі через свої горизонтальні пропорції' замість *fat people* 'повні люди' [Тер-Минасова 2000: 217 – 218]. А можливо, ми, щоб не образити таких людей, активізуємо той ресурс інакомовлення, що вже виробила українська мова. Наприклад, про тих нужденних людей, які змушені ритися в помийницях, українці можуть сказати, що їх *обділила своєю увагою держава* або що *вони перебувають за межею бідності,* належать до *малозабезпечених соціальних груп, груп ризику*. Такі добре відомі нам слова, як *злидні* (*злигодні*)*, злидень*, що сьогодні можна потрактувати, як політично некоректні, з'явилися в українській мові саме з метою приховати зміст означуваного поняття, становили колись перифрази, а отже, виконували політкоректну функцію. Це засвідчує їхній прозорий зв'язок з твірною словосполукою *злі дні*.

Політкоректність сьогодні прийнято трактувати як «прагнення знайти нові способи мовного вираження на заміну тих, що зачіпають почуття й гідність індивідуума, утискають його людські права звичною мовною нетактовністю та/або прямолінійністю стосовно расової і статевої належності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього

вигляду тощо» [Тер-Минасова 2000: 216]. Дотримання політкоректності вимагає від мовця комунікативної та культурної компетенції, належний ступінь яких і забезпечує безконфліктне спілкування в певному середовищі і в певних комунікативних ситуаціях. Мовне втілення такої поведінки особи, яка намагається обійти «гострі кути» в спілкуванні із співрозмовником, безпосереднім чи опосередкованим, уникнути тем і способів висловлення, які можуть створити в розмові напруження, а то й відкритий конфлікт, можна було б назвати *мовою без «гострих кутів»*, підкресливши в такий спосіб її призначення. Ця назва, на мою думку, відповідала б уже запропонованим в англомовній фаховій літературі термінам *inclusive language* 'інклюзивна мова, мова, яка включає широке коло понять або предметів, явищ' або *neutral language* 'нейтральна мова'.

Поняття *політкоректності* органічно взаємодіє, а інколи й ототожнюється з поняттями *вихованості*, *толерантності*, *делікатності*, *коректності*, *чемності*, *ввічливості*, *такту*, тобто передбачає наявність у мовця того, що вкладають у загальніші поняття 'виховання' та 'культура' особистості. Мовним втіленням політкоректності стають такі засоби приховання прямих найменувань реалій і понять, небажаних для порозуміння співрозмовників у певних ситуаціях, як евфемізми, перифрази, інакомовлення, іншомовні вкраплення, алегорії. Українці давно й активно їх використовують, торкаючись реалій приватного, інтимного життя, речей, не призначених для сторонніх або нагадування про які може дошкулити людині, пор. старі українські назви в'язниці *темна, холодна*, назви відправлень природних потреб людини (*велика, мала потреба* (*діло*), *випорожнятися, відбувати свої потреби, ходити* (*піти*) *до вітру* (*до двору*), про хворих – *сідати на горщик* (*горня*)), статевих стосунків (*пізнати жінку, зійтися* (про чоловіка і жінку, які живуть без шлюбу) або назви психічнохворих людей: *навіжений, скажений, одержимий, причинний, спричинений, цаплений*, *як не свій,* розмовні *намаханий, поведений*. Назви людей з відхиленнями у психіці від загальноприйнятих норм поведінки в українському суспільстві ще й вказують на певні релігійні приписи,

закорінені в культурній і мовній традиції українців – ставлення до таких людей, як до тих, хто перебуває у Божій волі, під рукою Бога, божих людей. На це вказує етимологія українського слова *убогий* (*вбогий*) й прозора внутрішня форма слова *божевільний* (пор. його з рос. відповідником *сумасшедший*, у якому втілено іншу модель найменування такої особи). Отже, новизни поняттю *політкоректність* для свідомості сучасних українців надає означення *політична* (*політ-*), яке підкреслює соціокультурну його роль, статус складника політики держави, спрямованої на забезпечення злагоди в суспільстві, уникнення конфліктів між його членами або конфліктів його членів з представниками інших держав і народів.

Прояви політкоректності в сучасній українській комунікації доводять усвідомлення мовцями її суспільної і державної ваги. Водночас у деяких сферах прояву політкоректності, передусім у гендерній, виразна й інша тенденція, закорінена в специфіці суспільних змін в Україні і в Славії взагалі, спричинена зростанням соціальної ролі жінок. Активне творення й уживання фемінітивів засвідчують, що українські жінки, як і представниці жіночої статі інших слов'янських країн, не сприймають нагадування про їхню статеву належність, як вияв «чоловічого сексизму», а навпаки, трактують його як доказ своїх успіхів на багатьох традиційно чоловічих ділянках суспільної і державної діяльності. Отже, сучасна українська і, ширше, слов'янська мовна практика не підтримують такий прояв європейської і американської політкоректності, як вербальний унісексизм. Про це свідчать такі нові українські назви осіб жіночої статі, як *бізнесменка, спонсорка, нардепка* [Федурко 2010: 437], *лідерка, прем'єрка, держсекретарка, дизайнерка, детективниця, творчиня.* Вони органічно входять в активно поповнюваний фонд фемінітивів, спільний з іншими слов'янськими мовами, пор. болг. *премиерка, конгресменка, президентка, бодигардка,* чес. *premiérka, manažerka, ergoterapeutka* [Аврамова 2003: 191 – 193] або такі польські новотвори, як *ministra, senatoresa, biznessa* [Waszakowa 1994]. Уникання фемінітивів, зокрема в офіційно-діловому мовленні, у так званому «титульному» іменуванні осіб, ряд авторитетних дослідників української

мови, наприклад, О. Д. Пономарів, вважають порушенням морфолого-стилістичних норм української мови [Пономарів 1999: 164]. Проте нині в українському мовознавстві активно обговорюють необхідність «вербального унісексу» в назвах посад і звань, таких, як *Герой України* (але *мати-героїня*), *спікер Верховної Ради, академік* (*член-кореспондент*) *Національної академії наук України, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка.*

Таку ж полярність у ставленні до фемінітивів демонструють і інші слов’янські мови з давньою традицією творення й уживання таких назв. Про це свідчить, наприклад, спеціальна Ухвала Ради Польської Мови стосовно жіночих форм назв професій і звань від 19 березня 2012 року, у якій підкреслено необхідність в уживанні таких назв враховувати мету й характер комунікативної ситуації. Автори цього цікавого документа нашої доби нагадують, що мові не можна нічого нав’язати – лише практика спілкування спонукає мовців до творення певних назв і підтримує їхнє вживання [Stanowisko].

Якщо фемінітиви викликають дискусії й сумніви щодо їхньої доцільності в сучасній українській професійній мовній практиці, то політкоректність непрямих назв осіб за національною, расовою належністю, віком, станом здоров’я, особливостями поведінки, зовнішності, сексуальної орієнтації і взагалі «особливістю», «інакшістю», «відмінністю» від чинних суспільних норм не викликає заперечень, стає дедалі активнішою в українській і в цілому слов’янській номінації та комунікації. Ще не так давно в нашому міському транспорті можна було почути й прочитати оголошення на взір: *Поступайтеся місцем пасажирам похилого віку, вагітним жінкам, пасажирам з дітьми та особам з* (*явними*) *ознаками інвалідності* чи *інвалідам*. Нині вони зникли або зникають (утім, у київському метрополітені ще можна натрапити на такі заклики на дверях вагонів) разом з прямими вказівками на всіх, хто за тими чи тими своїми ознаками відхиляється від норми, прийнятої в українському суспільстві, є іншим, чужим або відмінним: сліпих, глухих, німих, психічнохворих, розумово відсталих, нужденних,

представників інших рас чи сексменшин. У творенні політкоректних назв таких осіб взаємодіють різні засоби інакомовлення, «езопової мови», ґрунтованих на непрямій номінації: як диференційній (*негромадянин* замість *іммігрант, переселенець, прибулець, прихідько, прибиш, прийшлий, чужинець, іноземець, біженець, приїжджий, відряджений* чи оцінно заряджених, зневажливих – *зайда, приблуда, заволока, заброда, приплентач)*, так і перифрастичній (*діти з особливими потребами, неповносправні діти* (пор. пол. *osoby z niepełnosprawnościami*) замість *діти-інваліди*, *інваліди дитинства* чи *проблемні, важковиховувані діти* (*підлітки*) замість *мало-* (*недо-, неповно-*) *літні злочинці,* (*правопорушники*). Проте у професійному середовищі, у спілкуванні фахівців потреба точно означити явище, об’єкт, певне поняття залишається. Скажімо, лікарю-офтальмологу треба прямо назвати особу, яка має певну хворобу очей, певне відхилення очей, зору людини від прийнятої норми і політкоректна, обтічна назва *особа з проблемами зору* його не влаштовує. Йому треба поставити діагноз і призначити лікування хвороби, а отже, слід її назвати. Отже, позначення *короткозорий, далекозорий, зизоокий, косоокий, більмоокий* (*більмак, більмач*)*, блиндоокий, скалоокий, полудуватий, сліпий* (*сліпець*)*, підсліпий, підсліпуватий, слабозрячий, хворий на глаукому* (*астигматизм*) та інші в цій ситуації не просто прийнятні й доречні, а й украй потрібні для встановлення правильного діагнозу й надання належної медичної допомоги особі з конкретною проблемою зору. А щодо політкоректності в цьому професійному середовищі, то, можливо, з часом лікарі повернуться до старої традиції в присутності *пацієнта* (не *хворого* (!)) розмовляти між собою про його проблеми латиною.

Прояви політкоректності в сучасній українській мовній практиці засвідчують не лише активне входження України до європейських соціокультурних процесів, а й є важливим доказом демократизації українського суспільства, у якому забезпечено права кожного його члена. Політкоректні назви засвідчують нові явища в соціальній диференціації української мови, у творенні для певних ситуацій спілкування, соціальних

груп і проблем спеціального ресурсу номінування, а отже, доводять нові тенденції розвитку українського лексикону. Знання складу ресурсу політкоректності, його призначення й умов вживання в сучасній українській комунікації убезпечить окремого мовця й суспільство в цілому від конфліктів та напруги, створить сприятливий ґрунт для здійснення прав та обов'язків всіх його членів і завдяки цьому – для дальшої його демократизації.

Аврамова Ц. Словообразувателни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на ХХ век / Ц. Аврамова. – София : Heron Press, 2003. – 259 с.

Корпус текстів української мови. – Режим доступу: www.mova.info

Пономарів О. Д. Діяч і діячка, кореспондент і кореспондентка, лікар і лікарка, поет і поетка, поетеса / О. Д. Пономарів // Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посібник. – К. : Либідь, 1999. – С.164 – 165.

Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Федурко М. Ю. Словотвірна морфонологія українських фемінативів у лінгвокультурологічному аспекті / М. Ю.Федурко // Відображення історії та культури народу в словотворенні : зб. наук. пр. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С.433 – 442.

Stanowisko Rady Języka Polskiego w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów, przyjęte na posiedzeniu plenarnym Rady 19 marca 2012 roku. – Режим доступу: www.rjp.pan.pl/index.php

Waszakowa K. Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce. – Warszawa : Wyd. Uniw. Warszawskiego, 1994. – 265 s.

REFERENCES

Avramova, Ts. (2003). *The word-formation of the trend under the name of the government in the Bulgarian and Czech ezik in the region for the twentieth century*. Sofia: Heron Press (in Russ.)

Fedurko, M. Yu. (2010). Slavicular morphology of Ukrainian feminates in the linguocultural aspect. In *Displays the history and culture*

of the people in word-formation (pp. 433 – 442). Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Ponomariv, O. D. (1999). Person and figure, correspondent and correspondent, physician and doctor, poet and poet, poet. In O. D. Ponomariv, *Culture of the word: Language-linguistic advice. Teaching manual (pp. 164 – 165)*. Kyiv: Lybid' (in Ukr.)

Position of the Polish Language Council on female forms of professions and titles, adopted in the Council plenary (19 March 2012). Retrieved from www.rjp.pan.pl/index.php (in Polish)

Ter-Minasova, S. G. (2000). *Language and intercultural communication*. Moscow: Word / Slovo.

Text corpus of the Ukrainian language. Retrieved from www.mova.info (in Ukr.)

Waszakowa, K. (1994). *The word-formation of modern Polish. Suffix nouns foreign*. Warszawa: Wyd. Uniw. Warszawskiego (in Polish)

Zhyavoronok, V. V. (Ed.). (2012). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: «Prosvita» Center (in Ukr.)

Статтю отримано 20.06.2017

Ievgeniia Karpilovska

LANGUAGE WITHOUT «SHARP CORNERS» (POLITICAL CORRECTNESS IN THE REALITIES OF UKRAINIAN LANGUAGE AND CULTURE)

In the article the expression of political correctness in modern Ukrainian language practice in comparison with similar phenomena in other Slavic languages are considered. The history of this concept formation in American culture is traced and the connection of its appearance in the consciousness of modern Ukrainians with radical changes in Ukrainian society, democratic reforms in it is underlined. However, the statement of the concept of political correctness and the system of related actions and regulations should be based on the national cultural tradition and norms of contemporary Ukrainian society, using cultural and linguistic stereotypes established therein.

Political correctness is now accepted as the use of speech communication of names that do not affect the national and religious feelings of the interlocutors, their political beliefs, do not contain any indication of their racial identity, age, gender, social status or origin, state of health, appearance, behavior, sexual orientation. The linguistic embodiment of such behavior of a person who tries to avoid «sharp

corners» in communicating with an interlocutor, direct or indirect, the way and method of their expression, which can create in a conversation a tension, or even an open conflict, is proposed to be called *a language without «sharp corners»* emphasizing in this way its purpose. This name would be correspond with the terms in the English-language professional literature *inclusive language or neutral language.*

The means for the creation of political correct titles, based on indirect nomination, differential (*негромадянин* instead of *іммігрант, переселенець, прибулець, прихідько, прибиш, прийшлий, чужинець, іноземець, біженець, приїжджий, відряджений* or evaluating, derogatory *зайда, приблуда, заволока, заброда, приплентач*), as well as periphrastic one (*діти з особливими потребами, неповносправні діти* (comp. with Polish *osoby z niepełnosprawnościami*) instead of *діти-інваліди, інваліди дитинства or проблемні діти* instead of *мало- (недо-, неповно-) -літні злочинці, (правопорушники), важковиховувані діти (підлітки)).*

However, in some areas, the manifestation of political correctness, especially in the gender, has different tendency, rooted in the specifics of social changes in Ukraine and in Slavia in general, due to the growth of the social role of women. The active creation and use of feminitives show that Ukrainian women, as well as women of other Slavic countries, do not accept reminders of their sexuality, as a manifestation of «male sexism», but conversely, they treat it as proof of their success on many traditionally male areas of public and state activities. Thereby, modern Ukrainian and, more broadly, Slavic language practice do not support such a manifestation of European and American political correctness, as verbal unisexism. This is evidenced by such new Ukrainian names of women as *бізнесменка, спонсорка, нардепка, лідерка, прем’єрка, держсекретарка, дизайнерка, детективниця, творчиня.* They are organical part of an actively replenished fund of feminitives, common with other Slavic languages comp. Bulgarian *премиерка, конгресменка, президентка, бодигардка,* Chech *premiérka, manažerka, ergoterapeutka* or Polish *ministra, senatoresa, biznessa.*

Manifestations of political correctness in the modern Ukrainian language practice testify not only to Ukraine’s active entry into European socio-cultural processes, but also to the important evidence of the democratization of Ukrainian society, which ensures the rights of each of its members. At the same time, politically correct names reveal new phenomena in the social differentiation of the Ukrainian language, creation of special resource of nomination for certain situations of communication, social groups and problems and, therefore, new trends

in the development of its vocabulary. Knowledge of the structure of the resource of political correctness, its purpose and conditions of use in modern Ukrainian communication will protect the society from conflicts and tension, create a favorable political correct ground for the realization of the rights and obligations of all members of Ukrainian society and, therefore, for its further democratization.

УДК 81'37
Світлана Терещенко

ОНОВЛЕННЯ ЛЕКСИКОНУ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ

Висвітлено питання активної трансформації лексикону освітньої сфери. Визначено актуалізовані групи лексики досліджуваного дискурсу та найбільш продуктивні шляхи їх поповнення. Відзначено проблеми адаптації чужомовних слів і понять, неусталеність їхнього правопису. Наголошено на інтеграційних зв'язках педагогіки зі сферами культурології, філософії, комп'ютерних технологій, що виявляються у розширенні її терміноапарату.

***Ключові слова**: лексикон, освітній дискурс, метафоризація, пряме запозичення, калька, термінологічне словосполучення.*

The questions of the active transformation of the lexicon of the educational sphere are discussed. The actual groups of vocabulary of the studied discourse and the most productive ways of their replenishment are determined. The problems of adaptation of foreign words and concepts, and the instability of their spelling are noted. It is emphasized on the integration links of pedagogy with the spheres of culture, philosophy, and computer technologies, which are manifested in the expansion of its terminology.

***Key words**: lexicon, educational discourse, metaphorization, direct borrowing, tracing, terminological phrase.*

Філософія сучасної освіти – це співіснування традиційної та новітньої освітніх парадигм. Тому увагу багатьох філологів привертають складні процеси лексичного, семантичного і синтаксичного оновлення освітнього дискурсу.

Насамперед звертаємо увагу на поширення назв нових освітніх систем, концепцій, напрямів, процесів. Упродовж

останніх років поширилася складна номінація *«навчання впродовж життя»*, тобто ‘постійне перетворення засвоєної інформації і набутого досвіду в здатності’. Наші батьки стали знову студентами, адже їх запрошено до навчання в *університетах третього покоління* (!) Ще не усталилися, конкурують назви *едукологія* та *освітологія* (‘наука, що охоплює всі знання про освіту’)*, онлайн-магістратура* та *онлайнова магістратура* (‘дистанційна форма навчання в магістратурі’), *медіа-освіта* та *медійна освіта* (‘освітній процес, спрямований на формування в суспільстві інформаційної культури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії з сучасною системою мас-медіа’). Однак словосполучення *дистанційне навчання* (‘освітній процес, у якому навчання здійснюється викладачами, віддаленими в просторі або часі від тих, хто навчається’) уже стало звичним.

Найбільш поповнюваною виявилася група назв на позначення технологій, методів і форм навчання. Сучасні студенти від курсу до курсу призвичаюються до понять *онлайновий семінар / вебінар* (‘спосіб віртуальної організації зустрічей, формат проведення семінарів, тренінгів та інших заходів за допомогою Інтернету’), *веблекція* (‘відеолекція із застосуванням сучасних мультимедійних технологій, коли її слухачі можуть перебувати в будь-якому куточку світу’), (*студентська*) *телеконференція* (‘технологія одержання й надсилання матеріалів дискусій, учасники яких розділені певними відстанями’), а для створення презентацій використовують *подкастинг* (від англ. podcast), тобто ‘популярну технологію презентації та поширення звукових файлів за допомогою інших сумісних технологій’. У науково-методичній літературі засвідчуємо вживання варіантів *геймофікація* та *ігрофікація* (‘навчання за допомогою гри’), *метод case-study / метод кейсів* (‘активний проблемно-ситуативний аналіз, що являє собою навчання шляхом вирішення конкретних завдань-ситуацій’), *коучинг* (‘навчання за допомогою питань з використанням спеціальних технік навчання в дії’). Розширюється сполучуваність одного з ключових понять освітньої сфери – «навчання»:

кооперативне навчання (‘метод співробітництва учнів / студентів у групах, коли вони досягають успіхів у навчанні, лише взаємодіючи один з одним’), *мобільне навчання* (‘можливість отримувати навчальні матеріали на персональний пристрій – смартфон, мобільний телефон’), *змішане навчання* (‘навчання у форматі віч-на-віч + віртуальне навчання’), а також *студентоцентрова спрямованість навчання, технології розвивального навчання, інфоноосферне навчання, самостійно спрямоване навчання*.

Оновлення дидактичних методів і прийомів зумовлює виникнення нових номінацій учасників освітньої сфери. Наприклад, *«міжнародний мобільний студент»* (‘особа, яка навчається в університеті за кордоном більше одного року, не має статусу постійного резидента в країні, що приймає на навчання, та отримала попередні кваліфікації у виші країни свого постійного перебування’), *координатор навчального проекту* (‘організатор і консультант навчального проекту на всіх стадіях його реалізації – ініціації, планування, аналізу і т. ін.’), *коуч / коучер / коуч-консультант* (‘педагог-тренер, діяльність якого спрямована на розкриття внутрішнього потенціалу студента шляхом делегування відповідальності’), *тьютор* (‘особа, що веде індивідуальні або групові заняття з учнями, студентами; репетитор, наставник, в університетах – це помічники викладача, здебільшого аспіранти або старші студенти’), *фасилітатор* (‘наставник-педагог, який сприяє саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленню особистості, що навчається’). Лексема *модератор* у ряду наведених може використовуватися не лише в освітній сфері, але стосовно навчання вона вживається зі значенням ‘наставник-посередник між учнями/студентами та змістом сучасної актуальної інформації’.

На освітніх сайтах України ми не раз помічали словосполучення *європейський освітній стандарт*, що позначає ‘систему вимог, спрямованих на внутрішній розвиток освітнього закладу, напр., публічність інформації про перебіг навчання, актуальність і прозорість навчальних програм’.

Процес установлення рівня знань називають *моніторингом якості знань* і тлумачать як ‘систему заходів щодо збору та

аналізу інформації для вивчення та оцінювання розвитку навчально-виховного процесу на основі виявлених типових особливостей та тенденцій'.

Соціальну престижність, суспільну вагомість навчально-освітнього процесу відбивають новітні поняття на позначення органів та процесів самоврядування в освіті, напр., *батьківська опікунська рада, студентська академічна рада* ('органи самоврядування, утворені для сприяння прозорості, чесності та відкритості навчального та виховного процесу'). Зміни в фінансуванні освіти спричинили народження метафори *«кошти йдуть за учнем»* ('схема адресного фінансування, за якої кожна дитина шкільного віку отримує освітній ваучер з розрахованими на неї бюджетними коштами і який вона передає адміністрації обраної для навчання школи').

В освітній практиці постійно виникають власні (*Європейська асоціація університетів дистанційного навчання (EADTU), Інститут модернізації змісту освіти*) і загальні (*онлайновий / віртуальний університет*) назви освітніх організацій та установ.

Актуалізовані в українському лексиконі сфери освіти іншомовні назви віртуальних платформ та програм академічної мобільності, напр., *MOOC* (massive open online course – курси, покликані розвивати освіту, що доступна кожному), *Coursera* (проект, який поширює навчальні курси найвідоміших університетів), *Prometheus* (український онлайновий проект для підтримки дистанційного навчання в Україні), а також *Moodle*, *Erasmus, Erasmus Mundus, Erasmus +, Tempus* та ін.

Оновлення освіти – і методологічне, і технічне – сприяє формуванню необхідних нині учасникам навчального процесу психологічних здатностей. Тому фіксуємо поширення відповідних словосполучень *адаптивне мислення, проектне мислення*, *самомотивація, міжкультурна компетентність.*

За результатами освіти учні, студенти отримують відповідні документи, що засвідчують ознайомлення з певною освітньою програмою, курсом, участь у тренінгах, закінчення вишу. Йдеться про *сертифікат, подвійний диплом* (double

diploma), *множинний диплом* (multiple diploma), коли студент отримує два чи декілька національних дипломів, виданих йому двома чи декількома навчальними закладами, членами консорціуму, *спільний диплом* (joint diploma), що видається за рішенням хоча б двох навчальних закладів, які реалізують інтегровану програму навчання.

Концепція сучасної освіти спирається на новітні терміни різних галузей сучасного знання – філософії (напр., *антикрихкість* (з англ. antifragile), що позначає властивість системи, яка здатна після зіткнення з непередбачуваними подіями, потрясіннями та стресорами не лише залишитися неураженою, а й розвинутися в більш досконалу форму існування), інформаційних і комп'ютерних технологій (напр., *інформаційне суспільство*, що розглядають як концепцію розвитку постіндустріального соціуму, основним продуктом якого є інформація, вироблена й опрацьовувана в єдиному інформаційному просторі; *віртуальна реальність* як нова технологія неконтактної інформаційної, зокрема навчальної, взаємодії), *комп'ютерної лінгвістики* (напр., *гіпертекстова технологія* як основа створення і поширення електронних підручників, довідників, словників). Інтегративність педагогічної теорії виявляється також у поєднанні термінів і понять політології, культурології, освітології. Тому маємо словосполучення *інтерактивний діалоговий тренажер* (‘ігровий симулятор з розгалуженим сюжетом та озвученим діалогом’), *сучасна ноосферна едукологія* (‘наука про освіту, яка базується на принципах цілісності та взаємозв'язку фізичних, хімічних, біологічних, соціальних, мовних та інших наукових систем, механізмів їх розвитку і взаємодії з іншими системами’), *крос-культурний контекст освіти* (‘зорієнтованість освітнього процесу України на встановлення міжкультурних зв'язків, головними елементами яких є мова й культура’), *культурологія освіти* (‘принцип, за яким педагог не передає готові зразки етичної й духовної культури, а створює, виробляє їх разом з вихованцем, реалізований у спільному пошукові цінностей, норм і законів життя, їх дослідженні в конкретних видах діяльності, у спілкуванні’), *полікультурна освіта* (‘спрямованість на розкриття

кращих людських якостей, формування національної й міжнаціональної самосвідомості учнів/студентів').

Розширення лексикону освітньої сфери відбувається переважно шляхом метафоризації. Порівняйте, наприклад, уже поширену назву *«ярмарок професій»*, яка поєднує побутове і книжне поняття для позначення презентації вишу і спеціальностей у вигляді фотостендів, відеофільмів, фотоальбомів, творчості студентів, виступів представників ВНЗ і провідних фахівців перед абітурієнтами. Усім зрозуміло, що *цифрова освіта* – це поняття, яке народилося на стикові сфери інформаційних технологій і навчально-педагогічної, а означає віртуальну освіту. Так само *хмарні сервіси в освіті*, *хмарні технології, хмарне навчання* містять слово *хмара* в переносному значенні – 'назва низки комп'ютерів, об'єднаних в одну мережу, що працюють злагоджено і являють собою комп'ютерну модель навчання'. Для пересічного мовця *перевернуте навчання*, *перевернутий клас* – це щось поставлене з ніг на голову, можливо, хаотичне… В освіті ж це назва однієї із сучасних методик навчання, за якої викладання відбувається в онлайновому режимі, а домашнє завдання слухачі виконують у реальному класі. Це викладання «навпаки»: спочатку учні самостійно ознайомлюються в інтернет-мережі з матеріалом, який підготував учитель, а потім у класі разом з педагогом обговорюють цей матеріал і виконують практичні завдання. А ще в освітньому лексиконі застосовують метафори «ажурна пилка», «килимок ідей», «мозковий штурм», тобто групові (колективні) методи творчого підходу до навчання.

Ще один виразний спосіб оновлення лексикону освітньої сфери – використання прямих запозичень, напр., *воркшоп* (англ. workshop – вид інтерактивного заняття з високою інтенсивністю групової взаємодії, якому притаманні активність і самостійність учасників, актуальний досвід та рефлексія), *грант-холдер* (англ. grant holder – координатор освітнього проекту), *веб-квест / вебквест* (англ. webquest– проблемне завдання з елементами рольової гри та використанням інформаційних ресурсів Інтернету) та кальок, напр., *е-навчання* (*англ.* elearning – цифрове навчання

з широким спектром додатків і процесів, які забезпечують студентів навчальними матеріалами).

Інновації в лексиці освітнього дискурсу простежуємо у використанні словосполучень з оновленим змістом. Так, у загальномовному словнику поняття «вища освіта» означає ‘яка йде за середньою (у системі освіти)’ (ВТССУМ: 122), у спеціальному ж значенні – це ‘сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти’. У нових словосполученнях конкретизується значення широко відомих понять, напр., слово «дебати» (‘обговорення якого-небудь питання, обмін думками’) у позначенні технології навчання ораторської майстерності «*формат дебатів К. Поппера»* розуміють як спрощену й оптимальну для початківців форму обговорення актуальної інформації.

Ще кілька років тому нечітко розрізняли найпоширеніші нині поняття *компетентність* і *компетенція*. Тепер *компетентність* тлумачать як здатність чи спроможність особи використовувати відповідні знання, уміння та навички, тобто компетенції, у процесі діяльності, а під *компетенцією* розуміють сукупність знань, умінь та навичок, потрібних для виконання особою навчальних або фахових обов’язків.

Оновленню лексикону освітньої сфери сприяють і словотвірні ресурси національної мови. Зокрема спостерігаємо активність складних і складноскорочених слів, напр., *онлайн-освіта, відеоконференція, комунікативно-діяльнісний* (*підхід*), *студентоцентризм, кейс-метод, блоготипспільнота.* У досліджуваному дискурсі використовують як адаптовані ініціальні абревіатури на зразок *МВОК* (масові відкриті онлайнові курси), так і неадаптовані на зразок *BYOD* (Bring your own devices – використання власних смартфонів, ноутбуків, планшетів під час навчання).

Захоплення інноваційністю в сучасній освіті провокує правописні проблеми, пов'язані з адаптацією іншомовних та утворених за чужими моделями слів (пор., *скайпкастинг / скайпкастінг, онлайн-освіта / онлайн освіта / онлайносвіта/ онлайнова освіта*; *практикоорієнтоване навчання / практико-орієнтоване навчання*). Оновлення поняттєвого апарату педагогіки спричинює синонімічну конкуренцію, напр., *вебінар – онлайновий семінар, коуч / коучер / коуч-консультант.* Утім, дотримання принципу «простоти й доступності теоретичних положень» [Єрмоленко 2007: 319] має сприяти розв'язанню цих проблем.

Отже, інтенсивне оновлення лексикону освітньої трансформованої сфери засвідчує активну розбудову її словника за рахунок запозичень з інших мов, освоєння іншомовних та питомих лексичних ресурсів суміжних сфер діяльності, насамперед новітніх інформаційних технологій, філософії, соціології, культурології та ін.

Вергун Л. І. Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.16 «Перекладознавство» / Л. І. Вергун. – К., 2004. – 20 с.

Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.

Козловська Л. С. Науковий текст як складник фахової комунікації економічного університету / Л. С. Козловська // Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії. – Рівне, 2013. – С. 172 – 175.

Світлична В. В. Освітній простір в умовах глобалізації: парадигмальний плюралізм і перспективи інтеграції / В. В. Світлична, Т. О. Чистіліна // Гуманітарний часопис. – 2013. – № 2. – С. 83 – 92.

Свиренко Ж. С. Вербальне й невербальне спілкування викладача вищої школи / Ж. С. Свиренко // Духовність особистості. – 2011. – Вип. 4. – С. 165 – 174.

REFERENCES

Kozlovska, L. S. (2013). Scientific text as a component of professional communication at the University of Economics. In *Modern problems*

of humanitarianism: worldviews, communicative and pedagogical strategies (*pp.172 – 175*) (in Ukr.)

Svitlychna, V. V., & Chystilina, T. O. (2013). Osvitnii prostir v umovakh hlobalizatsii: paradyhmalnyi pliuralizm i perspektyvy intehratsii. *Humanitarnyi chasopys (Humanitarian magazine), 2*, 83 – 92 (in Ukr.)

Svyrenko, Zh. S. (2011). Verbalne y neverbalne spilkuvannia vykladacha vyshchoi shkoly. *Dukhovnist osobystosti (Spirituality of the person), 4*, 165 – 174 (in Ukr.)

Verhun, L. I. (2004). *Translated interrelation of English and Ukrainian educational vocabulary*. **(**Doctoral thesis, Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine) (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2007). *Language and Ukrainian-speaking worldview*. Kyiv: NDIU (in Ukr.)

Статтю отримано 15.03.2017

Svitlana Tereshchenko

MODERNIZATION OF EDUCATIONAL LEXICON

The philosophy of modern education reveals itself in the co-existence of the traditional and modern educational paradigms. Today, much attention is given to the complicated processes related to lexical, semantic and syntactical innovations. Peculiarities of modern educational strategies, laws of educational and professional texts, verbal and non-verbal communicative tools are reviewed by the scholars through the perspective of linguistics and didactics. Therefore, the issues of the transformation of modern lexicon have acquired additional topicality and importance.

The authors attention is mainly focused on the specific lexical groups (names of educational concept, trends, techniques, methods and methodologies, participants of the academic process, educational establishment and self-governance bodies) which appeared as a result of the ongoing revolutionary changes of educational technologies caused by the digitalization of didactical tools.

The lexical innovations within the academic discourse can also be found in the uses of word partnerships with up-dated meanings. On the otherhand, the author notes of lexical novelties can increase the number of spelling mistakes which can be caused by the attempts to adjust foreign words to the norms of the modern Ukrainian language. Thereby,

the author believes that the principle of simplicity and clarity of the theoretical statements can eliminate such problem.

The author concludes that modernization of educational lexicon connected with the transformational processes within it, is the sing of the active enrichment of Ukrainian vocabulary through the intensified borrowing processed, development of the native lexical resources used in the inter-connected spheres, such as IT, philosophy, social science, culturology ect.

УДК 81-112
Марія Зарінова

ЗАСАДИ НОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. І ХУДОЖНЯ ПРАКТИКА

У статті розглянуто принципи і засади нормування лексичної системи мови кінця XIX – початку XX століть у зв’язку з суспільно-історичними обставинами, що вплинули на формування тогочасної мовної ситуації. Висвітлено основні теоретичні настанови мовознавців щодо стандартизації термінологічної лексики, які стали визначальними у формуванні словника української мови загалом.

Ключові слова*: мовна норма, варіантність, нормування, кодифікація, пуризм, лексико-семантична система мови, термінологія, загальновживана лексика.*

The article deals with the principles of the lexical system standardization at late 19th and early 20th centuries in connection with socio-historical circumstances that influenced the formation of the linguistic situation of the time. The main theoretical guidelines of linguists concerning standardization of terminological vocabulary, which became the defining factors in the formation of the Ukrainian language vocabulary in general, are highlighted.

Key words*: language norm, variation, standardization, codification, purism, lexical-semantic system of language, terminology, common vocabulary.*

Проблема нормування словника української мови в кінці XIX – на початку XX ст. була зумовлена процесами

демократизації в суспільно-політичній сфері та вимагала практичного й теоретичного розв’язання. До створення єдиного літературного стандарту прагнули лінгвісти, письменники, публічні діячі як учасники мовних дискусій, опублікованих на сторінках періодики. Дослідники лінгвістичної контроверзи М. Павлюк та Б. Сокол визначили дві основні проблеми дискусії: ***про статус української мови*** і ***про перспективи розвитку української літературної мови та її варіантів*** [Сабліна 2008: 6 – 7].

Одна із найважливіших ознак розвиненої мови – унормована лексична система. Однак, умови, в яких функціонувала тогочасна мова (середовище багатомовності, вплив російської, польської, румунської, німецької мов, територіальна розмежованість українських земель, заборони друкованого слова та інші утиски української мови), ускладнювали вироблення єдиного лексичного стандарту. ЛССМ (лексико-семантична система мови) поставала як плюрацентричне утворення – наявність великої кількості варіантних назв понять спонукала мовознавців до їх уніфікації, нормалізації. Опрацювання мовних норм того часу було викликано емпіричними потребами, а тому й вивчалося переважно в практичних аспектах, не маючи під собою готового теоретичного підґрунтя. Поряд із терміном «норма» мовознавці активно вживали терміни «стандарт» і «право громадянства» (від пол. «prawa obywatelstwa») [Карікова 2012: 8]. Досліджуваний період став якісно новим етапом осмислення цих понять. Новітнім уявленням посприяли усвідомлення мови як системи та утвердження в лінгвістиці структуралістських підходів, які прийшли на зміну історичній парадигмі. Мовну норму починають витлумачувати через поняття системності. Процеси нормалізації мали для того часу надзвичайно важливе практичне значення, адже від них залежало вироблення єдиної літературної мови. Найбільше українські мовознавці відчували потребу у створенні власного термінологічного апарату, а тому це питання постає центральним у спробах нормалізації української лексики.

Основні засади, які були вироблені для стандартизації термінології, застосовувались вченими і для впорядкування

ЛССМ загалом. Зокрема, головна вимога, висунута до терміна, – відповідність системі, поширювалась на всі об’єкти нормалізації. Термінологія і загальновживана лексика того періоду були взаємозалежними. Потужною тенденцією стає поповнення термінологічного апарату з живої мови. Спостерігаються і зворотні процеси: письменники нерідко використовують у своїх художніх творах назви галузевих понять, а поширені терміни з часом зазнають детермінологізації.

У розвитку термінотворення і нормування термінолексики ***перший етап*** (***к. XIX – 1905 рр.***) – період, коли через заборону української мови наукова робота провадилася майже виключно при створеному у Львові у 1873 р. Науковому товаристві імені Тараса Шевченка (НТШ), першому науковому центрі на зразок європейських академій (на східній же Україні через заборони розвідки мали переважно етнографічне спрямування). На цьому «підготовчому» етапі створення термінології сформувалися два підходи до обрання термінологічної номінації: а) термінотворення на базі народної мови (В. Левицький, І. Пулюй, І. Верхратський, І. Кандяк, Р. Цегельський); б) введення інтернаціональної термінології (І. Горбачевський, С. Рудницький, М. Вікул, А. Семенцов). ***Другий етап*** (***1905 – 1918 рр.***) – діяльність новоствореного Київського наукового товариства ім. Т. Шевченка (УНТ), численних гуртків при навчальних закладах Києва, Харкова, Чернігова, Одеси та ін. великих міст.

Активно внормовувати українську ЛССМ почали після проголошення Української Народної Республіки (1917 р.) і скасування заборони щодо української мови. Зацікавлення цією проблемою набуває масового поширення, над виробленням мовних норм працювало, зокрема, і Українське наукове товариство в Києві (голова М. Грушевський).

Лінгвісти 20-х років XX ст. висунули низку принципів кодифікації: орієнтація на власні виражальні засоби, відштовхування від російського та польського ідіомів, залучення для аргументації прикладів з інших слов’янських літературних мов – найчастіше чеської та сербської, активне

використання діалектних слів (так званий «етнографізм»), заохочення до творення неологізмів.

Ю. Шевельов називає два підходи в лексичному нормотворенні – «романтизм історичний» та «романтизм етнографічний» [Шевельов 1987]. ***«Історичний романтизм»*** обстоював відновлення давніх назв, зокрема доби козацької держави XVII століття: *дуб* – великий човен на 20 – 40 чоловік; *герць* – сутичка перед баталією порізно або малими купками; *чайка* – найменування плавного засобу.

Ці історизми вживали письменники в художніх творах з інформативною метою і для створення колориту відповідного хронологічного періоду: *Після сього оповідання вернулись ми на постоялий двір, одправили бричку з кіньми в Нікополь, а самі, пообідавши, найняли* ***дуб*** *о чотирьох веслах з рулевим та й поплили в Купалівку, де колись був Батарьов кіш* (Олекса Стороженко). Деякі терміни згодом переосмислюються і набувають нових переносних значень, метафоризуючись: *День скінчився словесними* ***герцями*** (Яків Качура).

Лексику козацької доби було певною мірою уніфіковано у військовій та адміністративній сферах, однак поставала проблема відновлення номінацій в інших галузях, і для них, як правило, також застосовували етнографічний принцип.

Прихильники ***етнографічного підходу*** пропонували створювати слова на позначення нових понять на базі живої народної мови (*милиця* – «держак весла»; *бістра – «течія», лійма – «розлив»*). Проте не всі запропоновані лексеми фіксували словники того часу або ж подавали лише їх більш давнє нетермінологічне значення. Наприклад, «Словарь української мови» Б. Грінченка слово *милиця* тлумачить як «костыль, деревяшка» (Словарь української мови, ІІ, 424).

Голова природничого відділу ІУНМ О. Яната, один з яскравих представників етноботаніки, член Правописно-термінологічної комісії Київського наукового товариства, стверджував, що найкраще джерело для поповнення ботанічної лексики – це народна діалектна мова: «вибирати з гущі народної мови всі ті назви, вирази, терміни, які мають відношення до тої чи тої галузі знання і тільки потім удаватися до літературного матеріалу. Тільки уявивши собі в повній

мірі, яка вже єсть у нашого народу наукова мова, науковий діяч зможе доповнювати її власними штучними термінами та назвами», – пише вчений у своїй статті «Негайна справа в розвиткові української науки й школи» [Яната 1917: 7 – 8].

За цим принципом, що був природним рефлексом європейських романтичних тенденцій XIX століття, погоджувались не всі. Застарілим його вважав В. Самійленко: «Принципу крайнього етнографізму, може, єдино правильного в середині XIX віку, ми тепер повинні зректися і чергове завдання бачити у використанні зібраного вже, приготованого, виробленого до творчої роботи над шкільною і популярною літературою» [Самійленко 1958: 372]. М. Грушевський також вважав цей принцип прагматично недоцільним для наукової мови того часу, адже термінологічна лексика, стверджував вчений, необхідна негайно, а тому користуватись доцільніше тим, що вже є [Савченко 1926: 184].

Фахівці ІУНМ не мали спільної думки про джерела утворення нової лексики. Існувало дві основні тенденції: це компроміс між народною мовою і мовою нової інтелігенції та компроміс у доборі слів західних і східних регіонів [Солодкіна 2000: 7].

Суспільно-історичні обставини впливали на лінгвістичну думку в цілому і зумовили поширення панівної пуристичної традиції в ній. Цей процес був «прагненням ствердити самобутність національної мови. Подібно відроджувалася чеська мова, виявляючи спротив до германізмів, болгарська – до тюркізмів, румунська – до слов’янізмів тощо» [Єрмоленко 2000: 541]. Представниками київської школи (крайньої пуристичної) були А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило (ранні праці), М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович та І. Огієнко. Погляди харківської (поміркованої пуристичної) лінгвістичної школи відбито у працях О. Синявського, М. Сулими, М. Наконечного, в пізніших роботах О. Курило. Обидва наукові товариства у своїх працях висловлювали думки з приводу мовотворчих процесів, але не оприлюднювали програмових документів, які б декларували погляди інституцій. Школи по-різному вирішували проблему *співвідношення інтернаціонального та українського* в процесі

упорядкування лексичної системи. Помірковані пуристи вважали запозичення, зокрема слова з латинськими, грецькими коренями закономірним явищему науковій мові. Представники харківської школи, «помірковані пуристи» теж прагнули нівелювати російський вплив на українську мову, але не були такими категоричними і обстоювали синкретизм народної і книжної мови, беручи до уваги стильову диференціацію.

Крайні пуристи пропонували замінити терміни іншомовного походження питомими, нерідко штучно-створеними, так званими «кованими» словами, напр.: *нумерація – числування*, *абсорбація – вбирання*, *мікстура – мішанина*. «Інститут Української Наукової Мови, – писав Я. Лепченко, – дбає про те, щоб наблизити наукову мову до звичайної живої мови народу, щоб наукова фраза, науковий термін чи назва самою своєю формою, своїм словотвором були зрозумілі й близькі народові, народній мові» [Лепченко 1928: 18]. А. Кримський наголошував на тому, що «щиро народна» мова, має переваги тому, що вона змінюється не швидко, а книжна, через свою штучність, стає застарілою вже для третього, четвертого покоління [Кримський 1901: 131].

У художній мові «ковані» слова використовували рідко, натомість функції номінації відповідних понять, як правило, виконували іншомовні лексеми. Письменники вживають їх залежно від практичних інформаційно-комунікативних потреб і для увиразнення мови. І. Нечуй-Левицький, заперечуючи в теоретичних працях потребу в непитомих елементах, уживає у своїх творах слова *деспотизм, централізація, космополіт, націоналізм*. Прозаїк послуговується відповідними лексемами через брак власне українських слів для називання нових явищ суспільного життя. Модерністи початку XX ст. використовують іншомовні елементи з метою утвердження мови інтелігенції у своїх творах. Особливо це характерно для письменників Західної України, в мові яких була дуже поширена лексика польського, німецького, латинського походження тощо. З двох варіантних номінацій *вивчати – обсервувати* Л. Мартович обирає слово з латинським коренем: *Я, – каже, – себе обсервую* (Л. Мартович). Вплив інтернаціональної термінології на мову письменників виявлявся навіть у тому,

що за її зразками створювали неологізми – абстрактні назви, яких потребувала тогочасна наука: *Однак Семен поборов перші* ***труднації*** *синтезу і міг вже абияк читати друковане, в йому, непомітно для його самого, зростала нехіть до вчиття, до книжки* (М. Коцюбинський). У прозових же творах адаптовані в широкому вжитку терміни допомагали конкретизувати професійні зацікавлення персонажів: *Тому Панько пробирався поміж ярмарочних до того* ***адуката*** (Л. Мартович).

Отже, шляхи формування та унормування лексичної системи межі XIX та XX століть відбивалися в широкому мовному контексті, орієнтованому на функціональне розширення української літературної мови та об’єднання національного простору.

Єрмоленко С. Я. Пуризм / С.Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 541.

Карікова Н. М. Контроверзи навколо культури мови та їх відбиття в мові красного письменства в 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. : автореф. дис ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.М. Карікова. – Х., 2012 . – 20 с.

Кримський А. Про нашу літературну мову / А. Кримський // Літ.-наук. вісник. – Львів, 1901. – Т. 16, Кн. 10. – С. 39 – 47.

Лепченко Я. За якими правилами укладає тепер Інститут Української Наукової Мови українську природничу номенклатуру / Я. Лепченко // Вісник ІУНМ. – К., 1928. – Вип. 1. – С. 17 – 23.

Сабліна С. В. Історія української літературної мови XIX – початку XXст. Частина І. Конспект лекцій / С. В. Сабліна. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 51с.

Савченко Ф. Інститут української наукової мови Української академії наук / Ф. Савченко // Україна. – 1926. – Кн. 5. – С. 2 – 15.

Самійленко В. Твори: В 2 т. / В. Самійленко. – К. : Дніпро, 1958. – Т. 2. – 365 с.

Словарь української мови / упор. Б. Грінченко. – Т. І. – К., 1907. – 494 с.

Солодкіна Т. В. Лексикографічна практика 20 – 30 рр. XX ст. і діяльність Інституту української наукової мови / Т.В. Солодкіна // Актуальні питання української лінгвістики: теорія і практика. – 2000. – Вип. 1. – С. 3 – 7.

Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття. (1900 – 1941). Стан і статус / Ю. Шевельов – Б. м. : Сучасність, 1987. – 296 с.

Яната О. Негайна справа в розвиткові української науки й школи / О. Яната // Промінь. – 1917. – С. 7 – 8.

REFERENCES

Grinchenko, B. (1907). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 1). Kyiv (in Ukr.)

Yermolenko, S. (2000). Puryzm. In *Ukrainska mova. Entsyklopediia* (p. 541). Kyiv: Vydavnytstvo Ukrayins′ka entsyklopediya (in Ukr.)

Karikova, N. (2012). *Controversies around the culture of speech and their reflection in the language of red writing in the 20's – early 30's. XX century.* (Extended abstract of PhD dissertation, Khark. nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody, Kharkiv, Ukraine) (in Ukr.)

Krymskyi, A. (1901). About our literary language. *Literaturno-naukovyi visnyk (Literary and scientific herald)*, *16(10)*, 39 – 47 (in Ukr.)

Lepchenko, Ya. (1928). According to the rules of the Ukrainian Institute of Ukrainian Scientific Language, the Ukrainian natural nomenclature now concludes. *Visnyk IUNM (Bulletin of IUNM)*, *1*, 17 – 23 (in Ukr.)

Sablina, S. (2008). *History of the Ukrainian literary language of the XIX – early XX centuries. Part I. Summary of lectures*. Zaporizhzhia: ZNU (in Ukr.)

Savchenko, F. (1926). Institute of Ukrainian Scientific Language of the Ukrainian Academy of Sciences. *Ukrayina* (*Ukraina)*, *5*, 2 – 15 (in Ukr.)

Samiilenko, V. (1958). Works: In 2 vol. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Skopnenko, O. (2010). Principles of codification in the Ukrainian and Belarusian literary languages (20th and early 30's of the 20th century). *Movoznavstvo (Linguistics)*, *2-3*, 168 – 175 (in Ukr.)

Solodkina, T. (2000). Lexical practice 20 – 30 pp. XX century and the activity of the Institute of the Ukrainian Scientific Language. *Aktualni pytannia ukrainskoi linhvistyky: teoriya i praktyka (Topical Issues in Ukrainian Linguistics: Theory and Practice)*, *1*, 3 – 7 (in Ukr.)

Shevelov, Yu. (1987). *Ukrainian language in the first half of the twentieth century. (190 – 1941). Status and status*. Suchasnist" (in Ukr.)

Yanata, O. (1917). Immediate business in the development of Ukrainian science and school. *Promin (Beam)*, *1*, 7 – 8 (in Ukr.)

Статтю отримано 10.06.2017

Mariia Zarinova

PRINCIPLES OF TERMINOLOGICAL AND GENERAL LEXICS NORMALIZATION LATE XIX – EARLY XX CENTURIES AND ARTISTIC PRACTICE

The article describes the principles of streamlining the Ukrainian language vocabulary in the late 19th and early 20th centuries. It names researchers and related items of the problem. The paper highlights formation of codification basis. Author illustrates ways the principles of terminology have influenced the establishment of the standard vocabulary and the entire lexical-semantic system. The processes of terminologization and determinologization are described in the literature context, in particular in the prose works of that time.

Socio-historical circumstances have become the main impetus for the development of a single language standard. Multilingvism, territorial delimitation, book-printing prohibitions prevented the formation of uniform rules; therefore, a large number of variant units functioned in the language. The obstacles at the same time became a factor that prompted researchers to establish lingual standards different from Russian, Polish or other languages. There is a new understanding of the norm in this period, which is associated with the notion of system. A terminology is in the center of vocabulary valuation.

In the first period of the terms ordering (the late 19th century – 1905) scientific work was conducted at the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Linguists suggested creating nominations on the dialectal basis or introducing international terminology.

The second period (1905 – 1918) – the activities of the Kiev T. Shevchenko Scientific Society and city linguistic schools. Linguists advanced the principles of codification: focusing on own expressive instruments, repelling from related languages, using dialectal data, encouraging the creation of neologisms.

G. Shevelov distinguished two approaches in the normalization of terms: «historical romanticism» and «ethnographic romanticism.» The first restored the ancient Cossack names of military, administrative and social concepts. The second created words based on dialectal language. However, not all such terms fix dictionaries. Some researchers considered this principle obsolete, correct only for the 19th century.

The main trend of valuation is purism. The researchers sought to avoid common elements with Russian, Polish. The Kyiv school (A. Krymsky, Y. Timchenko, O. Kurilo) was against the international elements in the language and offered to replace them with artificial words. The folk language for representatives of this course has advantages, because it is understandable and does not change quickly, in contrast to the artificial book language. But writers in their literature practice use artificial words rarely. The Kharkiv school (O. Syniavsky, M. Sulyma, M. Nakonechnyi) considered borrowing to be a natural phenomenon. Other terms used in literature, when there is no corresponding word in the Ukrainian language, and also with a stylistic purpose. Writers want to create a professional environment, to establish the language of the intelligents. Even writers who in theory have opposed other language words use them.

Linguists used principles of terminology development to standardize general vocabulary.

УДК 81'38

Анастасія Синиця

ЧИ МОЖЕ БУТИ *СЕНС* БЕЗ *СМИСЛУ* АБО *СМИСЛ* БЕЗ *СЕНСУ*?

Стаття присвячена питанню функціонування лексем «сенс» і «смисл» в сучасній українській мові. Аналіз значення цих понять базується на їхньому функціонуванні в різних типах дискурсу. Дослідження філософських джерел дало можливість автору прийти до висновку про правомірність вживання лексеми «смисл» як терміна філософії.

***Ключові слова**: сенс, смисл, термін, філософія, мовознавство.*

The article is dedicated to the issue of the functioning of the lexemes «meaning» and «sense» in the modern Ukrainian language. The analysis of the meaning of these concepts is based on their functioning in different types of discourse. The study of philosophical sources gave author the opportunity to come to the conclusion about the legality of the use of lexemes «meaning» as a term of philosophy.

***Keywords**: sense, meaning, term, philosophy, linguistics.*

Розрізнення значень слів, термінів і їх правильне вживання забезпечує безперервний рух наукового знання вперед. Розвиток науки, техніки, культури і суспільства в цілому

спонукає до створення й укорінення нових слів, до розширення парадигматичних, зокрема синонімічних відношень. Усе частіше це спричинює поплутання слів, близьких за значенням, а інколи і взагалі їх віднесення до синонімів. Наприклад, «*Смисл (сенс)* життя» [Электронная библиотека Князева], «Я вирішила зробити цю тему лише для опитування, так як тема про *сенс (смисл)* життя вже є.» [Освітні веб-ресурси], «*Сенс* участі України в Євро-2016», «"Головний *смисл* поїздки збірної України на Євро – психологічна реабілітація збірної Росії. Аби там себе не відчували найгіршою командою континента". – Петро Олещук» [Аргумент].

Чи справді близькі за значенням слова завжди є синонімами на позначення того самого явища? Для того, щоб відповісти на це запитання, треба заглибитись у семантику слова. Це стосується і встановлення відношень між лексемами *смисл* і *сенс*, що давно увійшли в ужиток в українську літературну мову.

Словники сучасної української мови, засвідчують, що ці два слова розрізняються значенням:

«Сенс, у, чол. 1. Суть чого-небудь; зміст… 2. Розумна підстава; рація. … Мати сенс – те саме, що Мати рацію… 3. Мета, основне призначення чого-небудь…» [СУМ: 124];

«Смисл, у, чол. 1. Уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь… // Роль, важливість чого-небудь... 2. Внутрішній зміст, суть чого-небудь; значення… 3. Мета, завдання, призначення чого-небудь… // *розм*. Користь, вигода…» [СУМ: 405].

У тлумаченнях цих слів наявна відмінність між двома поняттями. У визначенні лексеми *смисл* експліковано складник розуму, тобто здатність людини мислити, відображати і пізнавати, тоді як *сенс* – це вже щось осмислене, щось переведене на наступний рівень – від осмислення і мислення до змісту. Сенс – це оформлений у конкретне знання смисл.

Проте хоч ці слова зафіксовано в академічному словнику сучасної української мови, немає єдності щодо рекомендацій стосовно їхнього вживання. Зокрема вказано на розмовний характер лексеми *смисл* і потребу замінювати її лексемами *зміст*, *значення, глузд, сенс, рація* залежно від контекстного значення [Культура… 1990: 62 – 63].

Мовна ж практика засвідчує непоодинокі факти функціонування цієї лексеми в сучасній українській мові, зокрема як філософського терміна. Проблема розрізнення *сенсу* і *смислу* постала ще на самому початку формування у філософії своєї термінології. Пошук смислу в повсякденній реальності – одне з одвічних питань філософії. Смисл – це той виклик, що кидає людина неосягненому і не підвладному їй довкіллю. Термін *смисл* у філософському дискурсі має широку й вузьку інтерпретацію: «поняття, що позначає віднесеність знака, явища, події до людини або деякої вищої істоти (широке вживання); поняття, що характеризує зміст мовних висловлювань (вузьке вживання)» (переклад – *Синиця А.*) [Касавин 2009].

В історії філософії проблему смислу розглядали у філософських працях античні філософи. Одним із перших, хто звернув увагу на потребу встановлення відношень між іменем і предметом, який воно позначає, називають Платона. У діалозі «Кратил» філософ розмірковує про адекватність імені «за природою» і «за домовленістю», тобто про відношення назви до того, що називається. З погляду істориків філософії, вперше думку про зв'язок слів з людським уявленням про них висловив Аристотель [Аристотель 1978: 93].

Наступним кроком у пізнанні сутності поняття *смисл* стали міркування стоїків, які крім того, що позначає (мовне вираження), і реальної речі (об'єкта позначення), ввели ще третій компонент – те, що позначається, у смислі мислимого і предмета, що мається на увазі [див., напр.: Секст Эмпирик 1976: 329]. У стоїків смисл уподібнювався посереднику між річчю, що викликає уявлення, й уявленням як психічною, чи ментальною, структурою. Саме погляди стоїків заклали основи того, що пізніше німецький філософ, один із засновників сучасної символістської логіки Готлоб Фреге (1848 – 1925) назвав «смислом мовного висловлення».

Г. Фреге увів категорію «смисл», поява якої мотивована потребою розрізнення імені (виразу), значення та смислу, а не лише імені та значення, як це було раніше. Учений у своїй праці «Про смисл і значення» чітко розрізняє поняття *смисл* і *значення.* «Коли слово вживають звичайним способом, тоді те, про що хочуть сказати, є його значенням.

Але іноді хочуть сказати що-небудь про самі слова або про їх смисл. Таке трапляється, наприклад, коли ми передаємо чужі слова за допомогою прямої мови. Тоді слова, що вимовляються нами, позначають перш за все слова іншої людини, і лише ці останні мають звичайне значення. В цьому випадку ми маємо справу зі знаками знаків. Таким чином, вербальному образу в лапках не може бути приписано звичайне значення» (переклад – *Синиця А.*) [Фреге 2000: 231–232].

Беручи до уваги міркування Г. Фреге, можна виокремити такі відношення: значення – сенс, зміст – смисл. «Значення, я, сер…2. Суть чого-небудь; зміст» [СУМ: 648]; «Зміст, у, чол 1. Те, про що говориться, розповідається де-небудь, те, що описується, зображується (перев. у книзі, статті і т. ін.). … 2. Суть, внутрішня особливість чого-небудь. … 3. Розумна основа, мета, призначення чого-небудь. …» [СУМ: 624]. Визначення смислу, сенсу, значення і змісту, подані у Словнику української мови, дають підстави стверджувати, що смисл і зміст мають за основу складник розуму, тоді як сенс і значення – відчуття. Отже, розмежування цих слів у термінологічному значенні мотивоване їх семантикою.

Крім того, варто враховувати, що для Фреге і його послідовників значення пов’язане із загально визначеним, універсальним розумінням слова, а смисл – це те, що мають на увазі, що приховує слово як вербальний знак. Тому смисл є явищем вторинним, яке виникає в результаті занурення у глибину прихованої за словами інформації. Смисл не може виникнути без значення, він є його породженням. Тому у відношеннях між *значенням* і *смислом* значення – первинне, а смисл – вторинний. Такі ж відношення спостерігаємо між лексемами *значення* і *зміст*, що може слугувати підставою для звуження вживання лексеми *смисл* як філософського терміна і поступовою заміною його лексемою *зміст*.

Водночас філософія розглядає *смисл* і як одну з ознак імені, що характеризує його зміст. У такому разі смисл охоплює усе, що піддається розумінню.

У феноменології Едмонда Гуссерля (1859 – 1938) смисл, або ноема, схарактеризований такими рисами, як ідеальність і об’єктивність, що відрізняють його від конкретної

ментальної події, тобто акту позначення чи осмислення, з одного боку, і трансцендентального способу уподібнення смислу, чи ноезиса, – з другого.

У герменевтиці, що виникла раніше, але потім частково злилася з феноменологією, сьогодні існує два типи герменевтичних методів, що відрізняються щодо смислу: розгортання і редукція смислу. Перший метод отримав загальнофілософське визнання. Серед його прихильників називають Г.-Г. Гадамера, М. Хайдеггера, уже згаданого Е. Гуссерля, В. Дільтея, Ф. Шлейєрмахера. Другий метод визначають як спеціально науковий, що застосовують у літературознавстві, правничій науці, психології, етнографії, які виходять з семіотичної і лінгвоаналітичної традиції, тоді як завдання спеціальних герменевтичних теорій формулюють як методологічні правила реконструкції і розуміння авторського смислу; мету філософської герменевтики вбачають в аналізі мовного досвіду як особливої форми ставлення людей до світу [Луков 2006]. Тому у смислорозгортувальній (філософській) герменевтиці смисл є змістом складних смислових структур, що можуть бути віднесені до певних початкових хвилювань. Розуміння – це зворотний процес переведення смислової структури в «духовну життєвість її джерела», тобто у знятий нею історичний досвід.

Цікаво, що як у феноменології, так і в позитивізмі смисл (ноема) виступає як те загальне, що об'єднує різні мовні феномени, це характеристика синонімічних висловів, що мають різне значення (денотат).

У цілому філософія XX ст. інтерпретувала поняття «смисл» з позицій субстанціоналізму чи функціоналізму, які частково збігалися з протилежностями атомізму і холізму, натуралізму і культуроцентризму. Прихильники субстанціоналізму вважали, що смисл (слова, дії, реальності) – це те, що можна локалізувати, знайти і зрозуміти з певною долею успіху. Прихильники функціоналізму не розглядали жодного смислу ні в мові чи в мізках людини, ні в суспільстві чи у природі, якщо він не внесений до них людиною. Знайдено й зрозуміло може бути лише те, що зроблено й продумано людиною. Зважаючи на те, що люди відрізняються один від одного, успіх порозуміння також обмежений [Касавин 2009].

Сьогодні у філософії *смисл* – це «1) особливий зміст, яким людина наділяє прояви своєї життєдіяльності, предмети та явища об’єктивного світу в процесі його духовно-практичного освоєння і внаслідок цього надає їм певного значення в системі людської культури, в ієрархії суспільних цінностей. Характеризуючи суспільні властивості речей, смисл наголошує їх місце в житті людини, вказує на їхнє суспільно-історичне призначення. У цьому розумінні говорять про *смисл буття, смисл праці, смисл життя* тощо. В ідеалістичній філософії, зокрема екзистенціалізмі, смисл часто набирає містичного значення; 2) характеристика виразів природних, спеціальних наукових і штучних мов, яка визначає правомірність вживання цих виразів у межах даної конкретної мови. Напр., у межах мови квантової механіки правомірний вираз: *«Електрон має імпульс»*, але неправомірний: *«Електрон має руки».* Тому перше висловлювання має смисл (є смисловим), а друге не має смислу (є неосмисленим, безглуздим). Критерієм осмисленості виразів служать закони функціювання мов, зокрема для природної мови – правила граматики. Слід відрізняти неосмислений вислів від хибного. Ця осмисленість виявляється в тому, що хибне висловлювання є осмисленим і його заперечення дає істинне висловлювання, а заперечення безглуздого – завжди дає безглуздий вислів» [Філософський… 2002: 590].

Терміна *сенс* у філософських енциклопедичних словниках, доступних нам, а отже, й у філософському дискурсі не зафіксовано. Крім того, цієї лексеми немає й у словниках сучасної російської мови. Звідки ж з’явилася вона в українській мові?

Сучасний словник іншомовних слів подає *смисл* і *сенс* як синонімічні слова, пов’язуючи походження лексеми *сенс* з латинською мовою і описуючи так її значення: «[лат. sensus – смисл < sentio – уважаю] – суть, значення чого-небудь» [Сучасний словник-мінімум…2008: 590].

На нашу думку, для кращого розуміння значення лексем *смисл* і *сенс* треба звернутися до інших мов, які допоможуть заглибитись у їхню внутрішню форму.

«Сенс» був запозичений із польської мови. Польське *sens* походить від лат. sensus «почуття, свідомість, розум, значення,

зміст, думка», важливо, що іменник пов'язаний із sentio «відчуваю, розумію» [Słownik języka polskiego 1997].

В англійській мові *sense* (сенс) використовується для позначення чуттєвої категорії, глузду, чуття. Тоді, як *meaning* (смисл) окреслює змістовий і понятійний складники, дослівно перекладається як «значення» [Longman…].

У французькій мові для слова *le sens* первинним є значення відчуттів, але тлумачать його як «смисл» і подають синонімом до слова *la signification* – у перекладі «значення, смисл». У дефініції слова *le sens* акцент робиться саме на чуттєве [Le Nouveau Petit Robert 1993: 2071].

Як свідчать лексикографічні джерела англійської і французької мов, слова *сенс* і *смисл* мають різні внутрішні форми. *Сенс*, як бачимо, пов'язаний з відчуттями, а *смисл* – із значенням. Крім того, варто звернути увагу на функціональну активність лексеми *смисл* у філософському дискурсі, що є підставою для визначення її як філософського терміна.

Розглянувши усі наведені визначення, можемо виокремити крім відношень «значення – сенс», «зміст – смисл» ще й – «сенс – відчуття», «смисл – мислення». Постає питання, то що ж було первинним, відчуття чи мислення? На нашу думку, первинним є відчуття. Підтвердженням цієї тези є схема структури основних форм прояву психіки особистості:

1.3.1. Структура основних форм прояву психіки особистості та їх взаємодії

Складовими структури основних форм прояву психіки особистості є психічні процеси, стани та властивості (рис. 1).

Рисунок 1 – Структура основних форм прояву психіки особистості

[Кроль 2004: 120]

Отже, *смисл – це певним чином оформлений сенс*. Якщо *сенс* частково відтворює внутрішній стан людини, то *смисл* відображає результати внутрішнього мислення, міркувань людини щодо пізнання й освоєння довкілля і виявляється, насамперед, за допомогою вербальних знаків. Актуалізація сенсу відбувається через поведінку людини, що відображає її внутрішній стан.

Розглянувши названі лексеми з різних боків, можемо сказати, що обидві, безумовно, є семантично складними, багатошаровими структурами, що потребують не лише функціонального, а й значеннєвого розмежування.

Аргумент [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://argumentua.com/tsitaty/sens-uchast-ukra-ni-v-vro-2016.

Аристотель. Сочинения: в 4 томах. – Т.2 / Ред. З.Н. Микеладзе. – М. : Мысль, 1978. – 687 с.

Касавин И.Т. Смысл / И. Т. Касавин // Энциклопедия эпистемологии и философии науки / Редактор /составитель Касавин И. Т. – М. : «Канон+», РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 1248.

Кроль В. М. Психология та педагогика / В. М. Кроль – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая шк., 2004. – 325 с.

Культура української мови: Довідник / С. Я. Єрмоленко та ін. ; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь , 1990. – С. 62 – 63.

Луков В. А. Теория персональных моделей в истории литературы / В. А. Луков. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2006. – 103 с.

Освітні веб-ресурси. Форум [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://galanet.at.ua/forum/28-89-1.

Секст Эмпирик. Сочинения в 2-х томах. – М. : Мысль, 1976. – Т. 2. – 421 с.

Словник української мови: в 11 томах / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9.

Сучасний словник-мінімум іншомовних слів / О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2008. – 798 с.

Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. І. Шинкарук та ін. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Фреге Г. Размышления о смысле и значении // Фреге Г. Логика и логическая семантика : сб. тр. / пер. с нем. Б. В. Бирюкова / под ред. З. А. Кузичевой. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С.230 – 247.

Электронная библиотека Князева. Книги, учебники, рефераты [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/etika/part1/014.htm.

Le Nouveau Petit Robert. – Paris. : Dictionnaires le Robert, 1993. – 2492 p.

Longman Dictionary of Contemporary English [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://global.longmandictionaries.com.

Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa (pierwodruk 1958-1969). Przedruk elektroniczny 1997.

REFERENCES

Argument. Retrieved from: http://argumentua.com/tsitaty/sens-uchast-ukra-ni-v-vro-2016 (in Russ.)

Aristotle Works: in 4 volumes. Z.N. Mikeladze (Ed.). (Vol. 2). Moscow: Mysl′ (in Russ.)

Billodid, I. K. (Ed.). (1970 – 1980). *Dictionary of the Ukrainian language*. (Vol. I – XI). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Doroszewskiy, W. (Ed.). (1997). *Słownik języka polskiego*. Warszawa (pierwodruk 1958-1969). Przedruk elektroniczny (in Polish)

Educational web resources. Forum. Retrieved from: http://galanet.at.ua/forum/28-89-1 (in Ukr.)

Electronic library of Knyazev. Books, textbooks, abstracts. Retrieved from: http://www.ebk.net.ua/Book/synopsis/etika/part1/014.htm (in Russ.)

Frege, G. and Kuzicheva, Z. A. (Ed.). (2000). Reflections on the meaning and significance. *Frege, G. Logic and Logical Semantics*. Moscow: Aspect-Press (in Russ.)

Kasavin, I.T. (2009). Meaning. *Kasavin, I.T. (Ed.). Encyclopedia of epistemology and philosophy of science*. Moscow: Kanon + (in Russ.)

Kroll, V. M. (2004). *Psychology and Pedagogy: Teach. Manual*. Moscow: Vysshaya shkola (in Russ.)

Le Nouveau Petit Robert. (1993). Paris: Dictionnaires le Robert (in French)

Longman Dictionary of Contemporary English. Retrieved from: http://global.longmandictionaries.com. (in English)

Lukov, V. A. (2006). *Theory of personal models in the history of literature*. Moscow: Publishing house of the Moscow Humanitarian University (in Russ.)

Rusanivskii, V. M. (Ed.). Yermolenko, S.Ya. and others (1990). *Culture of the Ukrainian language*. Kyiv: Lybid’ (in Ukr.)

Sextus the Empiricist. (1976). Works in 2 volumes. (Vol. 2). Moscow: Mysl' (in Russ.)

Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Philosophical encyclopedic dictionary*. Kyiv: Abris (in Ukr.)

Skopnenko, O.I. and Tsimbalyuk, T.V. (2008). *Modern dictionary of foreign words*. Kyiv: Dovira (in Ukr.)

Статтю отримано 12.05.2017

Anastasiia Synytsia

COULD THERE BE A SENSE WITHOUT MEANING OR MEANING WITHOUT SENSE?

The article is dedicated to the issue of the functioning of the lexemes «meaning» and «sense» in the modern Ukrainian language. The analysis of the meaning of these concepts is based on their functioning in different types of discourse. The study of philosophical sources gave author the opportunity to come to the conclusion about the legality of the use of lexemes «meaning» as a term of philosophy. Meaning – it's a definite sense of meaning. If sense partially reproduces the internal state of a person, then the meaning reflects the results of internal thinking, human thoughts concerning knowledge and development of the environment and is manifested, first of all, with verbal signs. Actualization of sense occurs due to human behavior, reflecting its internal state.

The modern dictionary of foreign words gives meaning and sense as synonymous words, linking the origin of tokens meaning in Latin. In our opinion, in order to better understand the meaning of lexem, meaning and meaning, we need to turn to other languages, which will help to deepen into their internal form.

Consequently, meaning is a meaningful sense. If the sense partially reproduces the internal state of a person, then the meaning reflects the results of internal thinking, human thoughts concerning knowledge and development of the environment and is manifested, first of all, with verbal signs. Actualization of sense occurs due to human behavior, reflecting its internal state.

Having considered the named tokens from different directions, we can say that both are, of course, semantically complex, multilayered structures that require not only functional, but also semantic separation.

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81.11

Тетяна Коць

ОЦІННА ПАРАДИГМА *УКРАЇНИ* В МОВІ СУЧАСНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

У статті проаналізовано механізми вияву оцінності одного з центральних понять мови публіцистичного стилю – «України». Зосереджено увагу на семантичних процесах у мові ЗМІ, висвітлено проблеми аналізу мовних одиниць у тексті, зокрема оновлення структури та семантики оцінних лексичних компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць. Звернено увагу на відбиття історії і сучасності в семантиці оцінних одиниць, яка активується одиницями національної мови і фіксує новий етап розвитку її функціонально-стильової парадигми.

Ключові слова*: оцінність, імпліцитні одиниці, експліцитні одиниці, експресивні мовні засоби, синоніми, позитивнооцінні одиниці, негативнооцінні одиниці.*

The article analyzes the mechanisms of revealing the value of one of the central notions of the language of the journalistic style – «Ukraine». The attention is focused on the semantic processes in the language of the media, the problems of the analysis of the linguistic units in the text are highlighted, in particular the updating of the structure and semantics of the estimated lexical components, the stylistic marking of the syntactic units. Attention is drawn to the reflection of history and modernity in the semantics of evaluative units, which is activated by the units of the national language and fixes a new stage in the development of its functional-style paradigm.

Keywords*: axiology, implicit unity, explicit unit expressive language means, synonyms, expressive syntactic constructions.*

Публіцистичний стиль в аспекті аксіології можна розглядати як сукупність апеляцій до колективних культурних, тобто ментальних одиниць, які об’єднують ціннісний, поняттєвий і образний елементи. ЗМІ, змінюючи формат порушуваних у публіцистичних текстах різноманітних тем, наповнюючи зміст позитивною або негативною оцінкою, формують загальну, масову мовну культуру нашого суспільства. Між ЗМІ, що створюють розгалужене інформаційне поле, і мовною свідомістю українця існують причиново-наслідкові зв’язки.

Україна – це одне з центральних понять сучасних періодичних видань, яке обростає новою, співзвучною часові аксіологією. Оцінка і позитивних, і негативних явищ суспільного життя *України* відчутно психологічна й експліцитна. У центрі оцінюваної парадигми перебуває *державність* – необхідна умова розвитку будь-якої нації. Слова *Україна* і *держава* функціонують у газетних текстах як синоніми і є виразними маркерами історичного періоду незалежності. У свідомості народу з 90-х років ХХ ст., завдяки насамперед ЗМІ, утвердилася думка про позитивну роль держави в суспільно-політичному житті суспільства. Відповідно до настроїв епохи частотними є позитивнооцінні експліцитні означення до слова *держава*. Це переважно слова з інтелектуальної сфери мовомислення: *незалежна, самостійна, соборна, суверенна, демократична, переможна, європейська, вільна, нова,* семантика яких розкривається у контексті, напр.: *Надпотужний політичний землетрус, яким для Європи та Азії виявилася Перша світова війна, тоді розвалив кілька імперій. Ще на початку ХХ ст. вони видавалися непорушними основами континентального порядку, та за якихось двадцять років ті колоси на глиняних ногах впали, а на руїнах постала низка* ***нових незалежних держав*** (СП, 23-29.03. 2017); *Всередині країни всі політичні сили, – незалежно від того, при владі вони чи в опозиції, – повинні бути партнерами* ***в розбудові незалежної, європейської, демократичної держави*** (СП, 23-29.03. 2017).

Рушієм утвердження державних цінностей у суспільстві були національно-визвольні рухи, революції, ідеї яких завдяки

ЗМІ поширювалися і закріплювалися у свідомості значної частини суспільства. ***Суверенна держава*** розглядається як запорука формування ***нації*** – основного державотворчого елемента. *Держава*, *Україна* і *нація* – часто функціонують як тотожні поняття, позитивну оцінку яких увиразнюють нейтральні словникові одиниці, переважно означення, які в контексті набувають піднесеного позитивнооцінного звучання, напр.: *Українська революція 1917 – 1921 років вперше показала світові* ***суверенну українську державу*** *та стала початковим етапом у боротьбі за незалежність, яка досягла своєї мети 1991 року. Ця революція започаткувала процес формування* ***модерної політичної нації*** (СП, 23-29.03. 2017); *Українці –* ***вільна, інтелектуальна, європейська нація****. Нам треба наздогнати і йти вперед разом з іншими* ***європейськими державами*** (ЛУ, 9.03. 2017).

Позитивну оцінку понять *Україна, нація* увиразнює вживання слова *патріотизм* з експресивними означеннями-синонімами з семою заперечення природних дій людини, що створює відчуття масштабності: *Також експерти сходяться на думці:* ***небачений, нечуваний*** *підйом патріотизму, який останнім часом спостерігаємо в Україні, дає додаткові шанси на успіх саме націоналістичним, послідовно проукраїнським силам* (УМ, 24.06.2014); ***Незбагненний, небачений*** *патріотизм проходить крізь наші серця і душі – нація стала свідомішою, сильнішою, згуртованішою, а держава сильною і незалежною* (УМ, 22.05.2014).

У мові публіцистичного стилю в 2014 році в зв’язку з суспільно-політичними подіями – Революцією гідності – спостерігаємо тенденцію до активізації нових позитивнооцінних синонімічних рядів з семантикою «духовності», зокрема на означення *держави, народу, нації: Наша нація,* ***одухотворена*** *вірою в добро і справедливість* ***одуховлена*** *переконаннями створити сильну державу, здолає всі труднощі і незгоди, досягне єдності і розквіту* (УМ, 06.09.2012). Позитивний образ *України*, *держави* створює, безперечно, *народ, нація*. Періодичні виданння в останні роки засвідчують розширення лексичної сполучуваності цих слів з позитивнооцінними епітетами, напр.: *непереборний, сильний,*

цілеспрямований, інтелектуальний, європейський, успішний, єдиний, об'єднаний, нездоланний, культурний, піднесений, напр.: *Наш народ – це люди великого внутрішнього потенціалу, **нездоланні, успішні, об'єднані** в нову спільноту, **сильні** духом, **впевнені** в своїх силах – це ознака нової, сучасної і майбутньої України* (ЛУ, 10.04.2014).

Позитивну оцінку *народу, нації* увиразнюють синоніми, відтінки значення яких перебувають у тісному зв'язку з характером змістового поєднання слів у словосполученні: *шляхетний – культурний – ліберальний, терплячий; свідомий – патріотичний – непоборний,* напр.: *Ми **шляхетна, культурна** нація з тисячолітньою історією і культурою. Ми обраний Богом народ з родючими чорноземами й чулим серцем* (ЛУ, 10.04.2014); *З висловлених думок постає **шляхетний, ліберальний** і коректний образ нашого народу, який терпить і тихо бореться за своє майбутнє* (УМ, 10.04.2014).

Позитивнооцінну функцію у створенні привабливого образу *України, держави* виконують дієслова та віддієслівні іменники з семами «служіння», «руху», «будування», напр.: *Закон про неможливість подвійного громадянства має поширюватися на суддів, представників спецслужб, народних депутатів та депутатів місцевих рад, тобто на всіх, хто уповноважений **служити державі** і **розбудовувати** її економічний потенціал* (УМ, 15.03.2017); *Рівень розвитку держави залежить від щоденного **поступу, руху вперед, створення** і **пошанування** європейських цінностей. Перед усіма нами стоять завдання – **йти вперед, будувати**, а не знищувати* (УМ, 15.03.2017).

Характерною для мови сучасної періодики є лексична сполучуваність слів *Україна*, *держава* з позитивнооцінними дієсловами *захищати, боронити*, напр.: ***Захищати власну державу** – це святий обов'язок кожного громадянина. Сьогодні всі повинні бути свідомими того, що від нашої позиції залежить наша державність* (ЛУ, 24.02. 2017). Увиразнення позитивної конотації досягається шляхом заперечення негативно оцінних тверджень, вживанням експресивних експліцитних мовних одиниць в підрядних з'ясувальних синтаксичних конструкціях: ***Зазнали краху***

***плани кремлівських агресорів** проголосити на цілий світ, що український народ, піддавшись **брехливій більшовицькій пропаганді**, зневірився у власній державі, тому не захищає ні столиці, ні своєї влади* (СП, 2-8.03. 2017).

Частотним є вживання позитивно маркованих словосполучень *українська державність, наша державність* (пор. у СУМ. Т II – «державний лад»), напр.: ***Українська державність** завжди повинна бути у пріоритеті всіх державних діячів і політиків* (УМ, 15.03. 2017).

Як позитивнооцінну можна кваліфікувати лексичну сполучуваність слова *державницький* (СУМ не фіксує), пор.: *державницька компетентність, державницька щирість* тощо, напр.: *Очевидно, не надто покладаючись на Авакову компетентність і **державницьку щирість**, президент кинув міністрові внутрішніх справ підмогу в особі грузинських варягів-поліціянтів. Ті фахівці справді дали старт (лише старт!) реформам у міліції – переходу до формату цивілізованої поліції. А далі кавказькі реформатори повтікали, жахнувшись масштабів корупції в своєму міністерстві* (ЛУ, 9.03. 2017).

Про розростання оцінної шкали слів *народ*, *нація* свідчить тенденція творення ступенів порівняння відносних прикметників, що не властиво українській мові, напр., мирний – мирніший, військовий – військовіший, християнський – християнніший, напр.: *Нам потрібний чітко розроблений план побудови **мирнішого** і **християннішого** народу, згуртованої української нації* (УМ, 8.04.2014).

Мова преси демонструє тенденцію до вживання експресивних граматичних структур, в яких, завдяки поділу, наголошується на позитивних оцінних характеристиках *України*. Найпоширенішим синтаксичним засобом є парцеляція. У таких конструкціях журналісти зосереджують увагу читача на найбільш інформативній частині речення, що посилює оцінну місткість всього контексту [Жайворонок 2007: 482]. Водночас такі конструкції надають висловленню розчленованості і лаконічності, підсилюючи оцінність [Чернушко 2014: 189]. У протиставних підрядних реченнях наголошено, як правило, на протилежній, переважно

позитивній оцінці українських реалій на противагу негативній, яку містить головна частина речення: *Нас мирних гречкосіїв упосліджували. А ми винайшли світове зерно і колесо, конституцію і демократію* (ЛУ, 10.04.2014); *Ми скинули жалюгідного диктатора, московського холуя і його захланних поплічників, які ставили на керівні посади безбатченків, «дядьків отечества чужого» й відвертих ворогів, що руйнували нашу безпеку, заколисували нашу пильність, притлумлювали нашу гідність у підростаючому поколінні. Але ми сильні, Україна сильна, ми вистоїмо* (ЛУ, 10.04.2014).

Критичний погляд на події та явища в *Україні* реалізує вживання негативнооцінних мовних засобів, напр.: *У **державі – революції, інфляція, корупція, махінації на виборах, страйки, крадійство, наступ криміналітету, розмивання ієрархії цінностей,** властивих цивілізованому суспільству, а ці подвижники, забувши особисті проблеми, болі й кривди, щоденно йдуть до дітей і вчать їх розумного, доброго, вічного* (СП, 2-8.03. 2017); *Кажуть, що найбільшими ворогами української державності є три речі – **війна, корупція, популізм*** (УМ, 15.03.2017).

У кінці XX ст. – на поч. XXI ст. спостерігаємо утворення нових експресивних прикметникових і іменникових синонімічних рядів, які відбивають критичну, негативну оцінку понять *народ*, *нація, українці* і відповідно *України*: *знедуховлений – обездуховлений – пустодухий, знеосіблення – деперсоналізація,* напр.*: Російському шовінізмові відводиться... особлива роль у нівеляції і **знеосібленні** українців* (ЛУ, 17.06.2012); *«Гранословці»* [сучасники письменницького конкурсу «Гранослов»] *не зупиняються на констатації екзистенціальної проблематики, не перетворюються на пасивних споглядальників нівеляції самооцінної особистості в зародку, що активно відбувалося в процесі запрограмованої **деперсоналізації** народу* (КіЖ, 27.04.2013).

Новою негативнооцінною семантикою наповнює синонімічний ряд слово *поскрибований,* пор. *знищений – замучений – покалічений.* Негативна оцінка є основним виявом і лексичного значення цих слів, і змісту всього речення: *Немалу силу і владність ... мали історичні ілюзії, самоомани.*

Моральна вина, моральний докір почуває майже кожен з нас, хто жив і творив у ті десятиліття [за культу особи]. *Вони і в ставленні до нашого **поскрибованого** народу, який не захистили* (Ю. Мушкетик, ЛУ, 24.09.2012). Такі синонімічні новотвори письменників знаходять своє поширення в різних жанрах публіцистичного стилю.

Вживання в одному реченні ряду синонімів створює ефект нагромадження семантично близьких компонентів висловлювання в напрямі посилення негативної оцінки. Спостерігаємо явище градації синонімічних одиниць: *Ситуація в Україні **важка, критична, вибухонебезпечна**, такої у нас ще не було. Це, очевидно, спосіб очищення і консолідації, становлення такої України, яка повинна бути* (УМ, 26.04.1014).

Для увиразнення протиставлення позитивної оцінки *України* й негативної оцінки *Росії* в мові публіцистичного стилю використовують ***антитезу***, яку побудовано переважно на зіставленні протилежних значень антонімів: *В Україні зараз набирає силу процес **очищення**, у Росії – процес **загнивання*** (УМ, 24.06.2014).

Маркером негативнооціного забарвлення є також навмисне калькування із повним або частковим збереженням особливостей звукового вираження російської мови: *двомовність – двоязичіє, радянщина – совєтчина, радянський – совєцький,* напр.: *Ми, українці, як і інші емігранти, не творимо «п'ятих колон» і не вимагаємо подвійного громадянства* [в США] *і **двоязичія*** (ВК, 19.04.2012); *Ми боїмося **совєцького** минулого України, яке буцімто вже проминуло, але наслідки його можуть суттєво й негативно, навіть трагічно, вплинути на нашу незалежність* (УЛГ, 03.06.2012).

Негативну оцінку посилює вживання експресивних дієслів та віддієслівних іменників з експліцитною семантикою результативності, напр.: *Ситуація у державі **розжарюється, розхитується** і незабаром може знову вибухнути* (ЛУ, 9.03. 2017); *Росія завжди користалася в своїх інтересах перевагами демократичних систем в сусідніх державах, щоб поглинути їх: починаючи з часів Новгорода та Речі Посполитої, завершуючи Центральною Європою після Другої світової.*

І зараз ***розхитування*** *настроїв в нашій державі зсередини є одними із способів гібридної війни Кремля проти України* (СП, 23 – 29.03. 2017).

Основним виразником негативної оцінки дійсності сучасної України є також метафора, напр.: *Що таке сучасна* ***Україна****? Це* ***кинутий політичним вовкам ласий шматок м’яса*** (Кр., 18.10.2012); *Щоб не повторити помилку кума, Петро Порошенко має обрати* ***хірургічне втручання замість гомеопатії*** *в Україні і таки знайти спосіб для дострокових виборів Ради* (УМ, 24.06.2014); *Одинадцяте за останній місяць засідання Радбезу ООН з позитивним для України висновком, на жаль, залишається* ***беззубою дипломатією*** (УМ, 18.04.2014); *Доки ви не перестанете бути* ***офіціантами****, не навчитесь боротися й досягати, особисто для себе й для України, доти нічого не буде* (Кр., 17.04. 2014).

Оцінка явищ духовного життя народу часто знаходить вираження в метафоричній енантіосемії – поляризації значень слів, зокрема чітко вираженої і вже усталеної в свідомості людей негативної семантики поняття *політика* і позитивно окресленої в усі періоди історії літературної мови *культурної сфери* життя суспільства, напр.: *Сучасні кобзарі з намулу часу, ідеології, політики та імітації вимивають золоті піщинки правдивої історії України* (СП, 22 – 28.08.2013).

Комбінацію оцінних засобів з власне семантичними показниками спостерігаємо і в метонімічних одиницях. Тут перенесення назви певного предмета або класу предметів на інший предмет або клас на основі суміжності ґрунтується на асоціативному сприйнятті читача й стає основою розуміння смислового наповнювання цілого тексту, напр.: *Росіяни не сприймають слова Україна, а слово «Галичина» для них схоже на змію з крихітними ніжками, змію з блискучими очима, що безшумно, як ніж, повзе по землі й ріже, розтинає землю* (УМ, 17.01.2013).

Переважно негативнооцінну функцію виконують у мові періодики трансформовані фразеологізми та афоризми. Трансформовані фразеологізми актуалізують знання про навколишню дійсність *України* і фіксують її за допомогою вже добре відомих образів. Змінені фразеологізми наповнюють

зміст всього тексту новою критичною оцінкою негативних явищ суспільного життя *України*, *країни*: *Не хотілося б* ***виглядати отим болотним куликом****, а то, здається, моя країна тут перевищила всі рекорди за кількістю вихлюпнутого на екрани бруду* (УМ, 4.04.2012) – пор.: *як бугай в болоті*; ***Нардепів в Україні восени рахують*** (УМ, 24.06.2014) – пор. *курчат по осені рахують;* ***На Сході України ще є ті самі граблі, що й в Криму, тільки краще заточені*** (УМ, 15.04. 2014) – пор. *наступати на ті самі граблі*.

Збагачення фразеологічного фонду української мови пов'язане з дією двох протилежних тенденцій: стабільності, що виявляється в збереженні семантики, і в оновленні форми традиційного виразу. Зміни усталених висловлень, як правило, соціально актуалізують і визначають сферу вживання оцінних мовних одиниць, напр.: *Усім гілкам треба злагоджено працювати, а не сіяти юридично-правовий «безпрєдєл» в Україні.* ***Бо хто сіє цей «бєзпрєдєл», той пожне бурю*** (СП, 4 – 10.07.2013).

Оцінною семантикою явищ сучасної *України* сповнені в мові періодичних видань і трансформовані афоризми: *Наступ на українство в Україні, «****на своїй не чужій землі****», пов'язаний напряму з нещодавнім сфальшованим ухваленням ВР закону про нові засади мовної політики, набуває нищівного та широкомасштабного совітського розмаху* (СП, 1 – 23.01.2013); *А саме* ***буття чи небуття*** *титульного (корінного) народу як державної нації в Україні зі всіма її ознаками: мовою, освітою,наукою, культурними традиціями, – у руках нині живущих* (УМ, 4.12.2012).

Політичні події, війна, що триває сьогодні в Україні, провокують інформаційну війну з Росією. Мова періодичних видань, як наслідок, сповнена експресивними експліцитними негативнооцінними епітетами на означення *Росії* та синонімічних одиниць *Кремль, імперія, імперське плем'я* тощо, напр..: *Поруч з нами* ***хитра, хижа, жорстока, антигуманна, антиукраїнська*** *імперія. Завдання України – розвалити її* (Кр., 17.04. 2014).

У мові публіцистики в одному реченні часто функціонує кілька негативнооцінних семантичних рядів дієслівних

синонімів з семантикою знищення, що забезпечує увиразнення аксіологічного наповнення всього контексту: *За понад 360 років від часів Богдана Хмельницького українців ніхто (ні турки, ні поляки, ні навіть німці) так масштабно й безжалісно* ***не нищив, не принижував, не манкуртизував****, як оте* ***агресивне****, ментально* ***імперське*** *плем'я, що й назву у нас украло, історію нашу привласнило і всі ці століття прагне душу нашу споганити, розтоптати, знищити* (ЛУ, 10.04.2014). Ставлення Росії до України ЗМІ оцінюють як *вороже, агресивне, ненависницьке, антигуманне*, пор.: *На Донбасі відбулася війна цінностей, світоглядних орієнтирів. Росія показала своє справжнє ставлення до України –* ***агресивно-вороже, ненависницьке****. І в цьому конструктив цієї війни. Для українців вона – певний момент істини* (УМ, 24.06.2014).

У парцельованих синтаксичних одиницях з протиставними сурядними реченнями, які містять негативноцінні однорідні означення, виразно відбито причиново-наслідкові зв'язки між діями Росії та українськими реаліями сьогодення, напр.: *Цю фейкову ідеологію придумала для Донбасу Росія і дуже активно її експлуатує. А уражений алкоголем, наркотиками безробітний Донбас, розчавлений соціально-економічними проблемами, напрочуд легко її сприймає: зі зброєю в руках криміналізований люмпен почувається вершителем доль, що досі був ніким, а став усім* (УМ, 24.06.2014).

Як оцінний синтаксичний засіб у мові публіцистичного стилю функціонує також називне речення уявлення, в якому сконденсовано інформацію і закцентовано увагу на протидії російській агресії, напр..: *Політикам не звикати до езопової мови, але в риториці Кремля є слово-маркер, котре не просто має видозмінений смисл, але й виступає червоним сигналом небезпеки. Це слово – захист* (УМ, 8.04.2014); *Очищення, люстрація. Люстрація дасть змогу обірвати ці підводні «внутрішньо системні» зв'язки з імперським плем'ям. І встановити інші, відкриті – поміж громадянським суспільством* (УМ, 8.04.2014).

Україна – це одна із центросфер мови сучасних періодичних видань, яка утримує в своїх структурах ціннісні

виміри суспільного буття, світобачення, мовну картину світу. ЗМІ вербальними засобами і відбивають аксіологію реалій сучасної *України* в контексті суспільно-політичних, культурних тенденцій епохи, і забезпечують живе надходження певних систем поглядів, цінностей однієї людини, цілого колективу, політичної партії до свідомості широкого загалу. Семантика оцінних одиниць публіцистичного стилю відображає суспільне осмислення історії і сучасності, яке активують одиниці національної мови.

Жайворонок В. В. Парцеляція / В. В. Жайворонок // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2007. – С. 481 – 482.

Словник синонімів української мови. – Т. І. – ІІ / Ред. кол. : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 2000.

Словник української мови. Т. І – ХІ / Ред. кол. : І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

Фразеологічний словник української мови в 2 кн. / Л. С. Паламарчук, В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін. – К. : Наук. думка, 1993.

Чернушко Н. Про розвиток лінгвістичних поглядів на конструкції експресивного синтаксису / Н. Чернушко // Лінгвістичні студії на пошану корифею: зб. наук. праць із нагоди 90-ліття від дня народ. С.І. Дорошенка. – Х. : Харк. істор-філол. тов-во, 2014. – 424 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ВК – Вечірній Київ
КіЖ – Культура і життя
Кр. – Країна
ЛУ – Літературна Україна
СП – Слово Просвіти
УЛГ – Українська літературна газета
УМ – Україна молода

REFERENCES

Billodid, I. K. (Ed.). (1970 – 1980). *Dictionary of the Ukrainian language*. (Vol. I – XI). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Buryachok, A. A., Gnatyuk, G. M., Golovashchuk, S. I., and others (2000). *Dictionary of Ukrainian language synonyms*. (Vol. I – II). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Chernushko, N. (2014). About the development of linguistic views on the design of expressive syntax. *Linguistic studios to honor the headline.* Kharkiv: Kharkiv. istor-filol. tov-vo (in Ukr.)

Palamarchuk, L. S., Bilonozhenko, V. M., Vinnik, V. O. and others. (1993). *Phraseological Dictionary of the Ukrainian language*. (in 2 books). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Zharyokonok, V. V. (2007). Parcellation. In *Ukrainian language. Encyclopedia*. (3th ed., pp. 481 – 482). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia (in Ukr.)

LEGEND

ВК – Evening Kiev (Vechirniy Kyiv)
КіЖ – Culture and Life (Kul′tura i zhyttya)
Кр. – Country (Krayina)
ЛУ – Literary Ukraine (Literaturna Ukrayina)
СП – Word of Enlightenment (Slovo Prosvity)
УЛГ – Ukrainian literary newspaper (Ukrayins′ka literaturna hazeta)
УМ – Ukraine is young (Ukrayina moloda)

Статтю отримано 04.06.2017

Tetyana Kots

ESTONIAN PARADIGM OF «UKRAINE» IN THE LANGUAGE OF MODERN PERIODIC DISTRIBUTIONS

A journalistic style in the aspect of axiology can be considered as a set of appeals to collective cultural, that is, mental units that combine value, conceptual and figurative elements. Mass media, changing the format of violated in journalistic texts on various topics, filling content with a positive or negative assessment, form the general, massive language culture of our society. There are cause-and-effect links between the mass media, which create an extensive informational field, and the linguistic consciousness of a Ukrainian.

Ukraine is one of the central concepts of modern periodicals, which grows up with a new, timed, axiological harmony. The assessment of both positive and negative phenomena of social life in Ukraine is markedly

psychological and explicit. In the center of the estimated paradigm is statehood – a necessary condition for the development of any nation. The words Ukraine and the State function in newspaper texts as synonyms and are distinct markers of the historical period of independence In the minds of 90's people of the twentieth century, thanks primarily to the media, the idea of a positive role of the state in the socio-political life of society was established. In accordance with the mood of the frequency period there are positively estimated explicit meanings for the word state.

A critical view of the events and phenomena in Ukraine implements the use of negative evaluative linguistic resources. All positive changes, as a rule, are not due to, but contrary to processes in the state, the negative scale of which reveals procedural nouns with synonymous series with a distinct pessimistic connotation.

Ukraine is one of the centrospheres of the language of modern periodicals, which holds in its structures the values of social life, the worldview, the linguistic picture of the world. The media verbal means and reflect the axiology of the realities of modern Ukraine in the context of the socio-political, cultural trends of the epoch, and ensure the living flow of certain systems of views, values of one person, the whole collective, the political party to the consciousness of the general public. The semantics of evaluative units of journalistic style reflects a public understanding of history and modernity, which is activated by units of the national language and fixes a new stage in the development of its functional-style paradigm.

УДК 070.41 (045)

Лілія Бурківська,
Дзвенислава Бурківська

НАЗВИ ОСІБ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТИЖНЕВИКА «РЕПОРТЕР»)

Стаття присвячена аналізові номінацій жінок і чоловіків в івано-франківському обласному тижневику «Репортер», схарактеризовано склад відповідних лексико-тематичних груп, визначено їхню роль у мові регіональної преси. Подано висновки про особливості вживання назв осіб у зв'язку з сучасними тенденціями динаміки літературної норми.

Ключові слова: *регіональний газетний текст, жінка, літературна норма, назва особи, назва-характеристика, регіоналізм, чоловік.*

The article is devoted to the analysis of nominations of women and men in the Ivano-Frankivsk regional weekly «Reporter», the composition of the relevant lexical and thematic groups is characterized, their role in the language of the regional press is determined. The conclusions about the peculiarities of using the names of people due to the modern tendencies of the literary norm are made.

Key words: *regional newspaper text, woman, literary norm, name of person, name-characteristic, regionalism, man.*

Стиль засобів масової інформації характеризується популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, на стислість і зрозумілість інформації, на експресивність вислову і максимальний вплив на читача. Мова преси зорієнтована на загальнолітературні норми, зокрема на поширені в загальномовній практиці наукові терміни й запозичення, на газетні штампи. Новації в лексичному складі, словотвірній будові, активні процеси в синтаксисі й нові тенденції у стилістичній системі сучасної літературної мови насамперед позначаються на мові ЗМІ. Саме в ній виробляються певні соціальні та мовні стереотипи. Отже, мова друкованих періодичних видань особливо чутлива до зміни соціальних оцінок літературної норми.

Дослідження лексико-семантичних змін у газетних текстах здійснюють доволі активно. Проте, як вони пов’язані з актуалізацією соціальних образів чоловіка та жінки, допоки не простежували. Цікавий, з нашого погляду, матеріал дає івано-франківський обласний тижневик «Репортер» (для аналізу вибрано матеріал №№ 1–3 за січень 2014 року). Зазначене видання орієнтоване на висвітлення актуальних регіональних новин у сфері політики, економіки, культури та спорту. Відповідно для представлення такої інформації журналісти спираються на певні типи номінацій, зокрема назви осіб, назви-характеристики.

Отже, яким постає соціальний образ **жінки** в аналізованих текстах? Насамперед відзначаємо в номінуванні осіб

жіночої статі традиційні способи ідентифікації – на ім’я, на ім’я та по-батькові, загальні назви *жінка* та *пані*, напр.: *Бо вже не буде ані презентів, ані букетів, ані її, незнайомої **жінки***; *«Репортер» знайшов **пані** Галину Рудей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців*.

Ряд вторинних номінацій жінки утворюють назви-характеристики за типом її соціальної ролі, а саме:

1) назви спорідненості, зокрема й притаманні регіональному різновиду усної розмовної мови: *бабуся, бабця, вуйна, донька, дружина, родичка, сестра-близнючка,* напр.: *Далі рукою подати до мети нашої подорожі – будинку на самому узвишші, де живе із **бабусею** красуня Марічка*; ***Вуйна** дуже дорожила малою, бо саме втратила власне дитя*;

2) назви осіб за близькістю, за спільністю певної ролі, ситуації: *вихованка, мешканка, подруга, співмешканка, супутниця,* напр.: *Моя **супутниця – мешканка** цього ж села, колишня журналістка обласного радіо, поетеса Анна Космач*;

3) назви осіб за місцем проживання: *івано-франківчанка, калушанка,* напр.: *Перша – це досвідчена 27-річна **івано-франківчанка** Надія Діденко, яка виступає у фристайлі (лижна акробатика)*; *Розповідає **калушанка** Тетяна Василів*;

4) назви осіб за професією чи родом діяльності у формі жіночого роду: *вчителька, дослідниця, журналістка, майстриня, медсестра, поетеса,* напр.: ***Дослідниця** архітектури Жанна Комар побачила у мазепинських атлантів стиль львівського скульптора Зігмунда Курчинського*; *Я працювала на пекарні в Городенці, під час роботи мені відрізало чотири пальці, – розповідає **майстриня***;

5) назви посад, професій, звань у формі чоловічого роду: *архітектор, бухгалтер, ветеран, дієтолог, інспектор, лідер, перукар, продавець,* напр.: *Дуже допомогла **архітектор** Світлана Кос, яка створила комп’ютерну графічну модель фортеці, а також начальник відділу охорони культурної спадщини міськвиконкому Ігор Панчишин – він виступив у ролі суворого критика*; *На перетравлення їжі потрібно багато енергії, – пояснює **дієтолог** Наталя Попович*;

6) назви осіб за видом занять як у формі як жіночого (*гандболістка, лижниця, призерка, спортсменка, футболістка, чемпіонка*), так і чоловічого роду (*бомбардир, воротар, гравець, тренер, фітнес-тренер*), напр.: *Тамара Сабатян стала* ***призеркою*** *першості України, а згодом –* ***чемпіонкою*** *країни у змаганнях за призи клубу «Стрімкий м’яч», відчула смак перемоги в міжнародних турнірах у Польщі, Литві, Румунії та Україні*; *Майже у всіх цих змаганнях її визнавали то кращим* ***гравцем,*** *то кращим* ***бомбардиром***.

Спостерігаємо переважання форм чоловічого роду у сполученнях іменника (назва жінки) з прикметником: *кращий бомбардир, кращий гравець, старший інспектор.*

Традиційні і субстантивовані назви жінок: ***Найменша*** *– Наталя – перукар, її навіть до столиці запрошують творити зачіски в народному стилі*; *Батьківську справу нині продовжує* ***найстарша*** *– Анна Фартушинська, викладач Косівського інституту декоративно-прикладного мистецтва*. А також назви осіб жіночої статі з використанням відчислівникових форм на зразок: *27-річна, 24-річна, дев’ятнадцятирічна.*

Спільне і відмінне відзначаємо щодо вживання номінацій на позначення **чоловіків**. Їхній соціальний портрет створюють відповідні власні назви, а також:

1) назви спорідненості, напр.: *Але сам у ній не жив – чи подарував, чи продав своєму* ***братові*** *Емілію*; *Черговим власником кам’яниці став* ***син*** *і спадкоємець покійного Лазар*;

2) назви осіб за перебуванням їх у певній ролі, ситуації: *борець, в’язень, мандрівник, першопроходець, першореконструктор, свідок, шпигун,* напр.: *У 1672 році до Станиславова завітав голландський* ***мандрівник*** *і, за сумісництвом, французький* ***шпигун*** *Ульріх фон Вердум*; *Взяти на себе ризиковану роль* ***першопрохідця*** *чи то* ***«першореконструктора»*** *взявся доцент кафедри архітектури та дизайну Університету права імені короля Данила Галицького Зеновій Соколовський*;

3) назви осіб за особливостями розумової діяльності: *аналітик, експерт, інтелектуал, науковець,* напр.: *Він*

*(Ярослав Грицак) – історик, **інтелектуал** і, на думку «Репортера», один із найкращих **аналітиків** в Україні*;

4) назви осіб за соціальним станом, за місцем у суспільстві або в певному колективі: *начальник, працівник, службовець, колега, спадкоємець, власник,* напр.: *Про міліцейську версію подій розпитав **начальника** Косівського райвідділу міліції підполковника Миколу Нємцова*; *Найближчою до нас на фото є кам'яниця колишнього залізничного **службовця** Франціішка Мажевського*;

5) назви посад, професій, звань, роду діяльності: *автор, архітектор-реставратор, будівельник, видавець, викладач, голова, доктор, доцент, директор, забудовник, замовник, інженер, історик, інспектор, краєзнавець, мер, міліціонер, охоронець, підполковник, проектант,* напр.: *Тут фахівці вислухали не тільки **забудовника**, а й **автора** проекту – Ярослава Дорошенка*; *Тут у Станиславові мешкав **викладач** української гімназії, **доктор** філософії Андріян Копистянський*;

6) історичні назви осіб, *воєвода, козак*: ***Воєвода** планував ще наказати викласти рови і забезпечити їх зовнішніми фортифікаційними спорудами*;

7) назви осіб, пов'язані з релігійною діяльністю: *душпастир, папа, священик,* напр.: *Я хотів би пригадати слова **папи** Франциска, що **душпастир** повинен мати запах овечок, – говорить Шевчук*.

На відміну від назв осіб жіночої статі, назви чоловіків виявляють специфіку їхніх занять у суспільстві.

Зафіксовано і вживання субстантивів на зразок: *Виконавцем робіт став місцевий **будівничий** і архітектор Феліціян Баян*; ***Дільничний**, правда, зізнався, що головного винуватця бійки одного разу затримували за адмінпорушення*.

Для позначення місця проживання чоловіків вживають відповідні прикметники – *голландський, івано-франківський, місцевий, міський, селищний, станиславівський, франківський, французький.*

Для висвітлення регіональних мікротем, де треба схарактеризувати осіб за національною чи етнічною належністю, журналісти «Репортера» використовують

множинні форми іменників для називання осіб обох статей, напр.: ***Вірмени*** *і* ***русини****, тобто* ***греки****, також мають по одній церкві, – свідчить мандрівник*; *Крім* ***поляків****,* ***вірмен*** *та* ***українців****, яких тоді називали русинами, у місті також мешкали* ***євреї***.

З погляду сучасної мовної практики цікаві спостереження щодо специфіки номінування осіб за професією, посадою та званням. Як свідчать наведені вище приклади, у 90-х рр. XX ст. переважають форми чоловічого роду. Отже, для івано-франківського соціального середовища показові номінації *активіст, архітектор, бухгалтер, викладач, водій, гендиректор, дієтолог, інспектор, журналіст, лідер, підприємець, продавець, психолог, фітнес-тренер, фристайліст, юрист, юрист-бухгалтер-консультант*, які не мають ознак розрізнення статі. Це явище пояснюється соціально-економічними умовами виникнення відповідних назв: у минулому такі професії, посади та звання стосувалися тільки чоловіків. Загалом відзначаємо, що в більшості номерів тижневика «Репотртер» переважає увага до постатей чоловіків, їхньої професійної сфери діяльності.

Вибрані для аналізу номінації, простеження їхніх функцій у регіональній пресі виявляє орієнтацію на загальні літературні норми. Утім, залежно від теми повідомлення і жанру інформування автори матеріалів вдаються, спорадично, до регіоналізмів.

Статтю отримано 28.05.2017

Liliia Burkivska, Dzvenyslava Burkivska

THE TITLES OF WOMEN AND MEN IN THE REGIONAL NEWSPAPER TEXT (ON THE MATERIALS OF THE WEEKLY «REPORTER»)

The nominations for women and men based on the materials of the regional press, in particular the Ivano-Frankivsk regional weekly «Reporter», are analyzed.

We should note that while nominating the females the traditional methods of identification are used such as by name, name and patronymic, the common names «woman» and «lady».

Some of the secondary categories of *woman* form the names-characteristics according to the type of social realization such as 1) names of kinship, in particular they are typical for regional type of oral spoken language; 2) titles of people by closeness, by their staying in the particular role and situation; 3) people by their place of residence; 4) title of people denoting their profession or occupation in the female form; 5) names of positions, profession, ranks in the male form; 6) titles of people by type of employment both in the female and male forms.

The predominance of male forms in the titles of women, which form the combination of a noun with an adjective, is observed: e.g. the best scorer, the best player, the senior inspector.

The substantiated names of women *(the smallest, the oldest)* as well as the female names by using numeric forms are also typical *(twenty-seven-year-old, twenty-four-year-old, nineteen-year-old).*

There are some common and distinguishing features in using the nominations for naming **men.** Their social portrait is formed by certain proper names, as well as the names of kinship; names of individuals by their staying in the particular role, situation; names of individuals by peculiarities of mental activity; names of people by social status, by their place in a society or in a team; by names of jobs, professions, titles, occupation; historical names of people; names of people related to their religion activity.

Therefore, unlike the names of women, the names of men reveal the specifics of their occupation in the society, intellectualism.

The use of substantives *(builder, district police officer)* is also recorded, and the certain adjectives are used to indicate the place of residence of the men – *Dutch, Ivano-Frankivsk, local, urban, village, Stanislaviv, Frankivsk, and French.*

To highlight the regional micro-themes, where it is necessary to characterize people according to their national or ethnic origin, the journalists of Reporter are using the multiple forms of nouns to name people of both sexes *(Armenians, Greeks, Jews, Poles, Rusyns, Ukrainians).*

There are some interesting observations about the specifics of nomination of people by profession, position and rank from the point of view of modern linguistic practice. As to naming the women, we can testify the observance of the established practice until the 90's of the twentieth century – the predominance of male forms. This phenomenon

is explained by the socio-economic conditions of originating the certain names: in the past, such professions, positions and titles concerned only men. In general, we note that in the most issues of the weekly «Reporter» the attention is focused on the figures of men, their professional sphere of activity.

The nominations, selected for the analysis, tracing their functions in the regional press reveal the orientation towards general literary norms. However, depending on the subject of the message and the genre of information, the authors of the news stories sporadically use regionalisms.

УДК 81'373.47:316.774 Валентина Красавіна

ЗАГОЛОВКИ-ЕКСПРЕСИВИ В СУЧАСНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ

У статті розглянуто мовні засоби вираження експресії в заголовках інтернет-медіа – метафору, метонімію, перифраз, антонімію, оказіональні новотвори, стилістично знижену лексику, фразеологічні одиниці – з функціонально-стилістичного та комунікативно-прагматичного погляду.

***Ключові слова**: електронні ЗМІ, заголовок, експресія, експресив, троп, метафора, метонімія, перифраз, антонім, індивідуально-авторський неологізм, жаргонізм, фразеологізм, каламбур, парадокс.*

In the article is focused on the expressive language's means in the Internet headlines such as stylistic figures (metaphor, metonymy, rephrasing), antonyms, occasional neonyms, underestimated vocabulary, phraseological units with functional-stylistic and communicative-pragmatic view is under investigation.

***Keywords**: electronic media, headline, expression, linguistic expressive means, stylistics, metaphor, metonymy, rephrasing, antonym, individually-stylistic neologism, slang word, idiom, pun, paradox.*

Нині у формуванні громадської думки (водночас і маніпулюванні нею) найактивніше беруть участь електронні засоби масової інформації. Вони найдоступніші, забезпечують швидкий інформаційний зв'язок із численною аудиторією. Поява нових технічних можливостей зумовила перехід друкованих ЗМІ, частково телебачення, радіо, в електронний

формат. Новинні, інформаційні онлайн-ресурси, блоги, соцмережі стають провідними платформами комунікації та завоювання думок і почуттів людей. Динамічність інтернет-медіа, оновлення змісту й форми комунікації, нестандартність, експресивність, емоційність інформації підвищують її прагматичний потенціал.

Відповідно електронний формат ЗМІ висуває нові вимоги до заголовків тексту, які мають зацікавити, заінтригувати читачів, що особливо важливо в умовах конкуренції видань. Як вважає М. Коулз, найкращі заголовки друкованих мас-медіа стають неефективними в інтернеті, тому завдання онлайн-редактора – привабити не так живого читача, як пошукову програму, підвищивши рівень відвідуваності сайта. Створення невидимого для адресата html-заголовка, який містить ключові слова й відповідає вимогам пошукової оптимізації, дає змогу обрати цікаву, оригінальну, експресивну назву, але при цьому важливо пам’ятати про релевантність змісту [Коулз].

Заголовок – перше й основне джерело інформації для читачів, які передивляються головну сторінку сайту. За даними дослідників, 60 – 80% користувачів узагалі не читають тексту новин чи статей, а отримують необхідну інформацію саме у такий спосіб [Амзін]. За висновками Якоба Нільсена, користувачі зосереджують увагу на перших та останніх трьох словах заголовка [Нільсен].

Отже, заголовок виконує щонайменше три головних завдання – максимально стисло передає суть змісту публікації, привертає увагу читача до матеріалу та формує емоційне ставлення до тексту. Поєднуючи інформативну та емоційно-еспресивну функції, заголовок посилює прагматичну функцію мови як одну із найважливіших для мас-медіа, які впливають на суспільну свідомість.

Сучасні електронні ЗМІ використовують різні типи заголовків: образні, заголовки-кліше – переважно в публіцистичному, рекламному дискурсі; заголовок у формі простого речення, який передає головну думку або інтригу тексту з діловою інформацією. Експресивна функція у двох перших типах заголовків висувається на перший план, оскільки втілює авторські емоційні інтенції й моделює

ймовірні емоції адресата, пов’язані зі сприйняттям та інтерпретацією повідомлення.

Заголовок-експресив, семантичними компонентами якого є оцінність, емоційність, образність, актуалізує додаткове конотативне значення, передає авторське ставлення до інформації та слугує дієвим засобом впливу на сприйняття тексту читачем.

В інтернет-ЗМІ всі мовні засоби можна назвати експресивно вагомими – від фонетичних до синтаксичних, але стилістична майстерність журналіста, блогера полягає в тому, щоб органічно поєднати стандарт і експресію.

Аналізуючи сучасний публічний інформаційний простір інтернет-медіа, з’ясовуємо, що найбільш експресивно й емоційно навантаженими є лексико-фразеологічні одиниці та побудовані на їх основі тропеїчні засоби, які допомагають створити позитивний чи негативний оцінний ефект.

В інтернет-медіа поширені заголовки-метафори, що стають своєрідним гачком, на який потрапляє читач. У простій метафорі поєднується оцінність, контрастність і несподіванка, створювана семантичними перетвореннями словесного знака. Зауважимо, що сучасна когнітивна лінгвістика вважає метафору не тропом, який прикрашає мову і робить образ більш зрозумілим, а формою мислення. Дж. Лакофф справедливо підкреслює, що метафорична модель може слугувати ефективним знаряддям для маніпулювання суспільною свідомістю [Lakoff 1980: 153]. У ЗМІ суспільно-політичне, економічне, культурне життя держави, світу, політичні лідери тощо представлені через призму метафори. Метафоричне моделювання ґрунтується на залученні реалій із різних поняттєвих сфер.

Одна із них – військові дії. Відзначаємо метафоричне переосмислення батального лексикону. Наприклад: *У парламенті йде* ***війна*** *за перерозподіл посад і впливів – експерт*; ***Боротьба*** *за НАЗК. Як Порошенко і Яценюк* ***воюють*** *за сфери впливу*; *Україну роздирають дві* ***війни*** *– огляд ЗМІ*; *Бізнес російських олігархів в Україні –* ***таємна зброя*** *Кремля, – брат Нємцова*; ***Агенти*** *впливу. Як працює п’ята колона Росії*; *Україна сьогодні є* ***полігоном*** *глобального*

гібридного ***тероризму**, – Микола Голомша*; ***Кібервійна**:* ***партизани** України проти* ***військ** Росії*; *Україна vs олігархи: хто* ***переможе**?*; *Путін – в'язень гібридної* ***війни**, яку сам розв'язав, але в якій не зможе перемогти – Дікінсон*; *Українська корупція становить* ***ядерну небезпеку*** *для всієї Європи*, – The Washington Times; *Мінський фронт*; *Безвіз – це* ***перемога*** *України на дипломатичному* ***фронті***; Забужко: *Ми тільки «**відстрілюємося**», а «веде», як і раніше, Кремль*. Більшість таких метафор – стереотипні образні структури, оновлені в нових контекстуальних умовах. Активізації мілітарної метафори сприяє позамовна дійсність. Війна відбувається не лише на Східному фронті, але й у суспільно-політичному житті.

У ролі заголовків-експресивів показові метафори, в основі яких переосмислений кримінальний жаргон, що посилює негативний аксіологічний зміст інформації. Наприклад: ***Наперсточники*** *Банкової: як АП помстилася активістам за е-декларування*; НАПК. Зміна *«**наглядачів**»?*; *Забужко назвала Кремль «**світовим гопником**»*; *Трамп прийде до розуміння, що Путін є політичним* ***шулером**, – Березовець*.

Суспільно-політичні події в заголовках електронних ЗМІ представлені й за допомогою мистецької метафори, де політики – актори, а політичне життя – театр, гра, цирк. Наприклад: *Експерт прогнозує «**хороший спектакль**» у політиці*; *Україна поверне Донбас за «**хорватським сценарієм**», – експерт*; *Верховна Рада –* ***театр абсурду***.

За допомогою морбіальної метафори, у структурі якої є медична лексика, журналісти доносять інформацію про актуальні політичні, суспільні події, подають їх з додатковою експресією. Наприклад, ***Вірус*** *страху. Чому ми поступаємось в інформаційній війні*; ***Терапія*** *президентської партії*; *«**Клінічна смерть**» Революції Гідності*; *Екс-прем'єр Великобританії назвав корупцію* ***раковою пухлиною**, яка вбиває Україну*; *Транші МВФ – це* ***знеболювальне**, а не* ***ліки*** *для української економіки*.

Менш популярний метонімічний заголовок. Він привертає увагу читачів компресією змісту, лаконічністю висловлення.

Наприклад: *СБУ викрила агентурну структуру, слід якої веде до* ***Москви***; Єлісєєв: ***Кремль*** *ніколи не виконає* «***Мінськ***»; ***Вашингтон*** *знає, хто готував і платив сепаратистам за заворушення на Сході України*; ***Київ*** *гарантує рівні можливості для учасників «Євробачення-2017»*.

Показова для інтернет-ЗМІ експресивна функція перифрастичного заголовка, що містить лексичні індикатори, маркери сучасної доби. Наприклад: *Люди сцени Майдану, Справи з «гучними прізвищами», Печерна еліта, Промоутер «русского міра» в Україні* тощо. Перифрази – дієвий засіб конденсації думки з ефектом непередбачуваності, емоційно-експресивної оцінки повідомлюваного. У структурі перифраза завжди є елемент певної загадки, яку читач має відгадати, покладаючись на свій досвід. Найпоширеніші заголовки-перифрази на позначення політичних діячів. Це пов’язано з підвищеною політичною активністю в суспільстві, зникненням одних і появою інших колоритних особистостей. Наприклад: *Нові «януковичі»*; *Кентавр бізнесу та влади*; *Лозовий пояснив, чому Ляшко називає Тимошенко «**кремлівською зозулею**»*; *Палац Ахметова все-таки зняли на відео. Розмах «**короля Донбасу**» вражає*; *20 друзів Мартиненка. Як проходив суд над* ***сірим кардиналом Народного фронту***; ***Господар Кремля*** *загрожує можливістю глобальних конфліктів*. Пейоративні перифрази підвищують експресивність висловлювання, його оцінність, привертають увагу до події чи явища, підкреслюють роль і значення конкретної особи в політичному житті України.

Заголовкові комплекси виявляють експресивне значення через відношення зіставлення чи протиставлення понять (***Старі*** *цілі,* ***нові*** *методи. Сценарії дестабілізації в Україні*; ***Старий*** *товар у* ***новій*** *обгортці*; ***Старий новий*** *Верховний Суд*), гру слів: ***Пишному*** *куму* ***пишні*** *проводи* [Андрій Пишний – кум А. Яценюка. – *В. К.*].

Експресивно насичені заголовки-парадокси, висловлювання з оксимороном. Наприклад: *Путін використає міжнародні організації для «**миротворчої авантюри**»*; *Порошенко створив* ***НАЗК*** *для* ***легалізації корупції*** *– експерт*;

Нардеп Чумак про діяльність уряду: досягнута ***стабільність у бідності***.

Маркерами експресивності заголовків є оказіональні новотвори, зокрема відонімні утворення – похідні від прізвищ політичних діячів, що актуалізують знижені, вульгаризовані, фамільярні асоціації. Пор.: ***Насіріада*** *триває*; *Генпрокуратура Юрського періоду*: *чим запам'ятається Юрій Луценко*.

Зниження культури публічної мови давно узаконене ЗМІ, що підтверджують і заголовкові комплекси з жаргонізмами, як-от: *Гончаренко «**наїхав**» на Білецького через рідкісні появи у сесійній залі*; *Можливо, група Костянтина Григоришина намагається «**віджати**» «Енергоатом», – Мосійчук*.

Інтенсифікаторами оцінності заголовків електронних ЗМІ є фразеологізми, «які вносять до комунікативного процесу цілий світ сенсів, особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на комплексі відчуттів та уявлень народу» [Селіванова 2007: 12]. В інтернет-медіа фіксуємо як питомо українські, так і запозичені фразеологізми, пор.: *Про* ***ложку дьогтю в бочці меду***; *Влада* ***повісила всіх собак*** *на блокадників*; *Яке* ***«шило» в мішку*** *ховає Путін*?; *Президент розрубав* ***Гордіїв вузол*** *парламентсько-урядової кризи*; ***Троянський кінь*** *в Україні*.

У медійних заголовках спостерігаємо осучаснення фразеологізмів, набуття ними додаткової експресивності, емоційного забарвлення. При цьому зміна відбувається як у структурі, так і в семантиці фразем. Найчастіше для уточнення й конкретизації ситуації автори розширюють компонентний склад. Наприклад: ***Російський молот та європейське ковадло***. *Україна ж у цьому протистоянні опиняється між* ***військово-імперським молотом*** **Кремля** і ***оборонним ковадлом*** **Брюсселя й Вашингтона**; ***Мінський глухий кут***. *Де вихід*?

Заголовки інтернет-медіа фіксують неофразеологізми, що виникають у результаті трансформації перифраз, тобто «завдяки частоті й регулярності вживання перифрази з часом набувають рис, властивих фразеологізмам: відтворюваність, стійкість у складі й структурі, фіксоване положення компонентів» [Завгородня 2004: 75]. Порівняймо:

«Іловайський котел»**: Луценко назвав причини і винуватців трагедії*; *Тимчук розкритикував участь Медведчука **у Мінських переговорах; Антикорупційне бюро отримало всю «***чорну бухгалтерію***» *Партії регіонів*.

У заголовках онлайн-медіа спостерігаємо структурно-семантичні процеси, пов'язані з пошуками мовних засобів, які увиразнюють експресію, виконують прагматично-оцінну функцію, створюють смислову багатозначність висловлення, яке має привернути увагу читача. Апелюючи не лише до раціонального, логічного, а й до емоційно-образного мислення адресата, його культурного досвіду, метафори, метонімії, перифрази, каламбури, фразеологічні звороти сприяють формуванню політичної свідомості читацької аудиторії. Фразеологічні інновації відображають сучасні суспільно-політичні процеси, що відбуваються в державі і за кордоном, водночас виступають маркерами мовних засобів публіцистики конкретної історичної доби.

Увійшовши до глобального інформаційного простору, українські інтернет-медіа із засобу інформатизації перетворюються на важливий інструмент маніпулювання суспільною свідомістю. Експресивні заголовки електронних ЗМІ характеризуються прагматичним потенціалом, оскільки експресивність у комплексі з іншими мовними засобами підсилює емоційний вплив на адресата: привертає увагу читача до матеріалу й змушує його прочитати, передає імпліцитну авторську оцінку на порушену проблему, закладає її у свідомість реципієнта і таким чином бере участь у формуванні громадської думки.

Амзин А. Новостная Интернет-журналистика: сетевой учеб. [Електронний ресурс] / А. Амзин. – Режим доступу: http://pr.marketologi.ru/PR-committee/Library/Journal.pdf.

Завгородня Л. В. Перифрази як засіб стереотипізації соціальної інформації / Л. В. Завгородня // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – К. : Ін-т журналістики, 2002. – Т. 7. – С. 75 – 78.

Коулз М. Хороший заголовок + SEO: це реально [Електронний ресурс] / М. Коулз. – Режим доступу: http://www.osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/3194.

Нильсен Я. Л. Юзабилити. Наука или идеология [Електронний ресурс] / Я. Л. Нильсен. – Режим доступу: www.webmascon.com.

Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – К., Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, 1980. – 242 p.

REFERENCES

Amzin, A. *Internet journalism: network learning*. Retrieved from http://pr.marketologi.ru/PR-committee/Library/Journal.pdf. (in Russ.)

Colez, M. *A good title + SEO*. Retrieved from http://www.osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/3194 (in Russ.)

Nielsen, Ya. L. *Usability. Science or ideology*. Retrieved from www.webmascon.com. (in Russ.)

Selivanova, O. (2004). *Narisi from the Ukrainian phraseology (psycho-cultural tatno-cultural aspect)*. Kyiv, Cherkasi: Brama (in Ukr.)

Zavgorodnya, L. V. (2000). Perifraz as a means of stereotyping of social information. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky (Scientific notes of the Institute of Journalism)*, *7*, 75-78 (in Ukr.)

Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago

Статтю отримано 14.06.2017

Valentyna Krasavina

HEADLINES-EXPRESSIVES IN MODERN INTERNET MEDIA

Today, the function of public opinion formation (at the same time and its manipulating) is mostly performed by electronic media. The dynamics of the Internet media, content and forms of communication updating, non-standard, expressivness, emotional information increase its pragmatic potential. Accordingly the electronic format of the mass media puts forward the new requirements for text headliners that should interest the readers, which is especially important in the conditions of competition as for various types of mass media and certain editions.

A title carries at least three main tasks, it most briefly conveys the essence of the publication, attracts the reader’s attention to the material and forms the emotional attitude to the text.

The expressive title consisting of such components as evaluation, emotionality, imagery, actualizes additional connotative meaning, conveys the author’s attitude to the message and serves as an effective means of influencing the reader.

In online media’s titles one observes structural and semantic processes which is associated with looking for linguistic resources which deepen the expressivness, perform pragmatically-evaluative function, create the semantic ambiguity of the expression that should attract the the reader’s attention.

Appealing not only to the rational, logical, but also to the emotional and imaginative thinking of the audience, his cultural experience one can state that metaphor, metonymy, periphrases, puns, phraseological units contribute to the formation of the political consciousness of the subjects. Phraseological innovations reflect the contemporary socio-political processes in the country and abroad, serve as verbal markers in publicism of a specific historicera.

УДК 81’37

Олена Тодор

ОКАЗІОНАЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ

У мові сучасних мас-медіа джерелом експресії є оказіоналізми. Пошуки виразності висловлювання зумовлюють появу ситуативних новотворів – виразних експресивних оказіональних утворень, які поділяємо на 2 групи: оказіоналізми, що виникли на базі продуктивних словотвірних типів, і оказіоналізми, утворені за допомогою непродуктивних типів словотвору. Розглянуто оказіоналізми, які стосуються суспільно-політичної лексики. Частина з цих новотворів належить до стилістично нейтральної лексики, але переважають оказіоналізми розмовного характеру, часто зі зниженою експресією.

***Ключові слова**: оказіоналізм, політична лексика, медіатекст, словотвірний тип.*

Nonce words is one of the powerful means of the expressiveness in modern mass-media. Ways of expressiveness of language units predetermine. The appearance of situational occasionalisms i.e. expressive occasional language units divided in 2 groups: nonce words coined by using productive wordbuilding types and nonce words formed

by means of unproductive wordbuilding types. The author analyses nonce words used in the socio-political discourse. Part of the nonce words from the group are stylistically neutral words with prevailing colloquial nonce words which are as a rule less expressive.

***Key words**: occasionalism, political vocabulary, media text, word-building type.*

Зміна стану і статусу української мови у кінці XX ст. сприяла активізації у ній різноманітних процесів, зокрема неологізації лексичної системи, що є найбільш відкритою порівняно з іншими рівнями мови. Наприклад, зміни в фонетичної системи відбуваються повільно, кожен новий елемент сприймається як ненормативний; новації в граматиці так само «заважають» повноцінному сприйманню інформації. А от лексичні новотвори, як правило, зрозумілі з ширшого чи вужчого контексту.

Один із різновидів неологічної лексики – оказіоналізми. Особливі словотвірні зміни виявляємо в соціально-політичному лексиконі. Адже сучасні медіатексти сьогодні найбільш динамічні, вони є маркерами мовних уподобань спільноти. Це зумовлено тим, що в широкому інформаційному просторі відображені живомовні процеси, увиразнені тенденції розвитку мови. Завдяки ЗМІ відбувається своєрідне «збільшення української мови в комунікативному просторі України, розширення її функцій, збагачення структурних засобів» [Баранник 2001: 41].

Енциклопедія «Українська мова» визначає оказіоналізм як «незвичне, здебільшого експресивно забарвлене слово, утворене на основі наявного в мові слова або словосполучення, що існує лише в певному контексті, у якому воно виникло» [Українська 2007: 452]. Історія вивчення оказіоналізмів має давні традиції. Зокрема, поява «кованих» слів, дискусії, які точилися навколо них, заклали міцний підмурівок сучасної української неології. Увага до проблем оказіональних утворень протягом останніх десятиліть активізувалася. Різні лінгвістичні аспекти оказіоналізмів були предметом наукових зацікавлень М. Жовтобрюха, С. Караванського, О. Стишова, Ж. Колоїз, О. Турчак та ін.

Мовознавці визначають лінгвістичний статус оказіоналізмів як «новоутворених матеріальних репрезентантів, що є результатом реалізації мовної потенції, характеризуються категорією оказіональності / узуальності, нульовим рівнем адаптації у мовному просторі та нульовим ступенем відтворюваності у просторі власне комунікативному» [Колоїз 2007: 85]. Актуальність дослідження цих одиниць пов'язана з тим, що мовне освоєння світу передбачає моменти, коли оказіоналізми відображають певні реалії навколишнього світу, характеризують їх.

Найбільшу групу інновацій у мові сучасних мас-медіа складають іменники, утворення яких зумовлене потребою номінації осіб, нових явищ, предметів тощо. Серед способів словотворення іменників-інновацій основним є морфологічний. Високою продуктивністю відзначаються як суфіксальний, так і інші способи – осново- і словоскладання (часто в поєднанні з суфіксальним), абревіація та префіксальний.

Але найпродуктивнішим в іменниковому словотворі є суфіксальний спосіб. Найактивніше поповнюється тематична група на позначення осіб, зокрема, за належністю до певної соціальної групи, організації, об'єднання, за певним видом занять. Найбільшу групу становлять лексеми, утворені за продуктивним словотвірним типом із суфіксом -*ець: потерпілець, суржикомовець, піарівець, київрадівець*. Чимало таких іменників – це похідні від антропонімів *тимошенківець, костенківець*.Такі новотвори часом не мають визначених норм у написанні: «*бютівець», бютівець, б'ютівець*. Менш частотний словотвірний тип на -*іст* / -*ист* (*кучміст, кличкіст, кравчукіст*) та суфіксами -*ик, -ник* (*ринковик, страйковик*; *державник, піарник, мажоритарник, медійник, мафіозник, конституційник*). Не менш помітні оказіоналізми – назви осіб на *-ант, -ітет*: *підписант, симпатизант, маргіналітет* (про безхатьків).

Невисоку продуктивність мають іменники на позначення суспільних явищ, абстрактних понять із суфіксом згрубілості -*щин- / -чин*, зокрема *кулуарщина*. Часом такі лексеми вказують на певні риси, ознаки, які мають зв'язок

з конкретною людиною, набуваючи статусу характеристики суспільного явища: *януковщина, кучмівщина, лукашенківщина, черновеччина.* З ними семантично споріднені назви на -ств- на зразок *кучміанство*, *кравчуківство*.

У мові ЗМІ після оказіональних назв осіб помітне місце посідають субстантиви, що виражають загальне значення опредметненої дії. Найбільш продуктивними є словотвірні типи із суфіксом -*ізацій*-. Це зумовлене тенденцією до інтернаціоналізації словотвірних типів, що виявляється у зростанні активності як твірних основ, так і афіксальних морфем, що мають загальноєвропейський або ширше – інтернаціональний характер. Оказіональні іменники із суфіксом -*ізацій-* утворюються переважно від іншомовних за походженням основ *дебілізація, наркоманізація, портфелізація, десакралізація, олігархізація, маргіналізація*, *євроїзація* (як *доларизація*). Зафіксовано лише поодинокі деривати із цим суфіксом від власне українських основ – *жебракізація, майданізація, гривенізація*, *хохляндизація*. Інший словотвірний тип становлять іменники, що виражають властивість, стан або заняття особи, якусь суспільну, громадську течію та утворені від субстантивних основ, переважно запозичених, за допомогою суфікса -*ств*-, як-от: *мерство, менеджерство, кілерство, іміджмейкерство.*

Представлені в сучасних медіатекстах і відприкметникові іменники із суфіксом -*ість*. Висока продуктивність цього форманта пов'язана з тим, що утворені за його допомогою абстрактної ознаки не несуть додаткових емоційних відтінків: *вуличність, заплітккованість, позадуховність, україноментальність, різносвітовість, витоковість, засадничість, рейтинговість, міфологемність*.

Як інноваційні характеризуємо слова з суфіксом -ад- на позначення дій, процесів, названих твірною основою: *олігархіада*, *хабаріада*. Промовистими є відонімні деривати *кучміада, симоненкіада, саакашвіліада*.

Чинна тенденція утворення назв осіб жіночої статі від іменників чоловічого роду за допомогою продуктивного суфікса -*к*- (*канцлерка, прем'єрка, бізнесменка, екс-держсекретарка, спічрайтерка, соціал-демократка,*

шоуменка), -ин-, зокрема: *виборчиня, фахівчиня, екологиня, ідеологиня.*

Іменникові новотвори постають і внаслідок активізації деяких українських та переважно запозичених суфіксоїдів, як-от -*лог*, -*фоб*: *конфліктолог, мусульманофоб, ринкофоб*. Ці оказіоналізми утворюються здебільшого на базі запозичених основ, хоч уже помітна тенденція до використання як твірних питомих українських одиниць: *успіхолог, українолог, донецьколог, зрадофіл, порохобот, юльофоб*.

На думку мовознавців, значна частина подібних дериватів, мабуть, не стане загальномовним надбанням, а матиме статус слів-одноденок. Проте такі новотвори засвідчують як тяглість одних словотвріних процесів в українській мові, так і унаочнюють її приховані словотвірні можливості [Лук’яненко 2009: 14].

Отже, неологізація лексики відбувається не лише за рахунок засвоєння іншомовних слів, а й завдяки продуктивності власних словотвірних засобів. Це полягає в поповненні словотвірних типів новими похідними, активізації певних семантичних розрядів лексики. У мові ЗМІ найвиразніше виявляється експресивна функція словотвору. Джерелом поповнення є передусім розмовний словотвір, а також оказіональні лексичні новотвори.

Суфіксальний спосіб є найпродуктивнішим способом творення слів у сучасних медіатекстах. Серед дериватів переважають назви осіб. Друге місце посідають назви опредметнених дій, процесів та абстрактних понять. Відзначаємо домінування зниженої експресії, що зумовлено суспільно-політичними змінами і виробленням нових стандартів масової інформації.

Баранник Д.Х. Українська мова на межі століть / Д.Х. Баранник // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 40 – 47.

Українська мова: енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О.Тараненко, М.П.Зяблюк та ін. – вид. 3-тє, зі змінами і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2007. – 856 с.

Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація / Ж.В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 311 с.

Лук’яненко С. С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 «Українська мова» / С.С. Лук’яненко. – Х, 2009. – 20 с.

REFERENCES

Barannyk, D. H. (2001). *Ukrainian language at the turn of the century*. Movoznavstvo (Linguistics), *3*, 40 – 47 (in Ukr.)

Koloiz, Zh.V. (2007). *Ukrainian Occasional Derivation*. Kyiv: Aktsent (in Ukr.)

Lukyanenko, S.S (2009). *Lexico-word-building innovations in the Ukrainian socio-political adventure*. Retrieved from Kharkiv National University named after V. N. Karazin, Kharkiv, Ukraine (in Ukr.)

Ukrainian language. Encyclopedia. (3th ed., 2007). Kyiv: Vydavnytstvo Ukrayins′ka entsyklopediya (in Ukr.)

Статтю отримано 18.06.2017

Olena Todor

OCCASIONAL SOCIO-POLITICAL VOCABULARY IN MODERN MEDIA TEXTS

Nonce words is one of the powerful means of the expressiveness in modern mass-media. Ways of expressiveness of language units predetermine. The appearance of situational occasionalisms i.e. expressive occasional language units divided in 2 groups: nonce words coined by using productive wordbuilding types and nonce words formed by means of unproductive wordbuilding types. The author analyses nonce words used in the socio-political discourse. Part of the nonce words from the group are stylistically neutral words with prevailing colloquial nonce words which are as a rule less expressive.

The given article also represents of occasional word-formation and determination of its connections with language games.

The author supports the idea of primary importance of informativeness, economy and expressiveness while creating a nonce word.

The author describes suffixation as a way of creating occasional words.

There is covered the urgent issue-occasional word formation in the language of the modern mass media. There is explained the influence of

socio-political situation on the language, analyzed the one of method of occasional word formation, described the most productive models, given the examples of neologisms from different types of mass media.

УДК 81'4 Мирослава Мамич

МЕДІЙНИЙ ЖАНР «ОБКЛАДИНКА»: ПОСТАТЬ, ЧАС, ОЦІНКА

У колі уваги дослідження журналу «Жінка» постає один із численних медійних жанрів – «обкладинка». Наголошено на тому, що він відбиває часові особливості впровадження лінгвокультурологічних індикаторів цінностей буття. Крім того, виділено типи текстової частини медіажанру «обкладинка», ключовим у яких є візуальний образ, ілюстрація, портрет, фотографія. Відзначено основні функції аналізованого медійного жанру, а також його неавтономність, зв'язок з іншими медіажанрами видання.

Ключові слова*: медіажанр, міні-текст, цитата, лінгвокультурологічний індикатор цінності, асоціативно-образний зв'язок.*

The main attention of the research of the magazine «Zinka» is one of the many media genres – «cover». It is stressed that it reflects time features of introduction of linguocultural indicators of values of being. In addition, two types of text part of media genre are highlighted «Cover», the key in which is a visual image, an illustration, portrait, photo. The main features of the analyzed media are noted the genre, as well as its non-autonomy, the connection with other media genre editions.

Key words: *media genre, mini-text, quotation, linguocultural indicator of values, associative-shaped communication*.

Обкладинка журнального видання – дзеркало соціальної групи, на яку він розрахований, іміджевих ознак тих чи інших постатей у певні періоди історії спільноти, яку вони представляють. Крім символічного візуального коду, закріпленого за кожною обкладинкою, вона може містити і т. зв. лінгвокультурологічні індикатори цінностей, тобто слова, звороти, міні-тексти з естетичним, соціально-

економічним, морально-етичним, гендерним змістом тощо. Тому цілком об’єктивною є думка, що медійний жанр «обкладинка» відображає типові для часу виходу журналу, для суспільної атмосфери, для соціальної групи, способу її діяльності (праця, навчання, відпочинок, догляд за собою і кимось, здоров’я, міжособистісні стосунки, презентація когось чи чогось тощо), загалом – для української культури – явища.

У колі нашої уваги – візуальні й вербальні, словесні, коди обкладинки відомого в Україні журналу «Жінка». Сама назва часопису вказує на те, що з-поміж інших можливих зображень перевага надаватиметься зображенню жінок і тих предметів, образів, що асоціюються з нею. Медійний жанр «обкладинка» якраз і має таку специфіку: у ньому візуальний складник переважає над вербальним. Утім, з погляду лінгвостилістики саме текстові складники надають зоровим образам більшої виразності, чіткості, спрямовують адресатів інформації до певних переживань, оцінок.

За нашими спостереженнями, у сучасних виданнях журналу «Жінка», тобто від кінця 90-х рр. минулого століття, текстові елементи медіажанру «обкладинка» увиразнюють саме гендерну специфіку часопису, пор.: *Чоловіки! Схиліться перед **нею** в пошані й захопленні! **Вона** – переможе!* (Жінка, 1999, №5); *Єдине ціле: **Жінка** і Весна / – найдосконаліше творіння світу!/ Коли й меча торкається **Вона** / – Крізь меч сталевий проростають квіти! (Людмила Гнатюк)* (Жінка, 2006, №5); *Земних **красунь** сузір’я дивне / Чи здатні змалювать слова? / І серед них – оця чарівна / «Міс **Жінка**» – 2002». / А Рік Новий – творець Фортуни / Нові запалює зірки… / Кого із вас, **читачки** любі, / Увічнять «**Жінки**» сторінки?* (Жінка, 2003, №1). Привертає увагу читачів акцент журналістів на оцінних епітетах та номінаціях осіб (*пошана, захоплення, найдосконаліша, чарівна, люба, красуня*).

Зовсім інші лінгвокультурологічні індикатори цінностей несуть обкладинки 70 – 80-х рр. Серед них – соціально-економічні (*Дорогі подруги! Сміливіше опановуйте техніку! Поповнюйте ряди сільських механізаторів – послідовниць Парасковїї Ангеліної!* (Радянська жінка, 1972, №4); *Працювати хочу і вмію* (Радянська жінка, 1988, №11)). Адже саме в цей час

панує ідеологема ‘працьовитість, любов до праці’, ‘соціальна й гендерна рівність’. З наведеними ціннісними ознаками медіатексту «обкладинка» пов’язана соціокультурна, тобто увиразнення соціального престижу людини певної професії: ***День учителя*** *– щодень!* (Радянська жінка, 1988, №10); *І знову* ***вересень*** (Радянська жінка, 1988, №9).

Перегляд журналів до початку 90-х рр. виявляє, що важливим для суспільної свідомості було виокремлення такого лінгвокультурологічного складника цінностей, як фізичний (вік людини). Пор. стилістичні функції номінацій молодих за віком осіб: *Довіряйте нам,* ***молодим*** (Радянська жінка, 1988, №10); *О будь благословенна,* ***юносте****! Благословенні будьте травень і весна!..* (Радянська жінка, 1991, №5). І це не випадково, адже молодь – перспектива держави: *ЛКСМУ – 50. Зі святом вас,* ***юні****!* (Радянська жінка, 1969, №6). Акцент на «молодому», як відомо, викликає позитивні асоціації.

Поза часовими межами перебуває утвердження через медіажанр «обкладинка» такої морально-етичної цінності, як щастя: *Що потрібно для* ***щастя****? Тихе надвечір’я, сонячний ранок, рідний дім, мамина незрадлива усмішка, розважливе батькове слово. Дорога. Кінь, як певність того, що збережемо те, що мусимо зберегти в цьому світі… Усе це –* ***щастя****. Хай не скупим видасться на нього рік новий!* (Радянська жінка, 1990, №1); *Щоб не розминутися з* ***щастям****, бережи свою весну, дівчинко!* (Жінка, 99, №4); *Хто скаже, що воно таке –* ***жіноче щастя****? Може, весна? Березень… Передчуття кохання?..* (Жінка, 2001, №3). А також побажання масовій аудиторії жінок щасливої долі: *Без страху та упереджень* ***творіть власну долю****. І хай вам у цьому допомагають чоловіки та … зорі* (Жінка, 1999, №2).

Не оминають журналісти й утвердження таких лінгвокультурологічних індикаторів цінностей, як доброта (*Хай* ***добро*** *нас усіх єднає* (Жінка, 2001, №4)); співчуття, відповідальність, віра (*Свіча Поминальна і свіча Надії... 26 квітня полум’я їхнє в кожному нашому домі зіллється в одне* ***полум’я Віри****! Ми* ***будемо жити****! І ніколи більше* ***не допустимо нових чорнобилів****, не завдамо рідній землі, дітям,*

нашим далеким нащадкам страждань і мук... (Радянська жінка, 1991, №4)).

Велике значення для позитивного іміджу самого часопису, а також поширення позитивних емоцій має актуалізація таких стереотипів, як вітальні. У тісному асоціативно-образному зв'язку з ними номінації *жінка*, *весна* (зокрема, *травень*), *мир*, *юність*, що підсилюють життєствердний характер медійного жанру «обкладинка»: *З* ***весною*** *і святом вас, дорогі* ***жінки****!* (Радянська жінка, 1991, №3); ***Травень, мир****...* (Радянська жінка, 1990, №5); *І* ***травень*** *зелений, / і* ***мир*** *на землі, / і усміх дитини... / Це все –* ***перемога*** (Радянська жінка, 1988, №5); *Чарівність* ***травня****. Чарівність* ***юності*** (Жінка, 2001, №5).

Органічні для медіажанру «обкладинка» такого видання, як «Жінка», лінгвокультурологічні індикатори цінності материнства, батьківства, про що засвідчують міні-тексти: ***Хлопчик набігався і заснув****. І сняться йому різні дива... Чиста, тепла вода в річці й золоті рибки в ній, рожеві яблука на блакитних гілках, соняшники, що ясним світлом освітлюють не лише землю, а й небо... І сняться* ***мамина усмішка й татове плече****, з якого він, малий, хоче злетіти, аби побачити і збагнути світ... Хай усе буде так насправді! Соняшники – жовтими.* ***Мамина усмішка*** *– доброю.* ***Татове плече*** *– надійним. А світ – затишним* (Радянська жінка, 1991, №6).

Лише на початку 90-х увиразнився україноцентричний складник у словесному ряді медіажанру «обкладинка»: *Боже, великий, єдиний! Нам* ***Україну*** *храни!* (Радянська жінка, 1991, №8).

Якщо серед наведених прикладів переважають «безавторські», тобто запропоновані журналістами, редакторами часопису, то далі наводимо приклади словесного супроводу зорового зображення, що є цитатами з творів відомих загалові письменників, поетів, висловленнями з фольклору. Вони підсилюють авторитетність словесно-образного узагальнення, ефект емпатії, експресію медіажанру «обкладинка». З цим різновидом висловлень також пов'язані певні лінгвокультурологічні індикатори цінностей.

Серед вітальних – краса пори року (***От і травень прийшов***. */ Здрастуй, травню веселий! / У зелене святкове вбрання / Одяглись дерева, / Стали теплими дні, / Заливають все сонячні зливи, / І назустріч весні / Кожний серце своє одкрива (Володимир Сосюра)* (Радянська жінка, 1990, №5); *Стояла я і* ***слухала весну***. */ Вона мені багато говорила… (Леся Українка)* (Жінка, 1993, №4)), кохання (*Так ніхто не* ***кохав***. */ Через тисячі літ лиш приходить подібне* ***кохання*** *./ В день такий розцвітає весна на землі / І земля убирається зрання… (Володимир Сосюра)* (Жінка, 1997, №5); *Обдаруй мене* ***коханням рясним /***. *Не дивися на мене так полохливо. / Мною, може, ти тільки снив. / – Я чекаю тебе, увійди в моє диво (Олександр Матійко)* (Жінка, 2003, №5); *Як у небі молодому/ Місяць перснем засія*, */ Голубим по голубому / Напишу тобі: «Моя» (Борис Олійник)* (Жінка, 2008, №3); … *Так* ***будь же зі мною, / Як літо з весною****, / Щоб сонце світило і зорі ясні, / Щоб руки співали, / Щоб руки шептали / Таке щось чарівне і миле мені (Євгенія Лещук)* (Жінка, 2003, №10)), любов до життя (*Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. / І, може, це і є моя найвища сутність* (*Ліна Костенко)* (Жінка, 1999, №12)). Властиво, що саме цитати з творів української поезії прикрашають сторінки видання «Жінка».

Значно рідше текстовий супровід мають суспільно-політичні ціннісні складники.

Фольклорні вислови також нечисленні: їм «дорога була відкрита» вже на початку 90-х, коли національно-культурний компонент міг пробитися до такого іміджевого медіажанру, як «обкладинка», пор.: *Щедрий вечір, добрий вечір, / Добрим людям на здоров’я!* (Радянська жінка, 1991, №12).

Важко вже зараз пояснити, чому, але цитата з Ліни Костенко подана без вказівки на авторство: *Поезія – це завжди неповторність, / Якийсь безсмертний дотик до душі* (Радянська жінка, 1990, №3). Можливо, це свідчення афористичності вислову.

Прикметно, що наскрізно через усі міні-тексти медіажанру «обкладинка» проходять засоби інтимізації – особові займенники (*я, вас, ви, ми, нам, зі мною*), звертання (*молодь, юнь, дорогі жінки, дорогі подруги, читачки любі*), дієслова у

формі наказового способу (*будь же зі мною*; *обдаруй коханням*; *сміливіше опановуйте техніку*), етикетні кліше (*добрий вечір*). Позитивне налаштування спільноти, утвердження життєствердних ідеалів – це важлива риса аналізованої частини журналу «Жінка». Крім власне закладення, підтримування й актуалізації лінгвокультурологічних індикаторів цінностей буття, словесний ряд медіажанру «обкладинка» виконує популяризувальну, освітньо-виховну функції, формує, розширює т. зв. цитатний, афористичний словник читачів. Отже, естетично-пізнавальна функція йому також притаманна.

Запропоноване дослідження медійних міні-текстів обкладинки можна продовжувати і в іншому ракурсі: як вони пов'язані зі статтями, що об'єднує, скріплює та чи інша обкладинка. Такі зв'язки притаманні виданню «Жінка». Зокрема, зміст медіажанру «обкладинка» може бути конкретизований у медіатекстах-розповідях, в інтерв'ю з відомими особами, у портретних нарисах, тобто компоненти власне публіцистичного і художньо-публіцистичного контентів подібного видання можуть бути тісно переплетені.

Статтю отримано 02.04.2017

Myroslava Mamych

MEDIA GENRE «COVER»: PERSON, TIME, EVALUATION

The article is devoted to the research of one of the important media genres of magazine editions – the media genre «cover». The analysis is based on the definition of the role of the media genre «cover», as well as the differentiation of visual and textual components in it. In addition, it is noted that the textual accompaniment of illustrations in some cases do not have authors – it is created by journalists that work in the appropriate editorial board, and in other cases on the covers of the magazine «Zinka» placed precedent, that is, readable texts are recognized by the readers.

Positive community setting, affirmation of life-affirming ideals is an important feature of the analyzed part of the magazine «Zhinka». In addition to establishing, maintaining and updating the linguistic and cultural indicators of the values of being, the verbal series of the media

genre «cover» performs popularizational, educational and educational functions, forms and expands so-called quotational, aphoristic dictionary of readers. So,the aesthetic-cognitive function is also inherented it.

The proposed study of media mini-texts of the cover can be continued in a different perspective: how they relate to the articles that unite, binds one or another cover. Such connections are inherent to the publication «Zhinka «. In particular, the content of media genre «cover» can be specified in media texts-stories, in interviews with well-known people, in portrait essays, that is, the components of the journalistic and artistic-journalistic content of such a publication can be closely intertwined.

Key words: media genre, mini-text, quotation, linguocultural indicator of values, associative-shaped communication.

УДК 81'38

Ангеліна Ганжа

ГЕНДЕРНІ ПРОЕКЦІЇ ДЕКОДУВАННЯ КІНОТЕКСТУ (НА ПРИКЛАДІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ ПРО МАРКА ВОВЧКА)

У статті зроблено спробу виявити залежність декодування документального кінотексту від гендерно маркованих мовних стратегій і тактик комунікантів. Рецепція й аналіз лінгвальних та нелінгвальних знаків кінотексту стрічок «Мовчазне божество» (2006), «Марко Вовчок. Таємнича зірка» (2013) спроектовані на специфіку жіночої й чоловічої мовної поведінки в українській лінгвокультурі. Висловлено гіпотезу, що ведучий такого аудіовізуального продукту постає як модельна мовна особистість щодо метаадресата документального кінотексту – глядача.

Ключові слова: *кінотекст, лінгвогендерологія, мовний контент фільму, знак кінотексту, вербальна комунікація, невербальна комунікація, декодування, модельна мовна особистість.*

The article attempts to reveal the dependence of decoding of movie text of the documentary film on gender-marked language strategies and tactics of communicants involved in the film. Reception and analysis of lingual and non-lingual signs of movie text of documentaries «Silent Divinity» (2006), «Marco Vovchok. Mysterious Star» (2013) are designed on the specifics of female and male lingual behavior in Ukrainian lingual culture. The hypothesis is put forward that the leading of documentary appears

as a model lingual personality in relation to the meta addressee of movie text – the viewer.

Keywords: *movie text, gender linguistics, lingual content of film, sign of movie text, verbal communication, nonverbal communication, decoding, model lingual personality.*

В екранній культурі XXI століття особливе місце належить українській кінодокументалістиці, яка пройшла непростий шлях становлення. Зауважимо, що українську стрічку Дзиґи Вертова «Людина з кіноапаратом» (1929) за рейтингом кіножурналу «Sight & Sound» названо найвизначнішим документальним фільмом усіх часів. Німа стрічка 1929 року, знята в Одесі, Києві та Харкові, стала маніфестом футуристичної концепції «кіноока», «фільмом про фільм», взірцем неймовірного монтажного експерименту – «кіносимфонії» про життя радянського мегаполіса, в якому ще нагадують про себе маркери політики українізації – написи, гасла, плакати тощо. Тоді цей фільм неоднозначно сприйняла критика й не зрозуміли глядачі, визнання прийшло лише нині…

Творча продукція сучасних екранних медіа важко надається для одновимірного дослідницького аналізу, тому й приваблює фахівців різних галузей гуманітарного знання. Цим зумовлений міждисциплінарний характер «Television studies» у світовій науці. Виразно постають кілька найзагальніших напрямних наукових пошуків, лінгвісти ж переважно зосереджуються на специфіці кінодискурсу, зокрема декодуванні та рецепції кінотексту глядацькою аудиторією.

Осмислення фільму як тексту, з погляду О.О. Проніна, автора праці «Документальний фільм як наратив» [Пронин 2016], започатковано в 20-ті рр. ХХ ст. Це відбивають праці формалістів – В. Шкловського, Б. Ейхенбаума, Ю. Тинянова, а кіносеміотика 70 – 80-х рр. вже стала стрункою науковою системою (К. Метц, Р. Барт, П. Пазоліні, У. Еко, Ю. М. Лотман та ін.). Кінотекст почали вважати однією з найскладніших семіотичних структур серед інших креолізованих текстів. На межі ХХ – ХХІ століть сформувалась теорія медіатексту, згодом це поняття виходить за межі мовознавчих студій і вживається на позначення тексту медіа як явища сучасної культури. Документальний

фільм можна кваліфікувати як аудіовізуальний медіатекст й водночас як знак (документ) лінгвокультури певної епохи.

У сучасній лінгвістиці виокремлюється кілька підходів до дослідження кінотексту й кінодискурсу. Наприклад, Т. Крисанова [Крисанова 2014] пропонує таку їх класифікацію: семіотичний (Г. Слишкін, М. Єфремова, Ю. Цив’ян), перекладознавчий (В. Горшкова, Р. Матасов, Дж. Сендерсон), когнітивний (С. Бубель, Д. Бордуел, Т. Винникова), соціолінгвістичний (А. Бодрова, Л. Цибіна), текстоцентричний (Б. Ворошилова, Є. Іванова, С. Четмен), дискурсивний (Є. Колодіна, І. Лавріненко). У межах цієї розвідки ми не ставимо за мету долучитися до дискусії щодо дефініцій та змістового наповнення вищезгаданих термінів, проте зауважимо, що на часі визначення релевантного термінологічного апарату для різноаспектного вивчення лінгвального контенту українського кіно.

Кінодискурс формує світоглядні настанови сучасних людей, саме тому важливе осмислення його як соціокультурного феномену. Комунікативна функція кінодискурсу реалізується через комунікацію макрорівня, зовнішню (між автором та глядачем), та комунікацію мікрорівня, внутрішню (між персонажами). Механізм кінодискурсу охоплює три складники: автор – кінотекст – глядач (співавтор) (схема 1). Позиція «співавтор» ключова в розумінні сутності кінодискурсу: реципієнт-глядач не лише читає, сприймає і обробляє кіноінформацію, а є співтворцем нових смислів. Глядач як активна сторона кінодискурсу допускає множинність інтерпретацій, глибина яких залежить від рівня його культури й освіти, соціокультурних особливостей тощо. Документальний кінодискурс наративний [Пронин 2016], однак фільм не просто передає зміст певних подій, але й пропонує спосіб переживання цих подій. Тому кінодискурс розглядають як взаємодію необмеженої сукупності кінотекстів [Котова 2017].

Кодування інформації на рівні *автор → кінотекст* відбувається за допомогою лінгвального, іконічного та аудіокодів.

Декодування кінотексту документального фільму завжди варіантне, оскільки залежить від сприйняття конкретного

глядача, і відбувається на рівні тексту (вербальність) і на рівні інших виражальних засобів (невербальність).

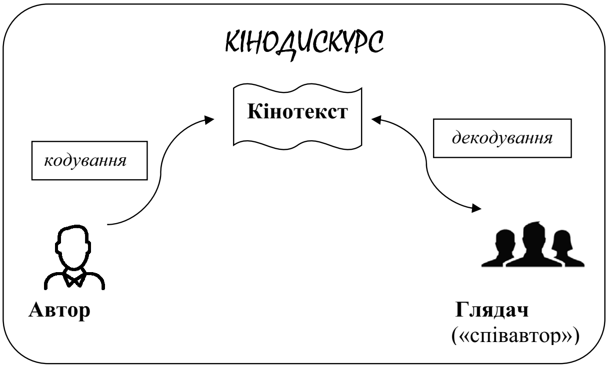

Схема 1

У цьому аспекті нашу увагу привернула біографічна кінодокументалістика, зокрема фільми про українських письменників. Згаданий різновид телепродукції вже чимало десятиліть є частиною аудіовізуальної культури суспільства. Окрім традиційних транслювань у телеефірі, широко застосовується в дидактичній практиці, на мотиваційних тренінгах, а також є привабливим і для родинного перегляду. Щодо сучасної біографічної кінодокументалістики цікаве припущення дослідників, що існує взаємне прагнення автора і глядача документальних фільмів до створення / сприйняття яскравих драматичних біографій, це породжує т. зв. прагматичну конвенцію, яка реалізується в комунікації.

І яскрава, і драматична біографія видатної української письменниці Марко Вовчок стала вдячним матеріалом для творців документальних фільмів «Мовчазне божество» (2006) і «Марко Вовчок. Таємнича зірка» (2013). Змістова домінанта обох обраних до аналізу стрічок – оповідь про особисте життя відомої української письменниці Марії Вілінської (Марко Вовчок) – проектується на гендерну проблематику. Українська Жорж Санд, винятково обдарована жінка, філологічний вундеркінд, мала в патріархальному суспільстві творити під чоловічим іменем, і це суспільство зі своїми, притаманними тій епосі, гендерними стереотипами не готове було прийняти

і визнати її право бути собою. (Під «гендерним стереотипом» розуміємо культурно й соціально зумовлені погляди і проекції щодо особистісних якостей, поведінкових і комунікативних норм обох статей, їх репрезентацію в мові). До речі, «найзагадковіша жінка в українській літературі», окрім письменницького таланту, відома своєю майстерністю в міжнародній і міжкультурній комунікації. Філологічне обдарування та комунікативна інтуїція допомагали «Мовчущому божеству» (так Марка Вовчка називав П. Куліш) обирати такі стратегії й тактики спілкування, які дали змогу їй стати комунікативно привабливою для найвідоміших сучасників – європейських письменників, учених, громадських діячів.

Проектуючи увагу на гендерні стереотипи в аналізованих кінотекстах, зазначимо, що документальний аудіовідеопродукт містить маркери зовнішньої та внутрішньої комунікації дійових осіб кінодискурсу (автора, глядачів, ведучого, персонажів). Для аналізу гендерних проекцій декодування кінотексту візьмемо за основу класифікаційну матрицю вербальної і невербальної комунікації, запропоновану в монографії Л. О. Ставицької «Гендер: мова, свідомість, комунікація» [Ставицька 2015].

Перший фільм «Мовчазне божество» (2006) входить до збірки «Українські літератори XIX ст.» серіалу «Гра долі» студії «Віател». Хронометраж фільму 14 хв. 4 сек. Режисер Василь Вітер. Автор Юлія Шпачинська. Ведуча Наталка Сопіт. Текст читає Тарас Денисенко.

Спостереження за мовною поведінкою ведучої Наталки Сопіт дає підстави виокремити релевантні ознаки модельної мовної особистості – ведучої документальної стрічки щодо метаадресата кінотексту – глядача. Це – ерудованість, креативність, бездоганне володіння літературною мовою, ефективне використання засобів вербальної і невербальної комунікації, стратегій і тактик спілкування. На думку В. Корольової, метаадресування залучає глядачів до драматичної дії, руйнуючи межі між внутрішньою і зовнішньою драматургійною комунікацією [Корольова 2016]. Гадаємо, що термін «метаадресування» цілком застосовуваний і до кінодискурсу. У такому разі він позначає процес співтворчості глядачів під час декодування кінотексту.

Свого часу Ю. Караулов запропонував таке визначення модельної особистості: «Модельна особистість являє собою стереотип поведінки, що істотно впливає на культуру загалом і постає своєрідним символом цієї культури для представників інших культур» [Цит. за: Корольова 2016: 175]. У нашому випадку модельна мовна особистість ведучої документального фільму може стати для глядачів прообразом «ідеального комуніканта», сприяти мотивації до вдосконалення комунікативних навичок, збагачення лексичного запасу, спонукати до усвідомлення своєї належності до української лінгвокультури.

У назві зазначеної кінострічки «осучаснено» відповідно до норм літературної мови прізвисько «Мовчуще божество», яке дав Маркові Вовчку Пантелеймон Куліш. Саме цитатою з його листа починається фільм, що розгортається потім у біографічну оповідь про Марію Вілінську. Наталку Сопіт бачимо і в кадрі, і чуємо її голос за кадром. Розмаїта інтонаційна палітра, регістрові контрасти, тембральні відтінки та різне інтонування оповіді в кадрі й за кадром створюють враження, що говорить не одна ведуча, а дві різні. Чоловічий голос (як довідуємось із титрів, Тараса Денисенка) паралінгвальні засоби невербальної комунікації реалізує значно скромніше. У Наталки Сопіт виразна візуальна поведінка, коли вона в кадрі – постійно відбувається зоровий контакт з метаадресатом. Цьому сприяє й використання прийому наближення й віддалення зображення ведучої. Проксеміка (організація простору) лаконічно доцільна: використано матеріали та інтер'єри Музею видатних діячів української культури, дія відбувається в приміщенні і надворі. Залучення епістолярію у фільмі (уривків з листів П. Куліша, К. Юнге, О. Марковича, І. Тургенєва, матері Д. Писарєва) вияскравлює гендерні стереотипи ХІХ ст. Особливо це помітно на прикладі лексики та синтаксису епістол П. Куліша з його домінантною «любов'ю-неволею» та листів К. Юнге, яка не може змиритися з шаленою популярністю Марії Маркович і прагне хоч у якийсь спосіб зневажити її. До засобів окулесики (мови очей) режисер вдається і на завершення фільму: поступово збільшується зображення Марка Вовчка, згодом на екрані лишаються тільки очі.

Другий фільм – «Марко Вовчок. Таємнича зірка» (2013). Хронометраж фільму 23 хв. 28 сек. Режисер Світлана Красножон. Сценарист Тетяна Трофимчук. Текст читають Юрій Коваленко, Тетяна Трохимчук.

Екранний простір фільму «Таємнича зірка» розрахований на сприйняття людини мозаїчної культури, тому йому притаманна фрагментарність, де трансформація екранного простору відбувається навіть у межах одного епізоду. У документальній кінострічці використано ігрові кіноцитати (фрагменти фільмів «Діти капітана Гранта», «П'ятнадцятирічний капітан», «Сон»). У нашому випадку це «нефабульне» цитування, що має на меті створення асоціативно-символьних зв'язків, а також змістових акцентів. Фіксуємо наявність аудіовізуальних темпоральних маркерів (документи, листи, фото, музика, фрагменти фільмів із розмитим зображенням), які мають налаштувати метаадресата на сприйняття інформації про епоху другої половини XIX ст. Оскільки у фільмах про Марко Вовчок використання персональної кінохроніки неможливе з об'єктивних причин, тут застосовується хроніка епохи, яка має створити візуальні асоціації з тогочасною реальністю.

Внутрішня комунікація у фільмі організована через полілогічну взаємодію шляхом зміни комунікативних ролей – переходу ролі мовця від одного комуніканта до іншого (докладніше про цю метадискурсивну категорію див. [Лавріненко 2011]). Наприклад, Тетяна Трофимчук завершує свій фрагмент оповіді «фіктивними» риторичними питаннями: «Чому Марко Вовчок українська письменниця, адже народилась у Росії і померла на Кавказі? Чому стільки прізвищ? Як і чим зваблювала чоловіків своєї доби?» А чоловічий голос (Юрія Коваленка у фільмі ми не бачимо) в іншому фрагменті починає свій текст з відповідей на ці питання.

З погляду гендерної маркованості цікава мовна поведінка запрошених дійових осіб фільму: режисера Олега Бійми (його стрічка «Сон» із серіалу «Острів любові» – за сюжетами творів Марка Вовчка); літературознавця Віри Агеєвої (автора монографії «Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі» (2002)); письменниці Ірен Роздобудько

(творця белетристичної біографії Марка Вовчка у книзі «Зроби це ніжно…» (2013)). Мова режисера оригінальна, образна й водночас тяжіє до чіткості й точності, помітна схильність до іронізування та категоричності оцінок, фактично відсутня жестикуляція. Літературознавець оперує науковими термінами, проте стиль викладу ближчий до науково-популярного; контрольована, але виразна міміка, відсутня жестикуляція; у комунікації домінує професійний досвід, що вуалює гендерні маркери. У мовній поведінці письменниці яскраво виражена кінесика (жестикуляція, зміна виразів обличчя), мова емоційна, тяжіє до гіперболізації, експресії; багата інтонаційна палітра. Це типова мовна поведінка жінки в українській лінгвокультурі. На нашу думку, у фільмі «Марко Вовчок. Таємнича зірка» не завжди добре продумана просторова організація спілкування: у всіх відеофрагментах за участю запрошених відсутній зоровий контакт мовця з метаадресатом, погляд персонажів спрямований на невидимого глядачеві співрозмовника, а це ускладнює реалізацію контактовстановлювальної тактики. Навпаки, вдалим з погляду налагодження зовнішньої комунікації вважаємо прийом, коли ведуча оповідає, рухаючись назустріч відеокамері: спрацьовує ілюзія зближення з метаадресатом.

Основна прагматична стратегія кінодокументалістики – залучення якнайширшої аудиторії глядачів – часто реалізується через застосування гендерно маркованих комунікативних тактик: прагнення до максимальної інформативності мови, точності номінацій та висновків, жартівливе огрублення мови, інвертована оцінка (для чоловічої аудиторії); експресивність мови, інтенсифікація позитивної оцінки, гіперболізація, наявність актуалізаторів, орієнтування на встановлення контакту, налагодження зворотного зв’язку; ефективне використання засобів невербальної комунікації (для жіночої аудиторії). Успішне декодування кінотексту через співтворчість із глядачем проектується на гендерні аспекти спілкування з потенційною аудиторією. Важлива роль у цьому належить ведучому документальної стрічки – носієві певного мовно-культурного коду, модельній мовній особистості як представникові певної лінгвокультури.

Потужний розвиток української кінодокументалістики каталізує лінгвістичні дослідження цього важливого сегмента сучасного медіапростору. І хоча ще тривають дискусії щодо термінології, методологічних засад наукових студій, а кінодискурс уже формує новітні комунікативні стратегії молодого (і не лише) покоління мовців, активно впливає на мовну практику й кодифікацію нового в мові. А чи стане сучасний документальний кінотекст мовно-естетичним знаком національної культури – значною мірою залежить і від мовознавців.

Корольова В.В. Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургійного дискурсу: монографія / В.В. Корольова. – Дніпро : Ліра, 2016. – 382 с.

Котова І. А. Концепти ГЕРОЙ та АНТИГЕРОЙ в американському кінодискурсі: когнітивний і прагматичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : спеціальність 10.02.04 «Германські мови» / І.А. Котова. – Х., 2017. – 20 с.

Крисанова Т. Основні підходи до розуміння поняття «кінодискурс» / Т. Крисанова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – 2014. – № 4. – С. 98–102.

Лавріненко І. М. Стратегії і тактики зміни комунікативних ролей у сучасному англомовному кінодискурсі : автореф. дис. … канд. філол. наук : спеціальність 10.02.04 «Германські мови» / І. М. Лавріненко. – Х., 2011. – 20 с.

Пронин А. А. Документальный фильм как нарратив: пределы интерпретации / А.А. Пронин // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2016. – №2. – С. 133 – 137.

Ставицька Л.О. Гендер: мова, свідомість, комунікація / Л.О. Ставицька. – К. : КММ, 2015. – 440 с.

REFERENCES

Korolova, V.V. (2016). *Communicative-pragmatic organization of contemporary Ukrainian dramatic discourse*. Dnipro: Lira (in Ukr.)

Kotova, I.A. (2017). *HERO and ANTIHERO in American Film Discourse: Cognitive and Pragmatic Aspects.* Kharkiv (in Ukr.)

Krysanova, T. (2014). Basic approaches to understanding the concept of “film discourse”. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho*

natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriia: Filolohichni nauky. Movoznavstvo, *4*, 98 – 102 (in Ukr.)

Lavrinenko, I.M. (2011). *Strategies and tactics of changing communicative roles in modern English-language film discourse*. Kharkiv (in Ukr.)

Pronyn, A.A. (2016). Documentary film as a narrative: the limits of interpretation *Vestnyk VHU. Seryia: Fylolohyia. Zhurnalystyka, 2*, 133 – 137 (in Rus.)

Stavytska, L.O. (2015). *Gender: language, consciousness, communication*. Kyiv: KMM (in Ukr.)

Статтю отримано 29.05.2017

Angelina Ganzha

GENDER PROJECTIONS OF MOVIE TEXT DECODING (ON THE EXAMPLE OF DOCUMENTARY FILMS ABOUT MARKO VOVCHOK)

Cinema discourse forms the ideological ideas of contemporary people, it is important to understand it as a social and cultural phenomenon. The communicative function of the cinema discourse is realized through the communication of the macro level, the external (between the author and the viewer), and the communication of the micro level, the inner (between the characters). The mechanism of cinema discourse covers three components: author – movie text – viewer (co-author).

Reception and analysis of lingual and non-lingual signs of movie text of documentaries “Silent Divinity” (2006), “Marco Vovchok. Mysterious Star “(2013) are designed on the specifics of female and male lingual behavior in Ukrainian lingual culture.

It is concluded that the model language personality of the leading of documentary film can become a prototype of the “ideal communicant” for the audience, promote motivation to improve communicative skills, enrich the vocabulary, and encourage the awareness of their belonging to the Ukrainian linguistic culture.

The main pragmatic strategy of cinema documenting – attracting the widest audience of viewers – is often realized through the use of gender-marked communication tactics: the desire for maximum informative language, accuracy of nominations and conclusions, humorous hardening of the language, inverted score (for male audience); expressiveness of language, intensification of positive evaluation, hyperbolization, presence

of actualizers, orientation on establishing contact, establishing feedback; effective use of non-verbal communication tools (for female audience). Successful decoding of cinematic text through collaboration with the viewer is projected onto the gender aspects of communicating with potential audiences. An important role in this belongs to the leading of documentary film – the bearer of a certain language-cultural code, a model linguistic personality for representatives of a certain lingual culture.

УДК 81’ 27 Таран Оксана

ФУНКЦІЇ СЛЕНГІЗМІВ У ВТОРИННИХ УКРАЇНСЬКИХ НАЗВАХ КІНОФІЛЬМІВ

У статті авторка здійснює функціонально-стилістичний аналіз вторинних назв, описує такі їх групи: зі стилістично адекватним перекладом; зі сленговим компонентом, запозиченим з літературної англійської мови; з уведеним сленгізмом у назві-перекладі при адекватно переданій семантиці оригінальної назви; комерційні переклади; зі сленгізмами для евфемізації оригінальної назви.

***Ключові слова**: вторинна назва, сленгізм, кінопродукт, переклад, функція, мовна гра.*

In the article the author carries out the functional and stylistic analysis of the secondary names, describes such groups: with stylistically adequate translation; with a slang word adopted from the literary English; with using a slang word in the translated name but adequate semantics of the original name; commercial translations; with slang word as euphemism for an original name.

***Keywords**: the secondary name, slang word, movie, translation, function, language game.*

Кінофільм – це не тільки духовний, мистецький витвір, але й продукт кіноіндустрії, і кінцева мета його створення – просування на кіноринку й отримання прибутків. Це дозволяє з певною умовністю говорити про назву фільму як комерційну, а не художню, хоча художньо-естетична функція превалює.

В. Єлістратов констатує завершення епохи радянського кінематографа (кінемалогоса) в 90-ті роки ХХ століття минулого століття: «Логос «качнувся» кудись у бік політичної

риторики, риторики шоу-бізнесу, реклами, рок-текстів», він «полишив сферу кіно» [Елистратов 2008: 498]. Відтоді спостерігаємо великий наплив зарубіжної кінопродукції, часто «піратської», підпільно озвученої. Проте, на думку М. Голденкова, у таких перекладах нюанси субстандартної лексики враховані більшою мірою, ніж при офіційному дублюванні фільму [Голденков 2003: 75]. Отож, кінопродукція стає потужним джерелом субстандартної лексики й фразеології, за походженням переважно з американського загального сленгу або розмовної мови. Прикметними з цього погляду стали назви кінофільмів – зарубіжних художніх і анімаційних, зокрема випущених у прокат у 2000 – 2015 роках. Їх переклад можна розглядати в контексті проблем лінгвосеміотики, соціопсихолінгвістики, лінгвопрагматики і нарешті – культури мови й стилістики. Зазвичай у перекладі назв використовують однозначні еквіваленти, варіативні відповідники або ж трансформації.

Отже, перша група назв кінофільмів – номінації зі сленговим компонентом, що становлять стилістично адекватний переклад. Наприклад: комедія *«Dude, Where Is My Car?»* (США, 2000) – ***«Де моя машина, чувак?»*** (в американському загальному сленгу *dude* – ‘людина’ [OALD], ‘слово, яким американці звертаються один до одного, поширене переважно в середовищі стоунерів, серферів і скейтерів’ [UD]); пригодницький фільм *«Cool Dog»* (США, 2010) – ***«Крутий пес»*** (*cool* перекладається сленгізмами ‘клас’, ‘кльово’, ‘чотко’, ‘круто’ або відповідними прикметниками [Голденков 2003: 14]); комедійний бойовик *«Hot Fuzz»* (Великобританія, 2010) – ***«Круті фараони»*** (*fuzz* – з американського загального сленгу, означає ‘поліцейський’ [OALD], ‘сленгізм на позначення поліцейського, частіше вживаний білими підлітками-хуліганами’ [UD]); комедія *«Let's Be Cops»* (США, 2014) – ***«Фейкові копи»*** (*cop* – з американської розмовної мови, офіцер поліції [OALD]). Подекуди комічний ефект посилюють за допомогою графічної і семантичної мовної гри, як-от у назві комедії про поліцейських *«Cop Out»* (США, 2010) – ***«Подвійний КОПець»***.

Ще одна група – назви зі сленговим компонентом, запозиченим з літературної англійської мови, пор.: трилер *«Drive»* (США, 2011) – ***«Драйв»***; комедія *«Sex Drive»* – ***«Секс-драйв»*** (США, 2008).

Сленгізми ж можуть привноситися в назву-переклад для створення або посилення емоційно-експресивного ефекту при адекватно переданій семантиці оригінальної назви кінопродукту: комедія *«I love you, man»* (США, 2009) – ***«Люблю тебе, чувак»***; комедія *«Bad Teacher»* (США, 2011) – ***«Училка»***; комедія *«An Awesome tale»* (Естонія, 2008) – ***«Прикольна казка»***; комедія *«Alexander and the Terrible, Horrible, No Good, Very Bad Day»* (США, 2014) – ***«Александер і жахливий, безрадісний, лажовий день»***; трилер *«Harvard Man»* (США, 2001) – ***«Гарвардська тусовка»***.

Особливе зацікавлення викликають т. зв. комерційні переклади – вони не відповідають своїм семантичним наповненням оригінальним назвам кінопродукції. Тут важливо враховувати зв’язок назви зі змістом кінотвору, адже вона має не тільки привертати увагу й інтригувати (рекламна функція), але й відбивати сюжет (номінативно-інформативна функція).

Українськомовні вторинні назви нерідко є перекладом російських вторинних назв, наприклад: комедійний бойовик *«21 Jump Street»* (США, 2012) представлений на українських афішах як ***«Мачо і ботан»*** (за аналогією до російської назви); комедія *«Incidencias»* (Іспанія, 2015) – ***«Новорічний відрив»*** (рос. «Новогодний отрыв»); мелодрама *«Henry’s Crime»* (США, 2011) – ***«Кримінальна фішка Генрі»*** (пор. рос.: *«Криминальная фишка от Генри»*); романтична комедія *«Forgetting Sarah Marshall»* (США, 2008) – ***«В прольоті»*** (рос. версія: *«В пролёте»*). Основна функція сленгізмів у вторинних назвах – рекламна: вони інтригують, привертають увагу; часто в гіперекспресивній формі характеризують головних героїв, передають їхній емоційний стан.

З цього погляду показові й власне українські вторинні назви. Так, наприклад, назва фантастичної комедії *«The Watch»* (США, 2012) має український відповідник ***«Сусіди на стрьомі»***. На відміну від оригіналу й російської назви (*«Дружинники»*), він експресивно забарвлений, точніше

відбиває сутність історії, про яку йдеться у фільмі, при цьому створює комічний ефект (сюжет фільму розгортається навколо дружньої компанії сусідів, які організували дружину з метою патрулювання околиць і підтримки порядку). Така сама ситуація з назвою комедії *«Parental Guidance»* (США, 2012) – ***«Обережно! Предки в хаті»***. Російська вторинна назва також містить сленгізм – *«Родительский беспредел»*, однак в українському варіанті сленгізми виконують ще гумористичну функцію. Часто настанова на гумор латентно вказує на жанр. Так, російська версія назви комедії *«The Haunted Mansion»* (США, 2003) є точним її перекладом: *«Особняк с привидениями»*, а українська вторинна назва, хоча й розмито, передає сутність назви оригіналу, проте налаштовує глядача на щось несерйозне – ***«Будинок з приколами»***. Так само і в назві комедії *«Search Party»* (США, 2014) – ***«Голі перці»***. Комічний ефект викликає вторинна назва, утворена контамінацією двох сленгізмів із графічною мовною грою: ***«Starnepці»***.

На омонімії літературного й сленгового слова, прямого й переносного значення лексем побудована мовна гра у вторинній назві трилера *«Freezer»* (США, 2014) – ***«Відморожені»***. Так, головний персонаж, який прокидається в морозильній камері (англ. *freezer*), справді ‘відморожений’ (замерзлий). До того ж, дійові особи – це особливо жорстокі російські бандити, схарактеризовані за допомогою вказаного сленгізма як ‘ненормальні’, ‘дегенеративні’. Отож, українська вторинна назва є більш змістовною за оригінальну.

Сленгізми у вторинних назвах можуть виконувати евфемістичну щодо оригінальної назви функцію при зміненій внутрішній формі, як-от у німецькій комедії *«Fack ju Göhte»* (2013) – ***«Зачотний препод»*** (2013).

Орієнтацію на сленг засвідчують і переклади назв дитячих анімаційних фільмів. Наприклад, *«Shark Tale»* (США, 2004) – ***«Підводна братва»***; *«The Nut Job»* (Канада – США, 2014) – ***«Реальна білка»***; *«Cars»* (США, 2006) – ***«Тачки»***. На мовній грі побудована назва ***«Літачки»*** (США, 2013) – продовження мультфільму «Тачки»: з одного боку, це форма множини від *літачóк* (пор. оригінальну назву – *«Planes»*), а з другого, – вона корелює з назвою першого фільму

(у російськомовному варіанті назва подається як «Самолеты/ Летачки»). Прикладом використання мовної гри, розрахованої на знання значення сленгової фразеологічної одиниці, є вторинна назва мультфільму *«Sammy's Adventures: The Secret Passage»* (Бельгія, 2012) – ***«Воруши ластами»*** (рос.: *«Шевели ластами»*). Тексти кінопродукції, орієнтовані на школярів, мали би відповідати як віковим особливостям глядачів, так і запитам на формування мовної культури. Адже мультфільми розраховані на дітей раннього віку, на сенситивний період опанування мови, коли одним із основним видів мовної діяльності є наслідування: дитина сприймає мовлення улюблених героїв мультфільмів як зразок для наслідування, убираючи всі його субстандартні елементи. Проте не лише організатори кінопрокату, але й окремі письменники (наприклад, Л. Вороніна) радо вітають уживання сленгу в перекладах мультфільмів, убачаючи в цьому орієнтацію на соціально й індивідуально диференційоване мовлення. Утім, сленгізовані назви знижують соціальний статус літературної мови, нівелюють престиж регістрів високої культури спілкування.

Загалом відзначаємо, що сленгізми в українських назвах зарубіжної кінопродукції, в одних випадках, засвідчують лінгвокреативний підхід до створення вторинної назви – яскравої, для легкого запам’ятовування, емоційно-експресивної, з настановою на комічний ефект, тобто назви комерційної, яка виконує насамперед рекламну функцію, в інших же, відбивають особливості соціально-вікової групи, на яку орієнтована кінопродукція. Характерно, що в більшості випадків сленгізми функціонують у назвах саме комедійних фільмів, меншою мірою – у назвах мультфільмів (тут очевидна орієнтація на мовленнєві характеристики соціально-вікової групи). Вторинність українського ринку кінопродукції тягне за собою наслідування субстандарту з мови оригіналу і втягування його в масову культуру з опосередкованих російськомовних перекладів – текстів, їхніх назв, що є носіями відповідних стилістичних регістрів. З нашого погляду, не можна схвалювати сленгізацію екранної мови як для дітей, так і для дорослих, яка має орієнтувати глядацьку аудиторію

на середню, нехай почасти й фамільярну, але літературну, та високу культуру сплікування.

Голденков М. А. Осторожно, HOT DOG!: Современный активный английский / М.А. Голденков. – СПб. : КАРО, 2003. – 269 с.

Елистратов В. С. Русский кинемалогос (о целях и структуре кинемалогоса) / В.С. Елистратов // Елистратов В.С. Толковый словарь русского сленга. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2008. – С. 498.

Oxford Advanced Leaner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oxfordlearnersdictionaries.com

Urban Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.urbandictionary.com

REFERENCES

Elistratov, V. S. (2008). *Russian kinemalogos (on the goals and structure of the kinemalogos)*. *In* V. S. Elistratov, Explanatory dictionary of Russian slang. Moscow: AST-PRESS BOOK (p. 498) (in Russ.)

Goldenkov, M. A. (2003). *Cautious, HOT DOG !: Modern active English*. St. Petersburg: KARO (in Russ.)

LEGEND

OALD – *Oxford Advanced Leaner's Dictionary*. Retrieved from: http://www.oxfordlearnersdictionaries.com

UD – *Urban Dictionary.* Retrieved from: http://www.urbandictionary.com

Статтю отримано 28.03.2017

Taran Oksana

FUNCTIONS OF SLANG WORDS IN THE SECONDARY UKRAINIAN NAMES OF MOVIES

The Ukrainian translated names of films produced in the 2000-2015 were analysed in the article. The names were fixed after the playbills of films. In the article the author carries out the functional and stylistic analysis of the secondary names, describes such groups:

1) with stylistically adequate translation: for example, comedy ***«Dude, Where Is My Car?»*** (USA, 2000) and its Ukrainian analogue

«Де моя машина, чувак?» (in the American slang *dude* means *a man*, also it is the word that americans use to address each other, particularly stoners, surfers and skaters);

2) with a slang word adopted from the literary English: thriller film ***«Drive»*** (USA, 2011) – ***«Драйв»***; comedy *«Sex Drive»* – ***«Секс-драйв»*** (USA, 2008);

3) with using a slang word in the translated name but adequate semantics of the original name: comedy *«Bad Teacher»* (USA, 2011) – ***«Училка»***; comedy *«An Awesome tale»* (Estonia, 2008) – ***«Прикольна казка»***;

4) commercial translations: comedy *«The Watch»* (USA, 2012) – ***«Сусіди на стрьомі»***, comedy *«Parental Guidance»* (USA, 2012) – ***«Обережно! Предки в хаті»***;

5) with slang word as euphemism for an original name: comedy *«Fack ju Göhte»* (Germany, 2013) – ***«Зачотний препод»***.

A movie is not only spiritual, artistic creation but also it is a product of film production, and the end goal of its creation is advancement on a cinemamarket and receipt of profits. So, we can say about the name of film as commercial, but not artistic, although aesthetic function predominates.

A movie is a great source of slang vocabulary, thus mainly from the American general slang or spoken American English. The author concludes that mostly slang words are used in the names of comedy films, and rarely in the names of the animated cartoons (we can see an obvious orientation on speech of socialage-old group).

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ І ПИСЕМНОСТІ

УДК 811.161.2 (091)
Людмила Зіневич

МОВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛЛІ ШРАГА

Стаття присвячена висвітленню громадської та професійної діяльності І. Л. Шрага, спрямованої на захист української мови в умовах колоніального становища та заборон. Як адвокат, І. Л. Шраг домагався скасування заборон на вживання української мови в різних сферах суспільного життя й відстоював права українців на навчання рідною мовою, видання україномовних підручників, запровадження народних бібліотек. Ілля Шраг став одним із фундаторів громадського руху в Чернігові і засновником «Просвіти», яка давала можливість демократичній інтелігенції легально працювати на користь свого народу.

***Ключові слова**: мовозахисна діяльність, право на мову, національно-визвольний рух, національна самосвідомість.*

The article discusses Illia Shrag 's public and human rights activities aimed at protecting the Ukrainian language under colonial oppression and prohibitions. Illia Shrag belongs to the most famous figures of the national liberation movement of the late nineteenth – early twentieth centuries. As lawyer Illia Shrag argued over the need to lift the prohibitions on the functioning of the Ukrainian language in various spheres of public life and defended the rights of the Ukrainians to teach Ukrainian language in elementary school, as well as publication of Ukrainian textbooks and the introduction of libraries for the people. Illia Shrag became one of the founders of the civil movement in Chernihiv and the founder of Prosvita, which enabled the democratic intelligentsia to legally work in favor of their people.

***Keywords**: Language Protection activity, the right to language, national liberation movement, national identity.*

До найвизначніших діячів українського національно-визвольного руху другої половини XIX – початку XX ст. належить чернігівський юрист, громадський діяч, науковець Ілля Шраг. Німець за походженням по батькові й українець по матері, яка походила з роду Колодкевичів, він велику частку життя присвятив справі поширення й утвердження національної самосвідомості українського народу та відстоюванню прав українців на свою мову. Серед сучасників І. Шраг здобув високий авторитет правозахисника і був визнаний одним із найавторитетніших сподвижників української культури. С. Єфремов писав про нього: «…не було на Україні такої громадської справи, до якої не пристав би Ілля Людвігович і в якій не брав би він найдіяльнішої участі. … Не було, певне, на Україні свідомої людини, яка не знала б Шрага й не поважала його…» [Шраг 1997: 162]. Діяльність Іллі Людвіговича була надзвичайно багатогранною, проте виокремимо ті аспекти, що закріпили за ним звання найбільш послідовного борця за права української мови, впровадження її у шкільництво, державний апарат та судочинство.

Формування українофільських переконань І. Шрага почалося ще в дитячі роки. А народився він 23 серпня 1848 року в невеликому містечку Седнів. «Автобіографія» відкриває нам знакові події й окреслює коло особистостей, що вплинули на світоглядні переконання Іллі Людвіговича і пробудили в ньому «свідомого українця». Одним із таких визначальних факторів він вважав близьке знайомство змалечку з родиною Лизогубів, у якій жив «дух українства»: це й жива українська мова, народна пісня та вільнолюбні антиімперські погляди: «Взагалі в ті часи, в дідичих та попівських колах ще яскраво відбивалася українська стихія…» [Шраг 1997: 40]. Другим важливим етапом світоглядного становлення стало навчання в Чернігівській гімназії та знайомство з такими поборниками українства, як Л. Глібов, М. Вербицький, О. Маркович, О. Тищинський, І. Дорошенко, С. Ніс, для яких українська справа – піднесення і відродження української культури, освіти, захист рідної мови – стала справою всього життя. Згадуючи гімназійний період життя, І. Шраг як особливу подію відзначив перегляд вистави «Наталка Полтавка»,

поставленої чернігівським товариством «кохаючих рідну мову». Він писав: «Під впливом «Наталки-Полтавки» я і деякі з товаришів захопилися українством, – звичайно, більш з околишнього боку, поробили собі українське убрання» [Шраг 1997: 53]. Відданість українській справі не обмежилося лише національним вбранням – це була і гурткова робота для укладання українського словника, знайомство з тогочасною українською періодикою («Основа», «Помийниця») та її дописувачами.

Остаточне усвідомлене долучення до українського руху І. Шрага відбулося на початку 90-х, коли він повернувся до Чернігова вже як знаний фахівець з юриспруденції й активно включився в громадське життя. «Тільки з початку 90-х років я почав наближатися до українського руху, який, нарешті, цілком захопив мене, тоді я вельми зацікавився ним та уживав усіх заходів, щоб його краще пізнати та стати ближче до нього» [Шраг 1997: 55]. Ілля Людвігович глибоко вивчав національне питання в інших країнах, у Галичині і зі знанням справи взявся до його вирішення в підросійській Україні.

Реакційні роки тотальних заборон всього українського, що розпочалися Валуєвського циркуляром 1861 року, підсилені Емським указом 1876 – 1881 рр. та іншими заборонами, звели нанівець здобутки «старих громад» у відстоюванні прав української мови і призвели до майже повного «обрусєнія України». Б. Грінченко у «Листах з України Наддніпрянської» з болем зауважував: «Інтелігенція вся у нас змоскалена. Вчиться вона по-московському, читає по-московському, завсігди говорить сама і завсігди чує круг себе мову тільки московську; рідну ж мову в мужичих устах вважає за «хохлацкій жаргон». Історичних українських традицій ніяких – замість них або московський патріотизм, або нічого не вартий хисткий та мінливий лібералізм, або просто ніщо...» [Грінченко 2013: 22]. У таких складних умовах, маючи неабияку сміливість і патріотичні почуття, І. Шраг взяв на себе роль адвоката української мови у протистоянні з державним імперським апаратом. Так, у 1893 р. він подав на розгляд Чернігівського губернського земського зібрання доповідь, у якій «пропонував прохати Уряд, аби: 1) дозволено

було вживати народню мову по школах Чернігівської губернії, 2) дозволено було виданнє українських учебників і народних читанок, 3) дозволено було мати українські книжки по шкільних бібліотеках» [Шраг 1997: 96].

У доповіді він обґрунтовує свої вимоги, спираючись на найновішу на той час європейську педагогічну думку, зокрема Дістерверга, Песталоцці, Ушинського та ін., які, як відомо, вважали, що повноцінний інтелектуальний і творчий розвиток дитини можливий лише на основі рідної мови. Тому, на думку автора, «сучасна школа на Україні зовсім не відповідає потребам народу, чужа народові...» [Шраг 1997: 95]. Також він спростовує закиди противників про відсутність україномовних підручників та непридатність української мови для наукового вжитку і як доказ наводить приклад освіти в Галичині, де «викладова мова не тільки по сільських школах, а й по гімназіях і семінаріях учительських і навіть університетах – українська» [Шраг 1997: 95]. Безумовно, більшість гласних Чернігівського земства відреагувала на цю заяву гостро негативно, внаслідок чого розгляд питання затягнувся на багато років. Але Ілля Шраг не відступив і, заручившись підтримкою поступових депутатів, знову подав свої пропозиції. Лише у 1900 р. земство таки ухвалило їх і подало до вищих інстанцій.

Цікаве й актуальне і донині твердження І. Шрага про денаціоналізаційний вплив чужомовного виховання: «навіть найкращі книжки для народу, писані російськими педагогами, зовсім не здатні і не зрозумілі українцям, бо писані про великоросів [..] сьогочасна школа, де викладова мова московська відрізняє учнів від сім’ї, від народу, навчає їх так, що більшість мандрує з села, не вертається до землі, іде на писарів, на помічники до крамарів, розповсюджує всяке крутійство і, замість користі народові, шкодить йому, деморалізує його» [Шраг 1997: 96]. Крім того, Ілля Людвігович окреслив і настанови для самих українців: по-перше, не бути пасивними («...щоб підносити угору нашу національну справу, не забувати про неї та нагадувати і другим: хто мовчить, той сам винен, коли про нього забувають, коли його негують...»); по-друге, розширити сфери вжитку української мови («...час

вже і в звичайному житті завести у зносинах українську мову, починаючи із своєї сім'ї і поступово захоплюючи все ширші і ширші райони. Таке поводження запомогло б поставити нашу справу в Росії на певний ґрунт і дало б змогу за малий час завоювати чималі простори громадського життя, але на це треба сміливості, впевненості, видержаності, а се треба в собі виробити» [Шраг 1997: 103]). Адже послідовне і повсюдне вживання української мови тоді сприймалося або як свідчення найнижчого соціального походження, або як свідома опозиція до російської мови, що було досить небезпечно. За свідченням Є. Чикаленка, небагато інтелігентних родин мали таку мужність, «бо тоді ж за українську мову позбавляли людей посад не тільки державних та земських, а часом й приватних» [Шевельов 2008: 36]. Ілля Людвігович належав до останніх і свої настанови підкріплював власним прикладом: у публічних виступах, у приватному листуванні він послуговувався українською мовою. Публічне святкування ювілею його адвокатської діяльності через мовне питання перетворилося на політичну акцію, «хохломанську демонстрацію», що викликало невдоволення губернатора Андрієвського.

Відомо, що І. Шраг письмово звертався до Комітету грамотності при Імператорському вільному економічному товаристві з обґрунтуванням необхідності розширення прав української мови та скасування цензурних утисків. На жаль, сам лист не вдалося знайти, а от реакція на нього О. Кониського була такою: «Дякую Вам не тільки за себе, а за цілий гурт людей, що, перечитавши Вашого листа до Комітету, сказали мені подякувати Вам! От коли б хоч здебільш у наших українців почуття національного достоїнства і свідомості горожанина [громадянина] рідної землі – стояло отак як у Вас!.. О-го-го!... «не плакала б мати» і «комитети» не вдавались би до українців з такою нахабною експлуатацією!!» [Листи 2011: 73].

Як голова української парламентської фракції І Державної Думи Ілля Шраг неодноразово піднімав питання скасування заборон та впровадження української мови у шкільну освіту. За його підтримки почав виходити друкований орган фракції «Український вісник», що сприяв більш широкому

висвітленню проблем українства. І хоча думська діяльність І. Шрага була нетривалою через розпуск законодавчого органу, а його численні мовні клопотання залишилися без розгляду, проте сам факт підняття цього дискусійного питання став свідченням розвитку та дозрівання мови і привернув до себе увагу як однодумців, так і противників, змусив ще раз замислитись над цією проблемою й актуалізував її на державному рівні, а також розбивав імперські стереотипи сприйняття й трактування української мови.

Із інших важливих фактів у мовозахисній діяльності І. Шрага часів російської демократичної революції 1905 – 1907 рр. варто відзначити й такі. 26 лютого 1905 р. в Києві на вечорі, присвяченому Т. Шевченку, українська інтелігенція ухвалила два адреси: один на ім’я міністра внутрішніх справ – «Про потреби української мови» і другий на ім’я міністра освіти – «Про потреби української школи». Їх підписали 99 осіб, серед яких, окрім І. Шрага, були такі представники української культури і національного руху, як М. Лисенко, С. Єфремов, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький тощо. В адресах вимагалося зняти всі обмеження української мови, надати можливості користуватися рідною мовою в усіх галузях літератури і науки, у періодиці, запровадити викладання дисциплін у початкових класах українською мовою, у середні і вищі навчальні заклади ввести українську мову, українську літературу та історію України як обов’язкові дисципліни.

Варто наголосити ще на одному напрямку діяльності І. Шрага. Він переконливо доводив потребу перекладу Святого Письма українською мовою, засвідчуючи тим право українців послуговуватися рідною мовою і в духовній сфері. Саме ця сфера ще з часів Петра І і до антиукраїнських заяв Струве та Плеве про те, що українська мова «совершенно непригодна для виражения високих истин Откровения», боронилася найбільше.

Українська мова, на думку І. Шрага, мала запанувати у всіх сферах суспільного життя. У зверненні Тимчасового Крайового судового комітету до правників і судових діячів (1917 р.) Ілля Людвігович закликав колег-юристів усіма засобами сприяти впровадженню в судочинних установах

України ведення справ українською мовою, зазначаючи при цьому, що «вживання рідної мови на рідній землі усюди і скрізь – є наше право, і ніяка сила, ніяка влада не може зламати цього права» [Шраг 1997: 33].

Як засновник першої в Чернігові громадської бібліотеки І. Л. Шраг також опікувався тим, щоб, попри заборони, українська книжка надходила до народних читалень, що сприяло і популяризації українських авторів, а відповідно національної тематики, а також розширенню читацької україномовної аудиторії. Відомо також, що І. Шраг матеріально підтримував Товариство ім. Т. Шевченка, Товариство прихильників української науки, літератури, передплачував українську періодику, надсилав гроші для допомоги письменникам, зокрема В. Самійленку, О. Кониському, Є. Тимченку, Б. Грінченку, І. Франкові та ін., виділив кошти на пам'ятник Т. Шевченкові тощо.

Не можна залишити поза увагою і саму мовну практику І. Шрага: його спадок – епістолярний, публіцистичний, науковий – став зразком вироблення «інтелігентної української мови», пересипаної народними фразеологізмами, барвистої, емоційної. Водночас листування вражає коректністю висловлювань, багатством форм мовного етикету, підкресленою ввічливістю, а також наявністю форм західноукраїнської мови (падолист, цвітень), що є свідченням зближення східної і західної мови та вироблення норм загальнонаціонального мовного стандарту. Науковий доробок засвідчив легалізацію де-факто української мови як мови наукових творів та фахової юридично-правової мови. Проте цей аспект діяльності визначного українського правника і захисника прав українського народу на рідну мову найменш вивчений і чекає на свого дослідника.

Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської / За заг. ред. Л. Івшиної. – Видання перше. Бібліотека газети «День». Пр. АТ «Українська прес-група», 2013. – 64 с.

Листи Олександра Кониського до Іллі Шрага / Упорядкування; передмова, примітки Т. П. Демченко, О. О. Мисюри. – Чернігів : Просвіта, 2011. – 210 с.

Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. – Кн. І. Мовознавство / упорядн. Л. Масенко. – К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 583с.

Шраг І. Л. Документи і матеріали / упорядн.: В. М. Шевченко, Т. П. Демченко, В. І. Онищенко. – Чернігів, 1997. – 165 с.

REFERENCES

Grinchenko, B. (2013). *Letters from Ukraine Naddniprianskaia*. In L. Ivshyna (Ed.). Library of the newspaper «Day». Pr JSC «Ukrainian Press Group» (in Ukr.)

Letters of Alexander Konissky to Ilya Shraga: Scientific Edition. (2011). Chernihiv: Prosvita (in Ukr.)

Shevelev, Yu. (2008). *Selected Works: 2 books. Book I. Linguistics*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyevo-Mohylyans′ka akademiya» (in Ukr.)

Shrag, I. L. (1997). *Documents and materials*. Chernihiv (in Ukr.)

Статтю отримано 15.06.2017

Lyudmila Zinevych

LANGUAGE PROTECTION ACTIVITY OF ILLIA SHRAG

The article discusses Illia Shrag 's public and human rights activities aimed at protecting the Ukrainian language under colonial oppression and prohibitions.

Illia Shrag belongs to the most famous figures of the national liberation movement of the late nineteenth – early twentieth centuries. Of German origin patrilineally and maternally Ukrainian, he devoted his life to the spread and consolidation of the national consciousness of the Ukrainian people. Studying in a gymnasium and communicating with such prominent figures of Ukrainian culture as Leonid Glebov, Mykhail Verbitsky, Opanas Markovich, Oleksandr Tyshchinsky, Mykhaylo Kotsubinsky, Borys Grinchenko and Mykhaylo Hrushevsky – they all impacted the formation of Shrag`s active civic position and socio-political preference. He was an active participant in various socio-political and social movements. As lawyer Illia Shrag argued over the need to lift the prohibitions on the functioning of the Ukrainian language in various spheres of public life and defended the rights of the Ukrainians to teach Ukrainian language in elementary school, as well as publication of Ukrainian textbooks and the introduction of libraries for the people. He

convincingly demonstrated the need for the translation of the Scriptures in Ukrainian, thus certifying the right of the Ukrainians to use their native language at Church. Illia Shrag became one of the founders of the civil movement in Chernihiv and the founder of Prosvita, which enabled the democratic intelligentsia to legally work in favor of their people.

To study the human rights activities of Illia Shrag, documentary materials, his works *Autobiography*, *Letters from Chernihiv Region*, as well as correspondence with such prominent figures of Ukrainian culture as Olha Kosach, Mykola Lysenko, Mark Kropyvnitsky, Evheniy Chykalenko and others were used.

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

УДК 81’373.21: 81’373.611
Святослав Вербич

ВІД ЗАГАЛЬНОЇ НАЗВИ ДО ГІДРОНІМА

У статті проаналізовано назви гідрооб’єктів басейну Дністра, утворених способом метафоризації загальновживаної лексики української мови. Основну увагу закцентовано на мотивації основи гідроніма певним переносним значенням, яке постало внаслідок переосмислення твірного апелятива. Простежено формування метафоричної семантики такої загальної назви.
***Ключові слова**: апелятив, вторинна семантика, метафоричний гідронім, номінаційна модель, онімізація.*

The article analyzes the names of the hidroobjects Dniester basin; they are formed through the metaphorization of the Ukrainian common lexicon. Special attention was paid hydronym’s stems motivated by figurative meaning, which arose as a result of rethinking noun appellative. It is dealt with formation of metaphoric semantics of the general title.
***Key words**: appellative, secondary semantics, metaphorical hydronyms, nominating model, onimization.*

Переважна більшість гідронімів незалежно від часу їх виникнення сформувалася способом онімізації відповідних апелятивів здебільшого з географічною семантикою. Однак із-поміж назв гідрооб’єктів немало й таких, твірні основи яких співвідносяться із загальномовними або діалектними лексемами з негеографічним змістом. Це так звані метафоричні гідроніми, мотивовані апелятивами, вжитими в переносному

значенні. Такі гідроніми виникали в різні часи, що зумовлено особливостями образного (асоціативного) мислення людини. Серед них є як давні назви, наприклад із праслов'янською архаїкою, зафіксовані на різних слов'янських теренах (напр.: *Вили*, *Жолоб*, *Коліно* та ін.), так і пізніші, що постали на базі вже сформованих слов'янських мов. Узагалі метафоризація апелятивної лексики з дальшою її онімізацією – поширений спосіб номінації гідрооб'єктів [Скляренко 2012: 172], зокрема й басейну Дністра.

Наприклад, назва пот. *Блука́йло* (л. Тлумачика п. Дністра; с. Колінці Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.; СГУ: 59) словотвірно пов'язана з лексемою **блукайло* ‹ *блука́ти* 'ходити без певної мети і напрямку' 'блудити' (СБГ 1: 203). Така семантика могла характеризувати потік із непостійною течією (потік, що змінює русло).

Назва пот. *Грі́шний* (л. Бару л. Тисьмениці п. Бистриці-Тисьменицької п. Дністра; с. Унятичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.; СГУ: 156) навряд чи пов'язана з локальним (львів.) *гріх* 'пропуск під час оранки' [Шило 1974: 290]. В її основі можна вбачати ад'єктив *грішний* / *грешный* ‹ *гріх* із нетопографічним значенням. Внутрішня форма топоніма *Грішний* відбиває, напевно, переосмислену семантику загальновживаної лексеми *грішний* 'пов'язаний із гріхами, сповнений гріхів' (СБГ 1: 172) ~ 'поганий', пор. у цьому контексті укр. діал. *грішно* 'погано', 'негарно' [Онишкевич 1984, 1: 193] і гідронім *Пога́ний* у бас. Пруту на Івано-Франківщині (СГУ: 432). Точнішу мотивацію на сьогодні визначити важко з огляду на брак додаткової позамовної інформації з регіону, де відзначений гідронім *Грішний*.

Назву р. *Гуслянка* (п. Гнилої Липи л. Дністра; м. Рогатин Івано-Франківської обл.; СГУ: 163) пов'язують з місцевим *гуслянка* 'солодке молоко, зварене і прокисле', вжитим у переносному значенні 'вода, насичена мінералами, мінералізована вода сірого кольору' [Габорак 2010: 131]. Пропоновану мотивацію семантики гідронімооснови назви *Гуслянка* вважаємо неостаточною, оскільки номінацію потоку з такою назвою могла зумовити й ознака 'заболочена', що постала внаслідок переосмислення семеми 'кисле молоко' →

'щось густе'. Опосередковано таке тлумачення підтверджує локалізація пот. *Гуслянка* як пр. *Гнилої* Липи.

Назва пот. *Злóбний* (п. Бистриці-Тисьменицької п. Дністра; м. Трускавець Львівської обл.; СГУ: 215) рідкісна для українського гідронімікону. На наш погляд, гідронім *Злобний* можна етимологізувати так: у його основі – прикметник *злóбний* 'сердитий, злий' (СБГ 2: 159) із вторинною семантикою 'бурхливий, швидкий' або 'такий, що завдає шкоди'.

Назва пот. *Золотúй* (л. Дністра; між рр. Вільховецький і Намірів, вище Стрипи; нп Соколів, Золотий Потік, Возилів Бучацького р-ну Тернопільської обл.; СГУ: 216) формально співвідносна з прикметником *золотúй* ‹ *зóлото*. Однак малоймовірно, що мотивація її основи пов'язана із *золотом*. Гідронімні паралелі відзначені в басейні Дніпра, Західного Бугу, Пруту, Сіверського Дінця (СГУ: 216), де покладів золота не засвідчено. Найпевніше, прикметник *золотúй*, мотивуючи семантику гідронімів *Золотий*, реалізував інше – метафоричне значення – 'золотистий (жовтий) колір' (наприклад, про відтінок берегового ґрунту). Пор. стосовно цього назву р. *Золота Липа* в бас. Дністра (тече на Львівщині й Тернопільщині; СГУ: 216), препозитивний складник якої вказує на жовтуватий колір глини в долині річки (SG V: 251).

Назва пот. *Кожýшний* (л. Дністра між рр. Прірва й Колодниця; с. Колодруби Миколаївського р-ну Львівської обл.; СГУ: 260) має паралель у басейні Одеру – пол. р. *Kożuszna* (СГУ: 75). Не становить труднощів з'ясування словотвору цих гідронімів: вони виникли в результаті онімізації відповідних апелятивів на зразок укр. *кожýшний* ‹ *кожýх*. Складніше встановити ознаку, яка мотивувала семантику гідроніма *Кожушний*. З погляду логіки номінації гідрооб'єктів зв'язок назви *Кожушний* із відомим значенням прикметника *кожýшний* 'хутряний, шкіряний' (ЕСУМ 1: 355) малопереконливий. Лексема *кожýх* (› *кожушний*), напевно, могла розвинути метафоричну семантику, пор. із цього приводу блр. діал. *кажýх* 'трясовина, багно; грузьке місце, де під ногами вгинається і випинається болото' [Яшкін 2005: 324], рос. діал. *кожýх* 'болото, трясовина' [Борек 1972: 99].

У такому разі для гідроніма *Кожушний* і споріднених назв можна припускати ‘болотисту’ семантику.

Гідронім *Ошу́ка* (р., л. Збруча л. Дністра; с. Гречана Волочиського р-ну Хмельницької обл.; варіант *Szukaj Woda*; СГУ, 408), найімовірніше, утворений лексико-семантичним способом від апелятива *ошу́ка* ‘омана’ ‹ *ошука́ти* ‘обманути’ (ЕСУМ 6: 487). У такому разі семантику основи цієї назви могла мотивувати ознака ‘річка з течією, що пересихає (зникає під землею)’. Місцевий краєзнавець зазначав, що русло цієї річки влітку пересихало.

Не викликає сумнівів метафорична семантика гідроніма – пот. *Пи́шний* (с. Микуличин Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.; СГУ: 422), яку деякі дослідники пов’язували з прикметниками у значеннях ‘гарний’, ‘буйний, з великою кількістю розгалужень’. Закономірно постає питання: чим гарний?; чому інші річки (потоки) не гарні?; чи насправді потік ‘буйний’? У словникові сучасної української мови лексема *пишний* із дев’яти значень реалізувала і ‘буйний у своєму розквіті’, яке, однак, стосується рослин (СУМ IV: 372). Щодо річок і потоків, то ознака ‘буйний’ характеризувала радше особливості їхньої течії – швидку, нестримну, а не форму. На нашу думку, внутрішню форму гідроніма *Пишний* мотивувало інше значення прикметника *пишний* – ‘гордий, бундючний’ (пор. похідні *пи́шня* ‘горда та пишна дівчина’, *запи́шний* ‘пишний, бундючний’ (ЕСУМ 4: 381)), що метафорично могло вказувати на здатність потоку *набухати* водою під час повені, заливати все довкола.

Назва балки *Черева́та* (п. Кучургану л. Турунчука л. Дністра; біля с. Новопетрівка Одеської обл.; ГНП: 94) ілюструє словотвірний зв’язок із прикметником *черева́тий*(*-а*), пор. укр. *черева́тий* ‘з великим животом’ ‹ *че́рево* ‘живіт’. Щодо ознаки, яка зумовила таку номінацію гідрооб’єкта, то вона, безперечно, метафорична, оскільки географічні апелятиви з основою *череват-* невідомі. Можливо, апелятив *черева́тий*(*-а*), як твірний для відповідного гідроніма, вказував на випуклість русла балки (ГНП: 94). Пор. у цьому контексті укр. діал. *че́рево* ‘найширша частина в будь-якій посудині’ (ГГ: 210).

Отже, проаналізовані метафоричні за походженням гідроніми *Блука́йло*, *Грі́шний*, *Зло́бний*, *Золоти́й*, *Кожу́шний*, *Ошу́ка*, *Пи́шний*, *Черева́та* підтверджують продуктивність моделі творення власних географічних назв, базованої на переосмисленні значення загальновживаної лексики (літературної і діалектної) української та інших мов. В основі цього семантичного процесу – певна подібність між об'єктом чи його властивостями і співвідносними предметами, ознаками чи діями.

Борек Г. Восточнославянские топонимы с формантом *-ьн-* / Г. Борек // Восточнославянская ономастика: М-лы и исследования / отв. ред. А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1972. – С. 90 – 144.

Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини: етимологічний словник-довідник. – 2-ге вид., перероб., доповн., уточнене / М. М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 564 с.

Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2-х ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984.

Скляренко О. М. Типологічна ономастика: у 5 кн. Кн. 1: Лексико-семантичні особливості онімного простору / О. М. Скляренко. – О. : «Астропринт», 2012. – 416 с.

Яшкін І. Я. Слоўнік беларускіх мясцовых геаграфічных тэрмінаў. Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларуская навука, 2005. – 808 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГНП – Гідронімія Нижнього Подністров'я / за ред. Ю. О. Карпенка. – К.; О. : Вища шк., 1981. – 112 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982 – 2012. – Т. 1 – 6.

СБГ – Словар української мови / Упоряд. з дод. власн. м-лу Б.Д. Грінченко ; надр. з вид. 1907 – 1909 рр. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 - 4.

СГУ – Словник гідронімів України / І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін. – К. : Наук. думка, 1979. – 781 с.

SG – Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880 – 1902. – T. I – XV.

REFERENCES

Borek, G. (1972). East-Slavic toponyms with a formant -n- In *East Slavic onomastics*. (Ed.). A. V. Superanskaya (pp. 90 – 144). Moscow: Nauka (in Russ.)

Gaborok, M. (2010). *Hydrodynamics of Ivano-Frankivsk region: etymological dictionary-directory*. (2nd ed.). Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukr.)

Onyshkevich, M. Ya. (1984). *Dictionary of Boiko dialects: in 2 vol*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Sklyarenko, O. M. (2012). *Typological onomastics: 5 books. Book 1: Lexical-semantic features of an onymic space*. Odessa: Astroprint (in Ukr.)

Yashkin, I. E. (2005). *Dictionary Belarusian local geographical terms. Topography. Hydrology*. Minsk: Bielaruskaja navuka (in Belarus)

LEGEND

ГНП – Karpenko, Yu. O. (Ed.). (1981). *Hydronymy of the Lower Podnistrivia*. Kyiv; Odesa: Vyshcha shkola (in Ukr.)

ЕСУМ – Melnichuk, O. S. (Ed.). (1982 – 2012). *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*: 7 vol. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

СБГ – Grinchenko, B. D. (Ed.). (1958). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR (in Ukr.)

СГУ – Zheleznyak, I. M., Korpanova, A. P. and Masenko, L. T. and others. (1976). *Dictionary of hydronyms of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

SG – *Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. (1880 – 1902). Warszawa (in Polish)

Статтю отримано 13.06.2017

Sviatoslav Verbych

FROM GENERAL NAMES TO HYDRONYMS

Most hydronyms formed way onimization relevant geographic appellative with geographical semantics. The derivative basis based on individual name hidroobjects correlated with general language or dialectal words with non-geographic content. This is a metaphorical hydronyms, taken figuratively appellative motivate them and they describe the internal form names from various associations of non-geographic concepts. Such hydronyms occurred at different times, this is due to the peculiarities

shaped (associative) thinking person. Among them are the ancient names of such Proto-Slavic archaic, they are recorded at different Slavic territory. Also later names exist, they were formed on the basis of already existing Slavic languages. Metaphorization appellative vocabulary from further onimization it is a common method of nomination hidroobjects. The article describes hydronyms of the Dniester basin that we can qualify as metaphorical.

ГРАМАТИЧНА СТИЛІСТИКА

УДК 811.161.2’367’255.4
Олена Кульбабська

ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНА ВАРІАНТНІСТЬ У ПАРАЛЕЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Стаття присвячена одній з актуальних проблем лінгвістики – вивченню варіантності синтаксичних одиниць різних рівнів у текстах паралельних українських перекладів, здійснених різними письменниками-перекладачами XIX – XXI століть. Установлено основні зовнішньолінгвальні та внутрішні чинники породження варіантності синтаксичних одиниць в українських перекладних текстах. Доведено, що на синхронному зрізі синтаксичні варіанти засвідчують вдосконалення граматичного ладу української мови, збагачення її лексичних та інтонаційно-комунікативних ресурсів, розвиненість художнього стилю. Дібраний емпіричний матеріал дає підстави для висновку: письменники, перекладаючи українською той самий текст, широко використовують синтаксичні варіанти, за допомогою яких відбувається вербальне представлення дійсності.

Ключові слова: *паралельні українські переклади, варіантність, функційна еквівалентність, трансформація, актуалізатори, варіантні синтаксичні одиниці, модифікати.*

The article is dedicated to one of the most topical issues in linguistics – study of variability of syntactic units of different levels in the texts of parallel Ukrainian translations made by different writers-translators in the twentieth-twenty-first centuries. Extralinguistic and internal factors of generation of variability of syntactic units in Ukrainian translated texts are established. It is well-proven: on the synchronous level the syntactic variants demonstrate improvement of grammatical structure of the Ukrainian language, enrichment of its lexical, formal

and intonation and communicative means, development of literary style. Selected empirical material provides grounds for the conclusion: writers translating into Ukrainian the same text widely use syntactic variants by means of which a verbal representation of reality takes place.

Keywords: *parallel Ukrainian translations, variability, functional equivalence, transformation, actualisator, variant syntactic units, modifiers.*

Передавання інформації через мову та інші знакові системи – визначальний зміст комунікації як специфічної форми взаємин людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності. Водночас мова не лише є ефективним засобом інформаційного обміну, а слугує «інструментом адаптації відомостей, повідомлень до конкретних людей, моменту, теми, акту спілкування тощо. Те саме повідомлення можна подати по-різному, за допомогою різноманітних словесних контекстів, емоційного навантаження, волюнтативного впливу тощо» [Федик 2000: 56]. Такі синтаксичні конструкції, що «відзначаються специфікою граматичної форми в передаванні інваріантного логічного змісту, допомагають розкрити природу стилістичної семантики синтаксичних одиниць», уперше ґрунтовно описала в монографії «Синтаксис і стилістична семантика» Світлана Єрмоленко, увівши до наукового обігу поняття семантичних варіантів. Цінною для нас є думка дослідниці, що «мова не могла б виконувати своєї основної функції спілкування, якби між логічним змістом і формою його вираження існувала однозначна відповідність: тоді для кожного нового логічного змісту, для кожного відтінку треба було б запам'ятовувати окрему форму, що зробило б неможливим мовленнєве поєднання смислів в одному реченні» [Єрмоленко 1982: 8].

Дослідження варіантності синтаксичних одиниць актуалізують нині ширшу проблему – установлення феноменів авторської свідомості, адже важливим є не лише те, що мовець здійснює вибір структури, відповідних одиниць номінації, якими він заповнює цю структуру, а й те, який спосіб номінації втілить він у висловленні завдяки своїй комунікативній

компетенції, знанням і здатності до творчості [Гуйванюк 1999: 104; Кульбабська 2016: 12 – 18; Кучурян 2016 та ін.].

«Не заперечуючи важливості вивчення так званих глибинних структур у пізнанні семантичного аспекту мови, – справедливо зауважує В. Кононенко, – не можна ігнорувати поверхневі структури, оскільки саме вони реально існують у мові, знаходять вияв у конкретних граматичних формах, дають змогу розмежувати близькі за семантикою, але різні за структурою синтаксичні утворення, зокрема синтаксичні паралелі (синоніми, варіанти тощо)» [Кононенко 1976: 15]. Отже, мета нашого дослідження – установити структурні, семантичні та функційні параметри варіантних головних членів простого речення, що передають той самий референтний зміст, відбивають ту саму денотативну ситуацію дійсності, зберігаючи й одночасно модифікуючи «мовну модель світу» письменника.

Матеріалом наукових спостережень обрано «близькочасові тексти українських паралельних перекладів» (термін Л. Кучурян [Кучурян 2016]) художніх творів *М. Гоголя* (перекл. з рос. – Леся Українка, Микола Зеров, Остап Вишня, Степан Васильченко, Микола Білорус, Юрій Некрутенко, Ст. Віль (Лесь (Олекса) Гринюк, Андрій Ніковський, Микола Садовський, Іван Сенченко, Антін Харченко, Антін Хуторян), *М. Булгакова* (перекл. з рос. – Микола Білорус, Юрій Некрутенко), *О. Гріна* (перекл. з рос. – Ігор Андрущенко, Леонід Кононович), *В. Скотта* (перекл. з англ. – Іван Давиденко, Юрій Лісняк, Галина Лозинська), *Ч. Діккенса* (перекл. з англ. – Мар Пінчевський, Вероніка Черняхівська), *А. де Сент-Екзюпері* (перекл. з фр. – Ірина Базилянська, Анатолій Жаловський), *Гі де Мопассана* (перекл. з фр. – Роман Терещенко, Валер’ян Підмогильний) та *В. Гауфа* (перекл. з нім. – Ігор Андрущенко, Олександр Олесь, Михайло Антонович, Євген Попович). Щонайменше два переклади вихідного тексту, що їх зробили українські митці художнього слова, демонструють «ступінь динамізму» («комунікативну цінність») компонентів фразової структури, що її вибирає суб’єкт комунікативної діяльності в умовах альтернативи.

Варіантність у системі простих присудків спостережено на рівні координованих / некоординованих, ускладнених / неускладнених підтипів. Наприклад, дієслова доконаного виду майбутнього часу замість минулого, ускладнені препозитивною часткою ***як***, співвідносяться з однокореневими дієслівними вигуками, пор.: *Я поліз у гаман, а звідти бджола –* ***як шпигне*** *у палець*! (М. Білорус) // *Лізу до гаманця, а звідти бджола –* ***шпиг*** *у палець*! (Ю. Некрутенко). Такі присудкові форми передають разовий вияв дії з відтінком раптовості, інтенсивності, а паралельно – усно-розмовну експресію.

Присудки ускладненої форми, репрезентовані сталими дієслівно-іменними сполученнями, функційно еквівалентні з простими дієслівними присудками, вираженими особовими формами дієслів (*дав назву – назвав, взяв під захист – захистив* тощо). Збігаючись у визначенні спільного поняття, ці форми різняться способами його вираження: дієслово в аналітичному словосполученні не лише репрезентує час, особу й модальність, а й бере участь у реалізації категорійного значення процесуальності, тоді як іменник є носієм основної семантичної інформації. Такий спосіб вираження речового значення в словосполученні ніби зосереджує увагу читача на самому факті дії, а не на особливостях її перебігу: *Голос Воляндa був так низьким, що на деяких словах* ***давав відтяг*** *у харчання* (Ю. Некрутенко) // *Голос Воланда був настільки низький, що на декотрих складах його* ***відтягувало*** *на хрип* (М. Білорус).

Між однослівними дієслівними присудками й дієслівно-іменними сполученнями немає повної відповідності. Вони можуть відрізнятися відтінками значень, сферою вживання, сполучуваністю з певними залежними компонентами. Зокрема, завдяки своїм структурно-смисловим можливостям «втягувати» в свою орбіту стилістично забарвлену, емоційну лексику аналітичні присудки посилюють стилістичну настанову висловлення, уяскравлюють його колорит (книжності, урочистості, іронічності, комізму тощо).

Варіантні присудки в паралельних перекладах постають також за умови транспозиційних переходів форм наказового

способу у сферу реальних із погляду мовця дій, процесів або станів, пор.: *...вони* [кішки] *зараз же* ***давай гасати*** *по кімнатах, як скажені* (І. Андрущенко) // *...вони* ***гасають****, мов шалені, по кімнатах* (Є. Попович). Поєднання інфінітивних форм із багатим арсеналом засобів вираження модального значення волевиявлення, з-поміж яких вигуки ***ну*** (*ану*), ***нум*** (*нумо*, *нуте*), віддієслівні частки ***знай*** (собі), ***дай, давай, гайда, мов, мовляв*** тощо, додають повідомленню відтінку розмовності й неочікуваного початку інтенсивної дії, увиразненого часовими конкретизаторами (*зараз же*): ***Ну****, часу дарма* ***не гай****,/ Ти нас швидше доганяй!* (Олександр Олесь) // ***Нум-же****, хлопче,* ***не дрімай****,/ Нас швиденько упіймай!* (І. Андрущенко).

У присудковій позиції неускладнена дієвідмінювана форма часто співвідноситься з відмінювано-особовою формою, ускладненою часткою дієслівного походження ***взяти***, що уможливлює вираження значень несподіваності, невмотивованості й непідготовленості дії (паралельно з приєднувальними сполучниками ***і, й, та й***; прислівниками відповідної семантики (*зненацька*, *раптом*) або вільної дії (із підсилювальною часткою ***собі***), пор.: *...хтозна чого зненацька* ***візьме й послизнеться та й потрапить*** *під трамвай* (Ю. Некрутенко) // *...невідь чому раптом* ***послизнеться*** *і* ***втрапить*** *під трамвай* (М. Білорус); *А тепер вона* [жінка] ***взяла й померла****, і нам доведеться ховати її!* (М. Пінчевський) // *А тепер маєте, вона* ***собі померла****, а ми мусимо її ховати* (В. Черняхівська).

Якщо один із варіантних дієслівних присудків ускладнюють порівняльні частки на зразок ***наче, начебто, буцімто***, то адресат сприймає повідомлюване як непевне, сумнівне, з авторизованою оцінкою, пор.: *Спочатку скороход* ***наче переганяв*** *Мука...* (Олександр Олесь) // *Спочатку скороход* ***переганяв*** *карлика...* (І. Андрущенко); *...Андрієві* ***начебто причувся*** *якийсь кволий стогін* (М. Садовський) // *...Андрієві* ***причувся*** *якийсь слабий стогін* (Ст. Віль); *А то раптом снилося йому...* ***буцімто*** *він у Могилеві* ***заходить*** *до купця в крамницю* (М. Зеров) // *...він у Могилеві* ***заходить*** *у крамницю до крамаря* (Остап Вишня).

У паралельних текстах перекладів подекуди зафіксовано **тавтологічні звороти**, коли дієслово відкриває обставинну позицію спільнокореневому десемантизованому компонентові, пор.: *Так я **жив** самотнім **життям**, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити* (А. Жаловський) // *Отак я й **жив** самотою, і ні з ким було мені відвести душу* (І. Базилянська). Простий дієслівний присудок, виражений особовою формою, може також ускладнюватися повторенням однокореневого інфінітива для маркування додаткового значення достовірності, переконання: ***Танцював** він так, що хоч би й з гетьманшею* (С. Васильченко) // *Ну, нічого сказать, **танцювати** він **танцював** так, що хоть би й з гетьманшею* (Леся Українка).

За розгляду в стилістичному плані **іменного складеного присудка** увагу привертають синтаксичні варіанти з експліцитними / імпліцитними дієслівними зв’язками. Напр., регулярно варіюють форми іменних присудків із формально вираженою та нульовою власне-зв’язкою *бути*. «В іменних реченнях при нульовій зв’язці здійснюється пряма номінація «постійної» ознаки, яка приписується суб’єкту-підмету в момент мовлення» [Гуйванюк 1999: 125], пор.: *Так і оторопів Тарас, як побачив, що то **був Андрій*** (Ст. Віль) // *Так і остовпів Тарас, як уздрів, що то **Андрій*** (М. Садовський); *Похитнувся Шило й відчув, що рана **була смертельна*** (А. Хуторян) // *Похитнувся Шило й відчув, що рана **смертельна*** (А. Ніковський); *...різкий прояв почуттів **є ознакою божевілля*** (І. Давиденко) // *...несподіваний прояв почуттів – **ознака божевілля*** (Ю. Лісняк, Г. Лозинська).

Другий чинник утворення варіантів іменних присудків – особливості керування дієслів-зв’язок, як-от у конструкції ***на*** **+ З. в. // О. в.:** *...зелені пляшки й чарки на столах у шинкарок **перетворилися на огненні*** (Харченко) // *...зелені пляшки і чарки на столах у шинкарок **стали огненними*** (А. Хуторян).

Основні типи модифікаційної варіантності відмінкових форм у складеному іменному присудкові зумовлюють семантика імені та його належність до лексико-морфологічного типу. Зокрема, серед засобів вираження

іменної частини складеного присудка виокремлено такі співвідносні форми відмінків:

1) називного (найчастіше з нульовою абстрактною зв'язкою *бути*) // орудного (зі значенням постійної або тимчасової ознаки), як-от: *...коли ж ти* ***дурень****, то вже не прогнівайся...* (С. Васильченко) // *...коли ж* ***зостанешся дурнем****, то не прогнівайся...* (Леся Українка);

2) називного // орудного (з дієсловом-зв'язкою *бути*, рідше *служити, правити*) // знахідного з прийменником ***за*** (здебільшого вказує на тимчасову, непостійну, нехарактерну ознаку**)**, пор.: *Згідні ви, щоб оцей козак* ***був*** *нашим* ***кошовим****?* (М. Садовський) // *...згодні ви, щоб сей козак* ***був*** *у нас* ***за кошового****?* (Ст. Віль); *...нижче досить вдале зображення стріли* ***слугувало підписом*** *йомена Локслі* (І. Давиденко) // *...нижче досить-таки точне зображення стріли* ***правило за підпис*** *йомена Локслі* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська);

3) називного // орудного // місцевого множини з прийменником ***в*** (***у***) на позначення роду діяльності або джерела інформації, пор. ***в*** **+ М. в. // О. в.**: *Усі вони* [козаки] ***бували в бувальцях****, ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках...* (М. Садовський) // *Всї* [козаки] ***були бувальці****: ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках ...* (Ст. Віль).

І нарешті, акцентуємо увагу на здатності синсемантичного іменника (*людина*, *чоловік*, *жінка* тощо) поєднуватися в складеному іменному присудку з постпозитивним прикметником в нерозкладних словосполученнях, в основі яких лежить семантична тавтологія, притаманна усно-розмовному мовленню. Наприклад: *А тож маєш вже скакати, бо ти вже* ***чоловік жонатий*** (М. Зеров) // *Так, ти мусиш стрибати, бо ти вже тепер* ***жонатий*** (Остап Вишня); *До того ж я* ***старий****, а ви* ***людина молода і неодружена*** (І. Андрущенко) // *Та й до того я вже, хвалити Бога,* ***старий чоловік****, а ви, мій паночку, нівроку вам,* ***молоді й нежонаті*** (Є. Попович).

Прикметно, що на ґрунті функційно-змістової спільності в паралельних перекладах українською мовою виформовуються варіантні пари присудків у межах різних

структурних типів (простий – складений і навпаки). Наприклад, корелюють між собою прості присудки, виражені відприкметниковими або відіменниковими дієсловами, та іменні присудки, репрезентовані предикативними прикметниками або іменниками, що дериваційно пов’язані з простими присудками-дієсловами: *Ту ж мить він* [Римський] *сахнувся від неї і* ***побілів****, як крейда* (М. Білорус) // *Відразу він відсахнувся і* ***став білішим*** *від паперу* (Ю. Некрутенко). Кожен із варіантів відрізняється семантико-синтаксичними відтінками: дієслівні присудки виражають появу або зміну ступеня ознаки; складені – передають набуту якість.

Наявність у паралельних формах відповідних змістових відтінків дає змогу перекладачеві вибрати форми, найдоцільніші для конкретного висловлення. У разі переносного вживання, наприклад, перевагу надають дієслівним присудкам як виразнішим, експресивнішим, динамічнішим: *Геть почорнілі дерев’яні будинки з силою-силенною вистромлених із вікон жердок, іще* ***побільшували*** *той морок* (М. Садовський) // *Зовсім почорнілі дерев’яні хатки, з силою протягнулих з вікон жердок,* ***робили*** *темряву ще* ***більшою*** (Ст. Віль).

В україномовних паралельних перекладах тексту-оригіналу зафіксовано також **варіантність підметів**, що набули форми нерозкладних словосполучень із семантикою власне кількості, збірності та міри. Зокрема, співвідносними є такі моделі, як «власне-кількісний числівник + називний відмінок іменника» та «збірний числівник + родовий відмінок іменника», пор.: ***Два козаки*** *виїхали наперед із запорозьких рядів…* (Ст. Віль) // ***Двоє козаків*** *виїхало наперед із запорозьких рядів…* (М. Садовський); *Хоча година була рання, в загальній залі трактирчика сиділо* ***три чоловіки*** (Л. Кононович) // *Хоча був ранок, в загальній залі трактиру сиділо* ***троє чоловіків*** (І. Андрущенко).

Предметне значення в нерозкладних словосполученнях із комплетивними відношеннями виражає іменник у родовому відмінку, а головний компонент – кількісну ознаку, утім, із деякими відмінностями. Наприклад, основна функція власне-кількісних числівників – позначення точно

окресленої кількості предметів, тому вони поєднуються лише з іменниками-об'єктами лічби, індивідуально розташованими, дискретними особами чи предметами. Натомість збірні числівники вказують на неподільну множину однотипних предметів. Отже, «У сукупності означено-кількісних числівників сучасної української мови спостерігаємо поступову втрату протиставлення змісту кількісних відношень, колись передаваних власне-кількісними і збірними числівниками в парах на зразок *два* і *двоє* /…/ . Ці протиставлення рухаються в напрямку дедалі більшої нейтралізації, нерозрізнення генетично відмінних з функціонального погляду назв кількостей» [Вихованець 2004: 160].

Модифікаційними варіантами є також моделі «збірний числівник + родовий відмінок імені (без прийменника)» і «числівник (займенник) + (*з*, *із*) + родовий відмінок імені», пор.: *Та ось* ***двоє чоловіків*** *упізнали один одного…* (Р. Терещенко) // *Та* ***двоє з них*** [із чоловіків] *впізнали один одного…* (В. Підмогильний). Друга з варіантних конструкцій набуває відтінку вибірковості: головний компонент певною мірою обмежує коло (число, об'єм, склад) предметів чи осіб, позначених залежним компонентом. У перекладах зазначений тип модифікацій частіше виявляємо в синонімічних конструкціях, пор.: *…до Мука підбіг* ***один песик****…* (І. Андрущенко) // *…до Мука підбігла* ***одна із*** *маленьких* ***собачок****…* (Є. Попович). Відтінок вибірковості подекуди увиразнює також і варіантний інтерпозиційний прийменник ***серед*** із значенням внутрішньої локалізації, пор.: *…говорив* ***один серед натовпу*** (А. Харченко) // *…говорив* ***один з натовпу*** (А. Хуторян); *…і* ***ніхто серед дітей*** *не хотів з ним гратися* (А. Харченко) // *…і* ***ніхто з дітей*** *змалечку не хотів гратись з ним* (І. Сенченко).

У підметовій позиції кількісно-іменникова сполука без прийменника (з власне-кількісним значенням) співвідноситься з іншою кількісно-іменниковою сполукою з прийменником *по*, що виражає розподільні відношення між суб'єктами, спосіб їх об'єднання, пор.: *Біля кожних воріт стояли* ***два герольди, шість сурмачів*** *і* ***шість вістівників****…* (І. Давиденко) //

Біля кожних [воріт] *стояли* ***по два герольди, по шестеро сурмачів*** *та* ***по шестеро вісників****…* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська). Модифікаційна варіантність підметів пов'язана з утворенням взаємозамінних форм без зміни їх синтаксичної позиції та частиномовного статусу й зумовлена як значенням присудка, так і семантичним розрядом числівників.

Отже, адекватність вербального вираження думки суб'єктами текстової діяльності забезпечена осмисленням потенціалу варіантності в текстах паралельних перекладів тексту-джерела, зокрема, речення, що передають той самий референційний зміст фрагмента оригіналу та мають однакову пропозитивну структуру з реченнями в перекладі, функціюють як кореферентні. На вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту впливає чимало різнопланових чинників: 1) екстралінгвальних (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо); 2) лінгвальних, зокрема: а) синтаксичних (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо); б) морфологічних (здатність морфологічних форм як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) лексичних (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми – морфологізованої або неморфологізованої); г) стилістичних (належність першотвору до певного функціонального стилю, сфера вживання та емоційно-експресивне забарвлення синтаксичних одиниць тощо).

Проаналізований ілюстративний матеріал дає підстави для висновку про вдосконалення на синхронному зрізі граматичної будови української мови, збагачення її лексичних, службових та інтонаційно-комунікативних ресурсів, про ознаки розвиненості художнього стилю, а також незавершеність, безперервність процесу стандартизації української літературної мови.

Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.

Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.

Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Выща шк, 1976. – 209 с.

Кульбабська О. Мовленнєві пріоритети адресанта у виборі синтаксичних засобів / О. Кульбабська // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : [спільний укр.-румун. наук. журнал; редкол. : Т. Бойчук (та ін.)]. – Чернівці – Сучава : БДМУ, 2016. – № 1 (9). – С. 12 – 18.

Кучурян Л. І. Варіантність синтаксичних конструкцій у текстах українських перекладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. І. Кучурян. – Чернівці, 2016. – 20 с.

Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 299 с.

REFERENCES

Fedik, O. (2000). *Language as a Spiritual Approach to the World* (Reality). L′viv: Misioner (in Ukr.)

Guivanyuk, N. V. (1999). *Formal-Semantic Relationships in the System of Syntactic Units*. Chernivtsi: Ruta (in Ukr.)

Kononenko, V. I. (1976). *System-semantic connections in the syntax of Russian and Ukrainian languages*. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukr.)

Kuchurian, L. I. (2016). *Variance of syntactic constructions in the texts of Ukrainian translations*. (Master's thesis, Chernivtsi National University named after. Yu Fedkovich, Chernivtsi, Ukraine) (in Ukr.)

Kulbabs'ka, O. (2016). The addressee's linguistic priorities in the choice of syntactic means. *Aktual'ni pytannya suspil'nykh nauk ta istoriyi medytsyny (Current issues of social sciences and history of medicine: [common ukr.-roman. sciences magazine)*, *1 (9)*, 12–18 (in Ukr.)

Vykhovanets′, I. R. and Gorodenska, K. G. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language*. Kyiv: Univ. View of «Pulsari» (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (1982). *Syntax and stylistic semantics*: Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 24.04.2017

Olena Kulbabska

LEXIC AND SYNTAXIC VARIABILITY IN PARALLEL UKRAINIAN TRANSLATIONS

The article discusses current issues of linguistics with a person in the center of events. Underlined that in the center of modern linguistic research is a Person – active speech personality. The problem of choosing optimal variant of syntactic units are examined by the speeker due to extralingual factors. These include communicative intent, intentions and speech experience of the author, the situation of communication, especially interlocutor and so on. For successful communication must take into account the mobility of the language system, which opens up the opportunity of using constructions – simple and complex sentences, provides informative speech, stylistic diversity, expressiveness.

Research nominations syntactic variance problem is related to the creative aspect of grammar in general. The role of the speaker as the author of expression is extraordinary, because the selection of sentence structure and method of nomination depends on the communicative competence, knowledge and ability to work .The author should consider informative value of each component of the phrase because the parts of the sentence perform different communicative role.

The choice of syntactic structure «tells» to other participants of communication, which is the type of relationship topical in particular «world view» of the speaker: a) between members of the situation or b) between the situations of reality, or c) between communicative unequal situations d) between the giving situation and speaker.

There is a well-developed, rich and flexible system of expression of the main members of the simple sentence. In particular, in parallel translations of works of art, various forms of subtitles and sentences actively interact with each other, relate to informative content. However, they differ not only in structure or nuances of values, but also in terms of stylistic functions, sphere of use and the ability to combine with dependent components. In this way, the variant series of syntactic units in parallel translations reveal the general tendency of the modern artistic language (especially the prose) to «talk», the saving of linguistic means and the liberalization of style.

Stated that complex of variant syntactic units represents the richness of the Ukrainian language considering of its national specificity.

УДК 811.161.2'367.633 Лариса Колібаба

«ПРИЗАБУТІ» ПРИЙМЕННИКИ ТА СПОЛУЧНИКИ В МОВНІЙ ПРАКТИЦІ ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано прийменники та сполучники, актуалізовані в українській літературній мові з кінця 90-х рр. XX ст. Установлено функціонально-стильові сфери вживання цих граматичних одиниць у перші двоє десятиріч XXI ст., оцінено доцільність використання їх у мовній практиці.

Ключові слова: *прийменники, сполучники, публіцистичний стиль, науковий стиль, художній стиль.*

In the artic the actualizational prepositions and conjunctions of Ukrainian literary language are analyzed. The functionally-stylistic spheres of the usage of this grammatical units in Ukrainian literary language of the first two decades of XXI century are determined, expedience of their usage at opinion of linguistic practice is appraised.

Keywords: *prepositions, conjunctions, publicistic style, scientific style, artistic style.*

З 90-х рр. XX ст. у зв'язку з демократизацією суспільства, настанням сприятливих обставин для відновлення органічних ознак української літературної мови до активного вжитку поступово почали повертатися слова, граматичні форми та синтаксичні конструкції, що були обмежені у використанні за радянського часу. У перші двоє десятиріч XXI ст. цей процес употужнився, унаслідок чого деякі питомі українські одиниці стали вживатися ще частіше, а інші – розширили сфери свого використання, проникнувши до різних функціональних стилів.

Серед граматичних одиниць актуалізації зазнали й службові слова – прийменники та сполучники. Одні мовці ними активно послуговуються, інші ж не завжди розуміють, що означають ці слова, хоч вони здавна вживані в українській мові. Нагадаємо «призабуті» українські прийменники та сполучники і окреслимо сфери найчастотнішого використання їх у сучасній мовній практиці.

По́при – прийменник, використовуваний нині переважно для передавання допустових відношень. Його синоніми – *незважаючи на*, *усупереч*, *наперекір* та ін. Зафіксований у «Словарі української мови» як виразник локативних («біля, коло, мимо») та соціативних («разом із») відношень [СУМ 1905 – 1907, III: 336], а в «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського йому як українському відповідникові російського *несмотря на* надано статусу репрезентанта допустових відношень [РУС 1924 – 1933, II (3): 969]. У лексикографічних працях радянської доби цього прийменника або взагалі немає [РУС 1937; РУС 1948], або його вживання обмежено ремаркою «заст.» [РУС 1968 II: 134; СУМ 1970 – 1980, VII: 224], хоч ним широко послуговувалися радянські письменники. На початку XXI ст. прийменник *попри* активно використовують, крім художнього, також у публіцистичному та науковому стилях, пор.: *У середмісті столиці, **попри** стрілянину та намагання втекти, затримали банду* (телеканал «НТН», 26.03.2015); *Дорогий бензин **попри** дешеву нафту* (Українська правда, 10.02.2015); ***Попри** це комунікативна інтенція має чітку систему різнорівневих мовних одиниць, що увиразнюють і її категорійний статус* (С. Шабат-Савка). У словниках початку XXI ст. цей прийменник зафіксовано без будь-яких стилістичних обмежень [Бурячок 2000: 179; РУС 2006: 594; СУП 2007: 276; РУС 2008: 388; РУС 2011 – 2014, II: 541].

На кшталт, на штиб, на манір, на взір, на взірець – похідні прийменники, виразники порівняльних відношень, синоніми прийменника *на зразок*. Вони ‘указують на те, що хтось подібний до чогось, або щось подібне до чогось, наслідує когось, щось’. Із-поміж них на початку XXI ст. найвищою активністю та стилістичною нейтральністю вирізняється ***на кшталт,*** пор.: *Ситуація продемонструвала недолугість окремих аспектів конституційної реформи, що у свою чергу може з часом (4 – 7 років) привести до нових соціально-політичних катаклізмів **на кшталт** Помаранчевої революції* (Урядовий кур'єр, 15.12.2005); *«Кобзар» є свого роду релігійною книгою українців, чимось **на кшталт** українського Євангелія* (О. Ткаченко). Сполуку *на кшталт* без будь-яких

стилістичних обмежень зафіксовано ще в «Словарі української мови» [СУМ 1907 – 1909, II: 336] та деяких лексикографічних джерелах радянського періоду [РУС 1937: 533; УРС 1953, II: 424; СУМ 1970 – 1980, IV: 426]. У словниках новітньої доби цей похідний прийменник також подано як стилістично нейтральний [РУС 2006: 540; СУП 2007: 187; СУМ 2012: 485; РУС 2011 – 2014, II: 414].

На штиб належить до реєстру власне-прийменників, що зазнали «репресій» [Реєстр 2005: 376]. Це утворення зафіксовано в низці лексикографічних праць різних історичних періодів [СУМ 1907 – 1909, IV: 513; Іваницький, II: 35; РУС 1924 – 1933, III (1): 364; УРС 1953, VI: 526; СУМ 1970 – 1980, XI: 537; РУС 2006: 540; РУС 2011 – 2014, II: 414], проте переважно як прийменниково-відмінкову сполуку чи стійке сполучення слів. У згаданих словниках сферу використання похідної одиниці *на штиб* обмежено розмовним мовленням, хоч на початку XXI ст. спостерігаємо активізацію її вживання, крім художнього, також у публіцистичному та науковому стилях, пор.: *Юрій Винничук уже встиг стати чимось **на штиб** легенди* (Вільне Життя Плюс, 08.02.2013); *...сучасні мікрорайони **на штиб** вулиці Володимира Великого* (телеканал «СТБ», 13.05.2014); *...вирази **на штиб*** сервісне обслуговування, обмежені ліміти, комерційна торгівля, коньяк бренді *й т.п.* (В. Радчук).

Сполука ***на манір***, на противагу сполуками *на кшталт* і *на штиб,* у науковому стилі на початку XXI ст. трапляється рідко. Як виразник порівняльних відношень, вона, аналогічно до попередніх періодів розвитку української літературної мови, функціонує здебільшого в художній літературі, пор.: *Плахта – жіноче вбрання **на манір** спідниці* (Г. Квітка-Основ'яненко); …[Оксен] *кинув назад головою, розпростав руки, крикнув «асса» і став танцювати гопак **на манір** лезгинки...* (Г. Тютюнник); *Подарунки здебільшого дрібненькі, **на манір** гудзика – сувеніри називаються* (В. Нестайко). У сучасній публіцистиці «відродження» сполуки *на манір* ще тільки розпочинається, пор.: *Учителі згадують про те, що тут Андрій любив ходити **на манір** лікаря з кейсом і стетоскопом* (сайт «Відомості.ua», 24.11.2011); *Його* [Б. Мельничука]

новели – це частково зізнання ***на манір*** *щоденника, частково розмірковування* ***на манір*** *статті, частково оповідь* ***на манір*** *притч* (Т. Дігай). У тих лексикографічних джерелах радянської доби, які фіксують сполуку *на манір,* сферу її використання обмежено розмовним мовленням [РУС 1968, ІІ: 651; СУМ 1970 – 1980, IV: 622]. У словниках новітнього періоду *на манір* покваліфіковано як розмовну [РУС 2006: 540; РУС 2011 – 2014, ІІ: 242], рідковживану [Балабан 2007: 25] або стилістично нейтральну одиницю [СУП 2007: 187].

Засобами вираження порівняльних відношень «на зразок, як зразок кого-, чого-небудь», що поступово повертаються до вжитку, є також сполуки ***на взір*** та ***на взірець***. Сполука *на взір* за походженням є давнішою, ніж *на взірець*. С. Караванський уважав її питомим українським зворотом і рекомендував для широкого використання [Караванський 2008: 64].

Стилістичне маркування сполуки *на взір* у лексикографічних джерелах відбито непослідовно. Її кваліфікують як анахронічне [Реєстр... : 376], рідковживане [СУМ 1970 – 1980, I: 346], народнорозмовне [СУМ 2012: 99] чи стилістично нейтральне [Іваницький, ІІ: 35; РУС 1937: 533; РУС 2006: 206; РУС 2011 – 2014, ІІ: 414] утворення.

Із двох сполук *на взір* і *на взірець* «Словарь української мови» фіксує лише першу, але з іншим значенням – ‘с виду, по внешнему виду, по наружности’ [СУМ 1907 – 1909, IV: 324]. Одиницю *на взірець* подано в «Російсько-українському словникові» за ред. А.Ю. Кримського [РУС 1924 – 1933, ІІІ (1): 30], у частині лексикографічних праць радянської доби [УРС, І: 129; СУМ 1970 – 1980, I: 346] та деяких новітніх словниках [СУМ 2012: 99].

На початку XXI ст. сполуки *на взір* та *на взірець* широко використовують у публіцистичному та науковому стилях, щоправда *на взір* у згаданих функціонально-стильових сферах дещо поступається своєю активністю перед *на взірець*, пор.: *...на основі багатющої джерельної бази й популярних у сучасній психології теорій* ***на взір*** *Карла Густава Юнга та Еріка Фромма* (Слово Просвіти, 27.03.2015); *На Волині викрили фірму* ***на взірець*** *горезвісної «МММ»* (сайт «Волинські новини», 25.05.2010); *Роботаряснів вставними*

конструкціями ***на взірець*** *«на наш погляд», «на нашу думку» й ін.* (М. Степаненко).

Ба навіть – градаційно-приєднувальний сполучник [Городенська 2010: 127; Весельська 2012: 132], утворений поєднанням одиничного сполучника *ба* і частки *навіть*. Це синонім сполучника *та навіть*, але «емоційно виразніший» за нього [Городенська 2005: 126], пор.: *Проте навіть найбільші бешкетники Тисової Рівні – діти – чомусь ніколи не наважувалися обдерти своїми колінами самий верх білого, завжди тремкого дерева,* ***ба навіть*** *не намагалися зачепитися за гілля, що звисало мало не до землі...* (М. Матіос); *На Запоріжжі живе справжня людина-магніт. Її тіло притягує всі навколишні предмети – металеві, дерев'яні,* ***ба навіть*** *скляні* (телеканал «СТБ», 30.08.2012); *Відтак вільномулярство – це справа громадянина,* ***ба навіть*** *усіх людей загалом* (незалежний культурологічний часопис «Ї», 2015, № 83).

Буцім, буцімто – порівняльні сполучники [Городенська 2007: 50, 54]. Їхні синоніми – *наче, неначе, мов, немов.* У мовній практиці XXI ст. *буцім* і *буцімто* активно використовують у художньому, розмовному й публіцистичному стилях. Проте в публіцистиці, на відміну від художньої літератури та розмовного мовлення, *буцім* і *буцімто* функціонують здебільшого не як порівняльні сполучники, а як сполучні засоби, що поєднують підрядну з'ясувальну частину об'єктної семантики з опорним дієсловом (субстантивом чи співвідносними займенниковими словами *те, такий, така, таке, такі, так*) головної частини складнопідрядного речення, пор.: *На форумі йшлося про те,* ***буцім*** *до Землі наближається гігантський астероїд* (Україна молода, 07.06.2006); *До міліції прийшов чоловік, котрий зізнався,* ***буцімто*** *стріляв у нардепа* (інформаційний портал «Про Волинь», 06.03.2012) та ін. У лексикографічних джерелах XXI ст., аналогічно до словників 30-х років XX ст., сполучники *буцім* і *буцімто* марковано як розмовні одиниці [СУМ 2010, I: 81; СУМ 2012: 81; Ніковський: 55; Ізюмов 1930: 49].

Одначе – протиставний сполучник, який разом зі сполучником *проте* потіснив у вжитку сполучник *однак*,

що спричинено намаганням «дистанціюватися від спільнозвучного сполучника російської мови *однако*» [Городенська 2005: 8]. Його широко використовують у публіцистичних, наукових та художніх текстах, яким він надає «стилістичного відтінку розмовності» [Завальнюк 2009: 229], пор.: *Скоро ми розминулись, я крокував далі яскраво освітленим тротуаром уздовж набережного шосе, **одначе** не почувався у безпеці* (М. Кідрук); *Менш поширені в текстах офіційно-ділового стилю займенники, **одначе** й вони мають свої особливості функціонування в цьому різновиді українського мовлення* (С. Вербич); *Він* [Андрій] *прикрив руками голову наляканого сіренького собачати, **одначе** те вишкірило зуби і запручалось* (Полювання та риболовля, 2003).

Позаяк – причиновий сполучник [Городенська 2010: 191], синонім сполучників *тому що, оскільки, через те що*. Функціонує в українській літературній мові вже не менше ста років [Пилинський 1983: 8]. Крім І. Франка, В. Стефаника, М. Коцюбинського, В. Самійленка, його наприкінці XIX – на початку XX ст. досить широко вживали також М. Старицький, О. Пчілка, М. Драгоманов, М. Лисенко, причому як «цілком нейтральне літературне слово» не тільки в художньому стилі, а й у публіцистиці та в епістолярному стилі [Там само]. Після 30-х рр. XX ст. частота вживання його в мові загалом майже не зменшилася, але «сфера застосування в писемній мові звузилася майже до одного художнього стилю» [Там само], а в усному розмовному мовленні сполучник *позаяк* вживали вже не як нейтральне, а, як і в художніх текстах, стилістично марковане слово – жартівливе або й з виразною іронією чи взагалі для негативної характеристики персонажів.

У перші двоє десятиріч XXI ст. сполучник *позаяк* розширив сфери свого застосування: він став звичним і в публіцистичних, і в наукових текстах, і навіть у розмовному літературному мовленні, унаслідок чого спостерігаємо послаблення чи повну втрату його стилістичного навантаження і поступове повернення функції нейтрального міжстильового сполучного засобу, пор: *Серед пріоритетів Національної експертної комісії – удосконалення нормативно-правової бази, **позаяк** у чинному законі багато недоліків* (Віче,

2010, № 13); *Болларди на Андріївському узвозі не вмикають, **позаяк** місто не приймає їх у комунальну власність* (телеканал «112 Україна», 18.04.2016); *За ієрархією форм вираження об'єктного значення центральне місце в синтаксичній системі української мови посідає знахідний відмінок, який є спеціалізованим виразником прямого об'єкта, **позаяк** реалізує всі типи об'єктних синтаксем...* (С. Різник).

Себто, цебто – пояснювально-ототожнювальні сполучники [Городенська 2007: 207, 258], синоніми сполучника *тобто*. За радянського часу їх переважно зараховували до застарілих [СУМ 1970 – 1980, IX: 109, 199]. Ці сполучники були поширені в українській художній, науковій та конфесійній мові.

У перші двоє десятиріч XXI ст. сполучники *себто* та *цебто* активно вживані в різних функціональних стилях – художньому, публіцистичному, науковому, конфесійному та епістолярному. Напр.: *Не встигли ми сховатися у тінь, як Ганнусі заманулося визначити переможця, **себто** того, хто впіймав найбільше жуків* (В. Рутківський); *...якщо поцікавитися статистикою притягнення до юридичної відповідальності за порушення права інтелектуальної власності, **себто** за плагіат, то можемо розчаруватися, наскільки безсилою є Феміда* (Дзеркало тижня, 19.02.2016); *Пізніше ми попрямували до Харкова, **цебто** на схід України* («Українська літературна газета», 08.07.2014); *У пізнішому поетичному творі образ є не більше як засіб створення (усвідомлення) значення, ...**цебто** такий, що в цілому має лише інакомовний зміст* (С. Росовецький).

Сиріч – пояснювально-ототожнювальний сполучник церковнослов'янського походження [Городенська 2010: 194; 2014: 43], синонім сполучників *тобто, або*. У «Словнику української мови» в 11 т. його марковано як застарілий [СУМ 1970 – 1980, IX: 199]. На початку XXI ст. цей сполучник, як і раніше, використовують здебільшого для передавання відношення тотожності з іронічним відтінком, пор.: *Окрилений таким успіхом, Калінін вирішив посутньо розширити площі під виноградниками, засадити південні схили колишнього русла Дніпра новими сортами, і не з Молдавії, не з Криму –*

*а із Закарпаття, де наразі проведено «п’яний фестиваль», **сиріч** дегустацію тамтешніх вин* (М. Братан); *На ґанку гурт журналістів, яких запросив на день відкритих дверей, **сиріч** на екскурсію, секретаріат Президента...* (Україна молода, 13.06.2007). Проте в новітній період спостерігаємо тенденцію до вживання сполучника *сиріч* також як стилістично нейтрального, пор.: – *Пані Ірино, ви знали Лео Дана, **сиріч** Леоніда Дуніна, ще з війни?* (Н. Тисовська).

Отже, усі проаналізовані «призабуті» прийменники і сполучники – це питомі українські одиниці, що внаслідок суспільно-політичних умов у 40 – 80-х рр. ХХ ст. опинилися на периферії мовного вжитку. Повернення їх до активного використання розпочалося з 90-х рр. ХХ ст. У перші двоє десятиріч ХХІ ст. спостерігаємо розширення функціонально-стильових сфер уживання цих граматичних одиниць: якщо за радянського часу їх використовували переважно в мові художньої літератури, то на початку ХХІ ст. прийменником *на манір* та сполучниками *буцім*, *буцімто, сиріч*, крім художнього стилю, активно послуговуються також у публіцистиці (передусім ЗМІ); прийменниками *попри*, *на кшталт, на штиб, на взір, на взірець* та сполучниками *одначе, позаяк, себто, цебто* – у публіцистичних та наукових текстах. Прийменники *на штиб, на манір, на взір* та сполучники *ба навіть*, *буцім*, *буцімто, одначе, сиріч*, навіть розширивши сфери свого функціонування, зберігають ознаки стилістично маркованих одиниць, тоді як прийменники *на кшталт, на взірець* та сполучники *позаяк, себто, цебто* виявляють тенденцію до перетворення на сполучники міжстильового характеру.

Балабан Г. С. Словник власне-прийменників та їхніх функціональних еквівалентів : додаток до дисертації / Г.С. Балабан. – К., 2007. – 63 с.

Бурячок А.А. Универсальный русско-украинский словарь / А.А. Бурячок. – К. : Фенікс, 2000. – 624 с.

Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : дис. … кандидата філол. наук : спеціальність 10.02.01 «Українська мова» / Весельська Г. С. – Житомир, 2012. – 199 с.

Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / К. Городенська. – К. : КММ, 2014. – 124 с.

Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.

Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти / І. Я. Завальнюк. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 400 с.

Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник / С. Іваницький, Ф. Шумлянський. – Вінниця, 1918. – Т. 1 – 2.

Ізюмов О. Українсько-російський словник / О. Ізюмов. – Х. – К. : ДВУ, 1930. – 980 с.

Караванський С. До зір крізь терня, або хочу бути редактором / С. Караванський. – Львів : БаК, 2008. – 120 с.

Ніковський А. Словник українсько-російський / А. Ніковський. – К. : Книгоспілка, б.р. – 864 с.

Пилинський М.М. «Чи слово є таке вкраїнське – *позаяк*?» (До історії слова «*позаяк*» в українській мові / М. М. Пилинський // Літературна Україна. – 1983. – 1 грудня. – С. 8.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Реєстр... – Реєстр репресованих слів // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / [упор. : Л. Масенко та ін.]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 254 – 399.

РУС 1924 – 1933 – Російсько-український словник / [гол. ред. А. Ю. Кримський]. – К., 1924 – 1933.

РУС 1937 – Російсько-український словник. – К. : АН УРСР, 1937. – 890 с.

РУС 1948 – Русско-украинский словарь. – М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1948. – 800 с.

РУС 1968 – Російсько-український словник : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1968.

Т. 2. – 1968. – 756 с.

РУС 2006 – Російсько-український словник / [за ред. В.В. Жайворонка]. – К. : Абрис, 2006. – 1402 с.

РУС 2008 – Російсько-український та українсько-російський словник, в одному томі / [упор. та гол. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2008. – 1848 с.

РУС 2011 – 2014 – Російсько-український словник : у 4 т.; Укл.: І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок, І. О. Анніна, В. Л. Іващенко та ін. – К. : Знання, 2011 – 2014.

СУМ 1907 – 1909 – Словарь української мови : у 4 т. / [упоряд. з дод. власн. мат-лів Борис Грінченко]. – К., 1907 – 1909.

СУМ 1970 – 1980 – Словник української мови: в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

СУМ 2010 – Словник української мови: у 20 т. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1. – 911 с.

СУМ 2012: Словник української мови / [відп. ред. В.В. Жайворонок]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.

СУП 2007 – Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / [авт.-уклад. : А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна]. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с.

УРС 1953 – 1963: Українсько-російський словник : у 6 т. – К. : АН УРСР, 1953 – 1963.

REFERENCES

Balaban, G. S. (2007). *Dictionary of proper prepositions and their functional equivalents: an appendix to the dissertation*. Kyiv (in Ukr.)

Buryachok, A. A. (2000). *Universal Russian-Ukrainian dictionary*. Kyiv: Feniks (in Ukr.)

Caravansky, C. (2008). *To sight through a thorn, or I want to be an editor*. Lviv: BaK (in Ukr.)

Gorodenska, K. (2007). *Grammar dictionary of the Ukrainian language: Connections*. Kherson: Vydavnytstvo KHDU (in Ukr.)

Gorodenska, K. G. (2010). *Connections of the Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language; Vydavnychyy dim Dmytra Buraho (in Ukr.)

Gorodenska, K. (2014). *Ukrainian Word in the Dimensions of the present*. Kyiv: KMM (in Ukr.)

Ivanitsky, S. and Shumlyansky, F. (1918). *Russian-Ukrainian dictionary*. Vinnitsa (in Ukr.)

Izyumov, O. (1930). *Ukrainian-Russian Dictionary*. Kharkiv, Kyiv: TLD (in Ukr.)

Nikovsky, A. *Dictionary Ukrainian-Russian*. Kyiv: Knyhospilka (in Ukr.)

Pylinsky, M. M. (1983). «Is the word such a Ukrainian – for how?» (To the history of the word «because» in the Ukrainian language (December 1). In *Literary Ukraine (Literaturna Ukrayina)* (in Ukr.)

Veselskaya, G. S. (2012). *New phenomena in the functioning of string connectives in the Ukrainian language at the end of the 20th and the beginning of the XXI century* (Master's thesis, Zhytomyr State University, Zhytomyr, Ukraine) (in Ukr.)

Zavalnyuk, I.Ya. (2009). *Syntactical Units in the Language of the Ukrainian Press at the Turn of the 21st Century: Functional and Pragmalinguistic Aspects*.Vinnitsa: Nova Knyha (in Ukr.)

Zhovtobryuh, M. A. (1970). *The language of Ukrainian periodicals (the end of the nineteenth and twentieth centuries)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

LEGEND

Реєстр... – Register of Repressed Words. In *Ukrainian Language in the 20th Century: History of Lingvocide: Doc. and materials*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akad.» (in Ukr.)

РУС 1924 – 1933 – Kryms'kyj, A. Yu. (1924 – 1933). *Russian-Ukrainian dictionary*. Kyiv (in Ukr.)

РУС 1937 – *Russian-Ukrainian dictionary*. (1937). Kyiv: Academy of Sciences of the USSR (in Ukr.)

РУС 1948 – *Russian-Ukrainian dictionary*. (1948). Moscow: Gosudarstvennoye izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovarey (in Ukr.)

РУС 1968 – *Russian-Ukrainian dictionary* (Vol. 2). (1968). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

РУС 2006 – Zhyavoronok, V. V. (Ed.). (2006). Russian-Ukrainian dictionary. Kyiv: Abrys (in Ukr.)

РУС 2008 – Busel, V. T. (Ed.). (2008). Russian-Ukrainian and Ukrainian-Russian dictionary. Kyiv; Irpen: VTF «Perun» (in Ukr.)

РУС 2011 – 2014 – Gnatyuk, I. S., Golovashchuk, S. I. and others. (2011 – 2014). *Russian-Ukrainian dictionary*. Kyiv: Znannya (in Ukr.)

СУМ 1907 – 1909 – Grinchenko, B. D. (Ed.). (1958). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR (in Ukr.)

СУМ 1970 – 1980 – Dictionary of the Ukrainian language (11 vol.). (1970 – 1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

СУМ 2010 – *Dictionary of the Ukrainian language* (vol. 1). (2010). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

СУМ 2012 – Zhyavoronok, V. V. (Ed.). (2012). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kyiv: VTS «Prosvita» (in Ukr.)

СУП 2007 – Zagnitko, A. P., Danylyuk, I. G. and others. (2007). *Dictionary of Ukrainian prepositions. Contemporary Ukrainian Language*. Donetsk: TOV VKF «BAO» (in Ukr.)

УРС 1953 – 1963 – *Ukrainian-Russian dictionary* (in 6 vol.). (1953 – 1963). Kyiv: AN URSR (in Ukr.)

Статтю отримано 20.04.2017

Larysa Kolibaba

THE «FORGOTTEN» PREPOSITIONS AND CONJUNCTIONS IN LANGUAGE PRACTICE OF XXI CENTURY

Actualization of prepositions and conjunctions is one of powerful tendencies of progress and updating of the system of conjunctions of Ukrainian literary language of the beginning of XXI century.

Fundamental reasons of actualization of auxiliary words is a necessity to renew specific, organic bases of Ukrainian literary language, attempt to give to the means of syntactic relation of national originality, desire to dissociate oneself from foreign influences and general tendency to updating, variety of generally accepted conjunction's means, though not always it is possible exactly to set that influenced on activation of certain conjunction in language practice – a enormously function or language taste of author.

All actualizational prepositions and conjunctions certify expansion of their functionally-stylistic spheres of the usage: if at a soviet period they were used mainly in the language of fiction, then at the beginning of XXI of century preposition на манір and conjunctions буцім, буцімто, сиріч, except artistic style, actively use also in a journalism (foremost in Media); prepositions попри, на кшталт, на штиб, на взір, на взірець and conjunctions одначе, позаяк, себто, цебто – in publicist and a scientific texts. Prepositions на штиб, на манір, на взір and conjunctions ба навіть, буцім, буцімто, одначе, сиріч, even extending the spheres of functioning, keep features of stylistically marking units, and prepositions на кшталт, на взірець and conjunctions позаяк,

себто, цебто manifest a tendency to transformation on conjunctions of interstylistic character.

Word-combination на кшталт, на штиб, на манір, на взір, на взірець are old Ukrainian formations, however through a limit use in language practice during long time status of prepositions they acquired only at the beginning XXI century.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЕЦЕНКО Тетяна Петрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

БИБИК Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

БУРКІВСЬКА Дзенислава, магістрантка Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

БУРКІВСЬКА Лілія Юліанівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ВЕРБИЧ Святослав Олексійович, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії мови та ономастики Інституту української мови НАН України

ГАНЖА Ангеліна Юріївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури

мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ГОЛОЮХ Лариса Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ЗАРІНОВА Марія Валентинівна, аспірант відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ЗІНЕВИЧ Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук Чернігівського національного технологічного університету

КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України

КОЗЛОВСЬКА Лариса Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

КОЛІБАБА Лариса Миколаївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури

мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

КРАСАВІНА Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка

КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

МАКСИМ'ЮК Оксана Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

МАМИЧ Мирослава Володимирівна, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

МАЦЬКО Любов Іванівна, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

МЕХ Наталія Олександрівна, доктор філологічних наук, професор провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

МОЙСІЄНКО Анатолій Кирилович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафдери сучасної\ української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОРАРАШ Галина Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних та суспільних дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет»

ПІДГОРОДЕЦЬКА Інна Юріївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовних дисциплін Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва

ПУРЯЄВА Наталія Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу історії мови та ономастики Інституту української мови НАН України

СИНИЦЯ Анастасія Сергіївна, аспірантка відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

СЮТА Галина Мирославівна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України

ТАРАН Оксана Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка»

ТЕРЕЩЕНКО Світлана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ТОДОР Олена Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ЧЕРЕМСЬКА Ольга Степанівна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ШАБАТ-САВКА Світлана Тарасівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

INFORMATION ABOUT AUTHORS

BETSENKO Tatyana Petrivna, Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language Sumy State Pedagogical University named after. AS Makarenko

BYBYK Svitlana Pavlivna, Doctor of Philology, Professor, Senior Researcher, Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

BURKIVS'KA Zenislava, student of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

BURKIVS'KA Lilia Julianivna, Ph.D. of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Documentation and Information Activity Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

VERBYCH Svyatoslav Oleksijovych, Ph.D. in Philology, Senior Researcher, Department of History of Language and Onomastics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

GANZHA Angelina Yuryivna, Ph.D. in Philology, senior researcher in the department of stylistics, language culture and

sociolinguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

GOLOYUKH Larysa Vasylivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of History and Culture of the Ukrainian Language of the East-European National University named after Lesya Ukrainka

KARPILOVS'KA Yevgeniya Anatolijivna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

KOZLOVSKA Larysa Stepanivna, Ph.D. of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Language and Literature, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

KOLIBABA Larysa Mykolajivna, Ph.D. of Philology, Senior Researcher, Department of Grammar and Scientific Terminology of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

KULBABSKA Olena Valentynivna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Modern Ukrainian Language, Deputy Dean of the Faculty of Philology of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

MAXIMYUK Oksana Vasylivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Modern Ukrainian Language of Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich.

MAMIYCH Myroslava Volodymyrivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Applied Linguistics of the National University «Odessa Law Academy»

MATS'KO Lubov Ivanivna, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Stylistics of the Ukrainian Language of the National Pedagogical University named after. MP Drahomanov

MEKH Natalia Oleksandrivna, Doctor of Philology, Professor Leading Researcher in the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

MOJSYIENKO Anatoliy Kyryllovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Contemporary Ukrainian Language Cafe of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

MORARASH Galina Volodymyrivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Philological and Public Disciplines of the National Academy of Sciences of Ukraine «Bukovyna University»

PIDHORODETS'KA Inna Yurijivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Language Studies of the Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaev

PURIYAVA Natalia Volodymyrivna, Ph.D. in Philology, Senior Researcher, Department of History of Language and Onomastics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

SYUTA Galyna Myroslavivna, Ph.D. of Philology, Senior Researcher, Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

TARAN Oksana Sergiivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics at Lviv Polytechnic National University

TERESCHENKO Svitlana Ivanivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

TODOR Olena Grygorivna, Ph.D. of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language of the National University «Kyiv-Mohyla Academy»

CHEREMSKA Olga Stepanivna, Ph.D. of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies and Language Preparation of Foreign Citizens of the Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics

SHABAT-SAVKA Svitlana Tarasivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of Modern Ukrainian Language, Deputy Dean of the Faculty of Philology of Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich

YERMOLENKO Svitlana Yakivla, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

ZARYNOVA Maria Valentynivna, postgraduate student of the department of stylistics, language culture and sociolinguistics of the Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine

ZINIEVYCH Lyudmyla Vasylivna, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences of the Chernigiv National Technological University

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Файл має бути названий за прізвищем автора статті (наприклад, petrenko.doc).

У першому рядку ліворуч – шифр УДК (шрифт напівжирний), праворуч – ім’я і прізвище автора (шрифт напівжирний).

У другому рядку – назва статті (вирівняна по лівому краю, великими літерами, шрифт напівжирний). Через рядок – резюме (орієнтовно 700 знаків, шрифт курсив) українською мовою.

У наступному рядку з абзацу – ключові слова українською мовою (6–8, шрифт курсив).

Через рядок – резюме англійською мовою (орієнтовно 700 знаків, шрифт курсив).

У наступному рядку з абзацу – ключові слова англійською мовою (6-8, шрифт курсив).

Через рядок після резюме – основний текст статті: 14 кегль, шрифт Times New Roman, міжрядковий інтервал – 1,5. Всі поля – 2,5 см.

Абзац (відступ 1,25) позначати тільки за допомогою клавіші Enter, переноси та посторінкові знесення не передбачені, сторінки не нумерувати.

Ілюстративний матеріал подавати курсивом, важливе для виділення – напівжирним курсивом. Підкреслення не передбачені.

Максимальний обсяг тексту – 20 000 знаків (разом з анотаціями, списком використаних джерел та літератури, references та рефератом).

Покликання на наукову літературу оформляти у квадратних дужках, зазначаючи прізвище автора праці, рік видання та після двокрапки сторінку цитування: [Степаненко 1999: 21]. Для розрізнення багатотомових видань одного автора, що вийшли в різні роки, застосовувати покликанння за таким зразком: [Франко 1980, 31: 115].

Покликання на джерела ілюстративного матеріалу, зокрема словники, подавати в круглих дужках відповідно до умовних позначень у списку використаних джерел. На багатотомові видання покликатися так: (СУМ X: 31).

Список літератури (слово «література» не друкувати!) подавати через два рядки після основного тексту. Оформлювати в алфавітному порядку, без нумерації, з дотриманням чинних стандартів ДАК МОН України.

Після наведення списку літератури в кожній публікації наводити блок REFERENCES – список використаної літератури, оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом **APA** [http://library.nmu.edu/guides/userguides/style_apa.htm], [http://guides.lib.monash.edu/citing-referencing/apa]. Назви періодичних україно- та російськомовних видань (журналів, збірників та ін.) подають транслітерацією (див. правила української транслітерації: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF), а в дужках – англійською мовою. Назви джерел (не більше як 10) у списку літератури розміщують за абеткою.

Через рядок після REFERENCES вказати автора (авторів), подати назву статті та реферат англійською мовою (орієнтовно до 2000 знаків).

Окремим файлом надіслати відомості про автора (прізвище, ім’я, по батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь, контактний телефон та електронна адреса) українською та англійською мовою.

Матеріали просимо надсилати в електронному форматі на адресу kultura-slova@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наукове видання

КУЛЬТУРА СЛОВА

Випуск 86

Друкується за ухвалою
вченої ради Інституту української мови
НАН України

Головний редактор *С.Я. Єрмоленко*
Випусковий редактор *С.П. Бибик*

Комп'ютерна верстка *О. Л. Мумінової*

Підписано до друку 27.10.2017 р.
Формат 60 x 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 14,05. Ум.-друк. арк. 24,05.
Наклад 500 прим. Зам. № 1721.

Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua
www.burago.com.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41